

Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Doğal Kaynak Laneti

Dr. Öğr. Üyesi Gamze Destek

Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Doğal Kaynak Laneti

Dr. Öğr. Üyesi Gamze Destek

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şhitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozguryayinlari.com

✉ info@ozguryayinlari.com

Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Doğal Kaynak Laneti

Dr. Öğr. Üyesi Gamze Destek

Language: Turkish

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-5757-98-2

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1008>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Destek, G. (2025). *Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Doğal Kaynak Laneti*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1008>. License: CC-BY-NC 4.0

Bu kitap, yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozguryayinlari.com/>

Önsöz

Doğal kaynakların kalkınma sürecindeki rolü, iktisat literatüründe uzun süredir tartışılan temel konulardan biridir. Özellikle Doğal Kaynak Laneti Teorisi, doğal kaynak zengini ülkelerin uzun vadede beklenen ekonomik ve toplumsal kazanımları elde edemediğini ileri sürmektedir. Ancak bu alandaki çalışmaların büyük bölümü kalkınmayı yalnızca ekonomik büyüme üzerinden ele almakta; çevresel ve sosyal boyutları yeterince dikkate almamaktadır.

Bu kitap, doğal kaynak bağımlılığı ile kalkınma arasındaki ilişkiyi sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı çerçevesinde ele alarak, kalkınmayı ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla bütüncül bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Doğal kaynak zengini ülkeler için yapılan analizlerde, doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkileri incelenirken; fiziki sermaye birikimi, beşeri sermaye ve finansal gelişmişlik gibi temel dinamiklerin dönüştürücü rolleri de ele alınmaktadır.

Elde edilen bulgular, doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerinde baskılayıcı bir etki yarattığını; buna karşılık beşeri sermaye ve finansal gelişmenin bu olumsuz etkiyi dengeleyebilen temel unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle kitap, doğal kaynak zengini ülkeler için sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin tasarlanmasına yönelik analitik ve politika odaklı bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

İçindekiler

Önsöz	iii
Semboller ve Kısaltmalar	vii
Giriş	1
1 Doğal Kaynak Ekonomisinin Gelişimi	7
İktisadi Kronolojide Doğal Kaynaklar	7
2 Doğal Kaynak Laneti ve Sürdürülebilir Kalkınma	21
Doğal Kaynak Laneti	21
Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Doğal Kaynak Laneti	40
3 Ekonometrik Strateji	67
Model ve Veri Seti	67
Metodoloji	69
Ampirik Bulgular ve Tartışma	71
Sonuç ve Politika Önerileri	81
Kaynakça	85

Semboller ve Kısaltmalar

CD	: Cross-Sectional Dependence Test
CIPS	: Cross-sectionally Augmented Im, Pesaran and Shin Unit Root
CO2	: Carbon Dioxide
CS-ARDL	: Cross-Sectionally Augmented Autoregressive Distributed Lag
ECM	: Error Correction Model
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IFS	: International Financial Statistics
SDI	: Sustainable Development Index
UNEP	: United Nations Environment Programme

Giriş

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Doğal kaynaklar asırlardır süregelen önemli ekonomik unsurlardan biri olmuştur. Öyle ki doğal kaynakları kontrolsüzce tüketen toplumlar tarih boyunca kıtlıkla mücadeleye, zorunlu göçlere ve hatta savaflara mahkûm olmuşlardır. Zamanla doğal kaynakların ekonomik büyüme için önemi anlaşılmış ve kaynak bolluğu ekonomik büyümenin en önemli unsuru haline gelmiştir. Merkantilist dönemde ülke zenginliğinin kaynağının değerli madenler olarak görülmesi, fizyokratların ekonominin temel kaynağı olarak tarımı görmesiyle, ekonomi bilimi açısından, başlayan bu süreç asırlardır devam etmektedir. Fakat Sachs ve Warner (1995) 1970-1989 dönemi için 95 ülkeyi analiz ederek, çalışmalarında, doğal kaynak zengini ekonomilerin uzun dönemde ekonomik büyümelerinde yavaşlama gerçekleştiğini gözlemlemişlerdir. Bu durum doğal kaynakların ekonomik büyüme için çok önemli olduğu yönündeki geleneksel yaklaşımı tersine evirerek yeni araştırmalara ilham vermiş ve Auty'nin (1993) doğal kaynak laneti hipotezini ileri sürmesine temel oluşturmuştur. Auty (2001) çalışmasında yapmış olduğu analizde 1960-1990 dönemindeki doğal kaynak zengini ülkeleri incelemiş ve ekonomik büyümelerindeki yavaşlamanın doğal kaynak bakımından fakir olan ülkelere göre iki-üç kat daha yavaş gerçekleştiğini tespit etmiştir. Auty'ye göre özellikle dönemin dışı kapalı bir büyüme anlayışı sürdüren ekonomileri, zamanla ağır ve kimya sanayiinin diğer ülkelere oranla yavaş gelişmesi ve meydana gelen döviz açığı sebebiyle zarar görmüş ve bu durum küçük pazarlara sahip ülkelere ekonomik sıkıntılar yaşatırken, büyük pazarlara sahip ülkeler bu durumdan daha korumalı bir şekilde çıkmışlardır. Auty doğal kaynak bolluğunun ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin sebebini kurumsal kalitesizliğe, rant arayışlarına ve ekonomik çeşitlendirmedeki eksikliklere bağlamıştır. Zamanla bu etki farklı çalışmalarda sabit sermaye oluşumu, kamu harcamaları, yatırım oranları, enerji tüketimi,

kentsel nüfus oranı vb. farklı değişkenlerle farklı çalışmalara araştırma konusu olmuştur (Havranek vd., 2016; Çevik vd. 2017; Topcu vd., 2020).

Doğal kaynak laneti hipoteziyle ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla doğal kaynakların ekonomik büyümeye fayda sağlayacak şekilde nasıl yönetilmesi gerektiğine dair araştırmalar üzerine oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmalarda çoğunlukla ekonomik büyüme bağımlı değişken olarak ele alınmaktadır. Ancak günümüzde bir ülkenin uzun vadeli kalkınmasının en temel anahtarlarından biri sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesidir. Zaman göstermiştir ki doğal kaynakların önemi sadece ekonomik büyüme için değil sürdürülebilir kalkınma için de son derece büyüktür. Nitekim tarih önceki çağlarda atalarımızın gerçekleştirmiş olduğu aşırı avlanma faaliyetleri günümüzde pek çok ırkın yok olmasıyla ve o dönemdeki göçlerle neticelenmiştir. Bu konu doğal kaynak ekonomisinin gelişimi bölümünde detaylarıyla ele alınacaktır.

Sürdürülebilir kalkınmanın özellikle gelecek nesillerin kalkınmasını da gözettiği göz önüne alındığında bu çalışmada bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme yerine, günümüzün en önemli araştırma konularından biri olan sürdürülebilir kalkınma alınacaktır. Bunu yaparken sürdürülebilir kalkınmanın en güncel ölçüm yöntemi ve veri seti olan Hickel (2020) tarafından oluşturulan Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi'nden yararlanılacaktır. Bu endeks insani gelişim endeksine dayalı olarak, yaşam beklentisi endeksi, eğitim endeksi ve değiştirilmiş gelir endeksinin geometrik ortalamasının alınmasıyla elde edilen bir 'gelişme endeksi' ve tüketime dayalı olarak CO2 emisyonları ve maddi ayak izinin gezegen sınırlarının kişi başına düşen paylarını aşma derecesi ile hesaplanarak oluşturulan bir 'Ekolojik Etki Endeksi'nin oranı alınarak hesaplanmaktadır.

Çalışmada doğal kaynak laneti hipotezi literatürden farklı olarak sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde incelenecek ve kontrol değişkenler olarak fiziki sermaye birikimi, finansal gelişme endeksi ve beşeri sermaye kullanılacaktır.

Doğal Kaynak Laneti Teorisi'ne göre doğal kaynak zenginliği, doğal kaynakların doğru yönetilememesi durumunda, kalkınmaya fayda sağlamak yerine tam tersi bir etkiye neden olabilmektedir. Dolayısıyla doğal kaynak bakımından zengin ülkelerin politik, çevresel ve ekonomik açılardan yönetim stratejilerini bu yönde belirlemelerinin önemi bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmada doğal kaynak bağımlılığının Doğal Kaynak Laneti Teorisi'yle yakından ilişkili olması sebebiyle doğal kaynak bağımlılığına engel olmak için uygulanabilecek politikalara değinilecektir.

Sonuç olarak çalışmanın literatürden ayrılan 4 önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki doğal kaynak bağımlılığının ya da bolluğunun ekonomik büyüme üzerindeki olası olumsuz etkisinin incelenmesine dayanan geleneksel doğal kaynak laneti literatüründen farklı olarak, doğal kaynak laneti teorisinin geçerliliğini en güncel sürdürülebilir kalkınma ölçüm yöntemi olan sürdürülebilir kalkınma endeksi (Hickel 2020) bağımlı değişkeniyle analiz edecek olmasıdır. İkinci özelliği, doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini incelerken finansal gelişme endeksi ile doğal kaynak bağımlılığının birlikte etkisini ifade eden etkileşim teriminin modele dâhil edilmesi ve beşeri sermaye ile doğal kaynak bağımlılığının birlikte etkisini ifade eden diğer bir etkileşim teriminin modele dâhil edilmesiyle çözüm önerileri de ekonometrik olarak analiz edilecektir. Dolayısıyla sadece sözel olarak ifade edilen çözüm önerilerinin aksine çözüm olarak sunulması beklenen değişkenler için de söz konusu ilişki analiz edilecektir. Üçüncü önemli özelliği yatay panel veri analizlerinde kesit bağımlılığına izin veren, Chudik ve Pesaran (2015) tarafından geliştirilen ikinci nesil CS-ARDL modelinin kullanılacak olmasıdır. Nitekim tutarlı sonuçlar elde etmek açısından önemli bir testtir. Son olarak çalışmanın dördüncü özelliği doğal kaynakların ve Doğal Kaynak Laneti Teorisi'nin tarihsel evrimini oldukça sistematik bir şekilde ele alacak olmasıdır.

B. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı doğal kaynak bakımından zengin 22 ülkede, 1990-2019 dönemi için doğal kaynak laneti hipotezinin sürdürülebilir kalkınma perspektifinden geçerli olup olmadığının belirlenmesidir. Doğal Kaynak Laneti Teorisi geçerliyse etkisinin ne boyutta olduğunun incelenmesi, başka ne tür etkenlerin doğrudan ve dolaylı olarak etkili olduğunun araştırılmasıdır. Bu amaçla birinci modelde doğal kaynak bağımlılığının, fiziki sermaye birikiminin, beşeri sermayenin ve finansal gelişmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi araştırılacaktır. İkinci modelde finansal gelişme ile doğal kaynak bağımlılığının birlikte etkisini ele alan etkileşim terimi eklenerek, finansal gelişmenin, doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası negatif etkisini azaltıcı veya tersine çevirici bir etkisinin olup olmadığı araştırılacaktır. Bu yönde saptamalar yapılarak politika önerileri gerçekleştirilecektir. Üçüncü modelde beşeri sermaye ile doğal kaynak bağımlılığının birlikte etkisini ele alan bir diğer etkileşim terimi eklenerek, beşeri sermayenin, doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası negatif etkisini azaltıcı veya tersine çevirici bir etkisinin olup olmadığı araştırılacaktır. Bu doğrultuda çözüm ve politika önerilerinin sunulması hedeflenmiştir.

C. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi ve Doğal Kaynak Laneti Hipotezinin geçerli olup olmadığı, 1990 – 2019 dönemi için doğal kaynak zengini 22 ülke verisine dayalı olarak analiz edilecektir. Kontrol değişkenler olarak fiziki sermaye birikimi, beşeri sermaye ve finansal gelişme kullanılacaktır. Araştırma, nicel ve nedensel analiz yaklaşımı kapsamında oluşturulacaktır.

Çalışma üç modelden oluşacaktır ve ilk modelde bağımlı değişken olarak sürdürülebilir kalkınma endeksi ve bağımsız değişkenler olarak doğal kaynak bağımlılığı, fiziki sermaye birikimi, beşeri sermaye ve finansal gelişme endeksi kullanılacaktır. İkinci modelde, modele finansal gelişme ile doğal kaynak bağımlılığının birlikte etkisi ele alan etkileşim terimi dâhil edilecek olup, üçüncü modelde beşeri sermaye ile doğal kaynak bağımlılığının birlikte etkisini ele alan etkileşim terimi modele dâhil edilecektir.

Analiz aşamasına geçilmeden önce panel veri setindeki ülkeler arasında ortak şoklardan kaynaklanan karşılıklı etkileşimlerin olup olmadığının belirlenmesi amacıyla Pesaran (2004) CD testi uygulanacaktır.

Verilerin durağanlık seviyeleri çapraz kesit bağımlılığını dikkate alan CIPS (Cross-sectionally Augmented IPS) birim kök testi ile değerlendirilecektir. Durağan olmayan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırmak amacıyla yatay kesit bağımlılığına izin veren Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi uygulanacaktır. Nitekim bu test heterojenlik içeren panel veri setlerinde güvenilir ve sağlam eşbütünleşme sonuçları ortaya koymaktadır.

Panel veri setinin, heterojenlik ve çapraz kesit bağımlılığı gibi niteliklere sahip olması sebebiyle analizlerde geleneksel panel yöntemleri terkedilmiş olup, ikinci nesil CS-ARDL (Cross-Sectionally Augmented Autoregressive Distributed Lag) modeli tercih edilmiştir. Bu yöntemle bir yandan yatay kesitler arası bağımlılık dikkate alınırken, diğer yandan ülkeler arasındaki yapısal farklılıklar hesaba katılarak hem kısa hem uzun dönemli ilişkiler bağlamında, çok daha güvenilir tahminler elde edilmektedir. Bu yöntemle ülkeye has dinamikler ve ortak faktörler dikkate alınarak daha güçlü, uzun dönem katsayılar tahmin edilmektedir.

Çalışmada, ayrıca sürdürülebilir kalkınma ile doğal kaynak bağımlılığı ve diğer değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri de araştırılacaktır. Bu amaçla Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi uygulanmıştır. Nitekim bu test paneldeki ülkelerin heterojenliğini hesaba katarak değişkenler arasındaki nedenselliğin varlığını ve yönünü saptamaktadır.

Analizde kullanılan yıllık verilerden doğal kaynak bağımlılığını temsilen doğal kaynak rantının GSYİH'daki payının istatistikleri Dünya Bankası veritabanından, sürdürülebilir kalkınma endeksi Hickel (2020)'den, beşeri sermaye verileri Feenstra vd.(2015) PennWorld Table 10.01 veritabanından ve finansal gelişme endeksi verileri IFS veritabanından elde edilmiştir.

D. Araştırmanın Kısıtları

Bu çalışmada güçlü metodolojik bir yapı bulunsa da bazı kısıtlar ve sınırlılıklar mevcuttur. Öncelikle analizde kullanılan panel veri seti 1990 – 2019 dönemi ve 22 ülke ile sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni veri sağlama aşamasında bilhassa doğal kaynak gelirleri ve beşeri sermaye gibi bazı değişkenler için tutarsız ya da eksik veriler bulunması nedeniyle, araştırmaya dâhil edilen ülke sayısı artırılmamıştır. Bunun yanında sürdürülebilir kalkınma endeksi verileri yoğun ve başka verileri temel alan hesaplamalara dayandığından güncel veriler geç yayınlanmaktadır. Bu durumlar elde edilen verilerin tüm doğal kaynak zengini ülkeleri analize dâhil edilecek şekilde daha kapsamlı bir çalışma yapılmasına engel teşkil etmektedir.

Ayrıca kullanılan verilerden bazıları uluslararası veri kaynaklarından derlenen veriler olup, belirli bir seviyede öznel algılar içermektedir. Bu durum ölçümlerde hata riskini taşıyabilmekte ve analiz sonuçlarındaki güvenilirliği bir ölçüde etkileyebilmektedir.

Tüm bu kısıtlar dikkate alındığında çalışmanın sonuçları doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisine dair önemli içgörüler ortaya koymakla beraber, bulguların dikkatle ele alınması gelecekte yapılacak çalışmalarda daha kapsamlı veri setleri ve farklı metodolojilerin kullanılması önerilmektedir.

E. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada sürdürülebilir kalkınma perspektifinden doğal kaynak lanetinin geçerliliğine dair hipotezler ile finansal gelişmenin ve beşeri sermayenin, doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası negatif etkisinin pozitif çevrilmesindeki olası olumlu etkilerine dair hipotezler şu şekildedir:

H_1 : Doğal Kaynak Laneti sürdürülebilir kalkınma üzerinde de geçerlidir.

H_2 : Finansal gelişme düzeyleri arttıkça doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası negatif etkisi pozitif dönmektedir.

H_3 : Beşeri Sermaye düzeyleri arttıkça doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası negatif etkisi pozitif dönmektedir.

Doğal Kaynak Ekonomisinin Gelişimi

1.1. İktisadi Kronolojide Doğal Kaynaklar

Bu bölümde doğal kaynakların tarihteki evrimi iktisat bilimi açısından kronolojik ve sistematik bir şekilde ele alınarak, hangi dönemlerde hangi doğal kaynaklara ne kadar önem verildiği, bir çağın bitip yeni bir çağın başlamasında doğal kaynakların nasıl bir rol üstlendiği ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde bir ülkenin, bir doğal kaynağa verdiği önemin yıllar içinde, o ülkenin ekonomik, politik ve kültürel yaklaşımlarına nasıl etki ettiğini gözlemek de mümkündür.

1.1.1. Neolitik ve Erken Antik Çağ'da Doğal Kaynaklar (M.Ö. 8500- M.S. 1)

Neolitik ve Erken Antik Çağ olarak nitelendirebileceğimiz M.Ö. 8500 – M.S.1 yılları arasındaki dönem, bereketli hilal olarak bilinen bölgeden başlayan ve tüm dünyaya yayılan tarımsal geçiş döneminin yaşandığı dönemdir. Bu gelişmeden sonra tarım reformlarının gerçekleşmesiyle ortaya çıkan artı ürünler günümüz ticaret anlayışının tohumlarını ekmıştır.

1.1.1.1. Tarımsal geçiş dönemi

Tarihte, bilinen modern insanın varlığıyla ortaya çıkan ve milyonlarca yıl süren avcı-toplayıcılık döneminden sonra tarım ve hayvancılık ekonomik kalkınmanın en önemli yapıtaşlarından biri olmuştur. Ticaret ve üretimin en revaçta olduğu zaman ve yerlerde bile tarım ve hayvancılık ekonomik yaşamın temelini oluşturmuştur. Avcı – toplayıcı toplumlardan, yabani hayvanların evcilleştirilmesi, bitkilerin yetiştirilmesi ve elde edilen ürünlerle

beslenmeye geçilmesiyle tarımsal geçiş dönemi başlamıştır (Parmaksızoğlu, 1976, s. 9). Tarımsal geçiş döneminin neredeyse dünyada başlaması günümüzden yaklaşık 11 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Tarımsal geçiş bugün ‘Bereketli Hilal’ olarak bilinen bölgeden başlayarak tüm dünyaya yayılsa da, Amerika’da bu süreç çok daha geç başlamıştır ve yaklaşık olarak 4 bin yıl öncesine dayanmaktadır. Nitekim tarımsal geçiş dönemi tüm dünyada ekonomiye yön veren önemli bir gelişme olmuştur (Diamond, 1999, s. 86).

Tarımsal geçiş döneminin dünya tarihinde yaşanan önemli bir nüfus artış dönemine denk gelmesi, söz konusu döneme geçişin gerekliliği hakkında bazı ipuçları vermektedir. Nitekim avcı-toplayıcı dönemde, yani M.Ö. 10.000 yıllarına kadar gelen yaklaşık 30 bin yıllık dönemde, toplam dünya nüfusu en fazla 6 milyona ulaşmışken, bu tarihlerden M.S. 1 yılına kadar geçen dönemde 230 milyonu aşmıştır. Sonraki 1500 yıl boyunca tarım alanında gelişmeler devam etmiştir. Toprağın 2-3 yıl dinlendirilerek ekim yapılması, sulama, daha kaliteli tohum ekimi, daha kaliteli ve çeşitli hayvan yetiştiriciliği, çeşitli çiftçilik teknikleri gibi tarım ve hayvancılık alanında buluşlar yaşanmıştır (Barbier, 2005, s. 53).

Jared Diamond (1999)’a göre avcı-toplayıcı bir toplum açısından bakıldığında insanın ihtiyaç duyduğu besini alabileceği türler sınırlıdır. Yani kabuk formunda olma, sindirilememe, zehirli olma veya tehlikeli olma, denizanası gibi besin değeri düşük olma ve bazı çok küçük yemişler gibi toplanması eziyetli ve sıkıcı olma gibi nedenlerden ötürü avlanıp toplanmaya değecek kısım oldukça azdır. Dolayısıyla bir dönüm arazideki biokütlenin %0.1’i ile yetinmek yerine yenilebilecek bitki türlerinin kendi tarım alanında yetiştirilmesi ve avlanmaya değer hayvanların yine kendi arazilerinde evcilleştirilmesi yoluyla insanlar biokütlenin %90’ını elde edebileceklerdi (Diamond, 1999, s. 88). Kaynak temelli kalkınma teorisi çerçevesinden bakıldığında Vernon Smith’e göre, avcı-toplayıcılık döneminde büyükbaş ve geç büyüyen hayvanların avlanması gibi tek bir kaynağın sömürülmesine dayalı bir kalkınma o kaynağın tükenişiyle sonlanacağından artan nüfusla beraber tarıma geçiş kaçınılmazdı. Dahası bu dönemde meydana gelen büyükbaş hayvanların dünya genelinde yok oluşuyla insanların göç kronolojisi enteresan bir şekilde uyuşmaktadır (Smith, 1975, s. 729-773).

Şekil 1.1 Modern İnsandan Tarımsal Geçiş Dönemine

1.1.1.2. Tarım reformları, ticaretin gelişimi ve doğal kaynakların işlenmesi

Tarım alanındaki gelişmeler dünya çapında tarım temelli ekonomik sistemlerin temelini oluşturmuştur. Yine bu gelişmelerle meydana gelen tarımsal verimlilikteki artış ise artı değer üretimini meydana getirmiştir. Kentleşme, ticaret ve üretimin temelini oluşturan artı ürünler günümüzde de halen devam eden ‘merkez-çevre’ kaynağa dayalı ticaret biçiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Cipolla, 1962, s. 45-46). Yani artı ürünler ortaya koyarak ekonomik yapısını geliştiren, çekirdek diye tabir edilen, ekonomik olarak daha fazla gelişmiş, endüstriyel ve kentleşmiş olan merkez devlet, çevresindeki nispeten daha az gelişmiş ekonomilerden birincil ürünleri ve hammaddeleri alarak kendi ürünlerini takas etmektedir (Livi-Bacci, 1997; McNeil ve McNeil, 2003).

İbn-i Haldun da kentleşmeyi açıklarken bunu artı değere bağlayarak tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayanların kentlerde hayvanlarını otlatmak ve ekim yapmak için gereken geniş alanları bulamayacaklarından dolayı göçebe yaşamak zorunda olduklarından, ancak belirli bir noktada geçiminden daha fazlasını elde edebilenlerin bolluğa ve refaha ulaşarak kent yaşamına yöneldiklerinden ve geniş evler, saf ipekten dikilmiş kaliteli kıyafetler, daha leziz yemekler ve yüksek binalar yaparak yaşam standartlarını artı değerle nasıl yükselttiklerinden söz etmiştir. İbn-i Haldun bu insanları medeni insanlar olarak nitelendirir ve bu insanların geçimlerini çoğunlukla sanayi ve ticaretle sağladıklarından söz eder (İbn-i Haldun 1377, s. 157).

Tarımsal geçiş dönemindeki söz konusu kentleşen devletlerin ilki ve en önemlilerinden biri Güney Mezopotamya’dır. Güney Mezopotamya’daki kentleşmiş bu şehirlerin ekonomileri büyürken ihtiyaçları da giderek büyüdüğünden, doğal kaynak tüketimi de bir o kadar artmaktaydı. İthalatın gelişmesine de yol açan bu gelişmelerle sadece merkeze yakın çevredeki doğal kaynaklar değil, bölge sınırlarının ötesindeki doğal kaynak kullanımları da artmaktaydı (Chew, 2001, s. 19-20). Örneğin M.Ö. yaklaşık 2400-2350 yıllarında Mezopotamya’da, Suriye’nin kuzeyi Halep’in Güneybatısında yer alan Ebla şehrini ele alırsak ki bu şehir o dönemden günümüze kalan kil tabletler ve kraliyet arşivleri sayesinde bize daha net ve önemli ekonomik bilgiler sunmaktadır, bu şehirde dış ticarete oldukça yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Öyle ki Ebla; Mısır, Batı Anadolu, Suriye, Habur ve Balikh Vadileri, Zagros etekleri ve Anadolu’da Fırat’ın kuzeyine kadar doğrudan ticaretin yapıldığı geniş bir ticaret ağına sahipken aynı zamanda bu ticareti, ağırlık ölçüsü, nakliye terimleri, sevkiyat, nehir geçiş ücretleri vs gibi dış ticaret ile ilgili gerekli bilgi birikimiyle ve gelişmiş bir sistemle yürütmekteydi.

Ebla şehri gelirinin büyük bir kısmını kereste ihracatı oluşturmaktaydı (Steinkeller, 2021, s. 174-181).

Sonuç itibariyle tek bir doğal kaynağa yönelik sömürüden, alternatif kaynaklara geçiş döneminin başlangıcı olan bu dönem, dünya ekonomisine yön vererek günümüz ticaret ve ekonomik kalkınma anlayışının temelini oluşturmuştur.

1.1.2. Geç Antik ve Erken Orta Çağ'da Doğal Kaynaklar (M.S. 1 - 1000)

M.S. 1-1000 yılları arasındaki dönem hem önemli bir nüfus artışının yaşandığı Malthusçu Durgunluk Dönemi olarak adlandırılan dönemi hem de Roma'daki tarımsal gelişmelerin politik, askeri ve sosyal yapıları şekillendirdiği dönemi kapsamaktadır. Ayrıca hammadde ticaretinin canlandığı bir dönemdir.

1.1.2.1. Malthusçu Durgunluk Dönemi

M.S. 1 – 1000 arası dönemdeki durgunluğu Malthus toprak kıtlığının ve hastalığın bir sonucu olan ölümlere bağlamaktadır. Yani artan nüfusun yaratmış olduğu baskı, doğal kaynakların geçimlik üretme yeteneğini baskılamış ve denge ancak böyle bir nüfus düşüşüyle sağlanabilmişti. Nitekim Malthus'un bu konuda ileri sürdüğü tek politika, doğum oranlarını düşürmek suretiyle önlem alınmasıydı (Maddison, 2006, s. 145 ve 308). Tarımsal geçiş döneminden sonraki bu 1000 yıllık dönemde yıllık olarak nüfus artış hızı ve ekonomik büyüme hızı oldukça düşük düzeylerde seyretmiştir. Bu dönem 'Malthusçu Durgunluk Dönemi' olarak adlandırılmaktadır. Zira Malthus (1798)'a göre doğal kaynaklar kısa vadede mal ve gıda arzında artışa sebep olsa da, uzun vadede nüfus artışından dolayı bu arz nüfus karşısında azalacak ve yaşam standartlarını olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla bu çerçevede olması gereken teknolojik düzey ile kaynaklara yönelik optimum bir nüfus düzeyini öne sürmüştür. Malthus, eğer nüfus kontrol altına alınmazsa ki doğanın kontrolden çıkışı olarak da nitelendirir, kaynaklar karşısında meydana gelen nüfustaki bu artışın en sonunda kıtlık, savaşlar, hastalıklar, çocuk ölümleri ve doğal afetlerle sonuçlanarak dengeye geleceğini ileri sürmektedir (Güneş, 2009, s. 134-135).

Malthusçu ekonomik yaklaşım genel olarak iki temel koşula dayalıdır. Bunlardan birincisi arazi örneğinde olduğu gibi, bir üretim faktörünün, hem zorunlu olması hem de arzının sabit olması durumunda, diğer tüm faktörler için ölçeğe göre azalan getiri söz konusudur. İkincisi reel gelirdeki herhangi bir artış, yeni bir doğal kaynak, yeni bir arazi veya teknolojik bir yenilikten

bağımsız olarak nüfus artışında artışlara sebep olmaktadır. Dolayısıyla bir doğal kaynağın keşfi, arazi genişlemesi veya teknolojik bir yenilik sonucunda başlangıçta artan gelir nüfusun artışıyla tamamen dağılmaktadır. Yenilikler sonucunda artı değer ve verimlilik artışı sağlansa da kümülatif olarak gelir düzeyi sabit kalmaktadır. Söz konusu Maltusçu dönem M.S. ilk 1000 yıllık dönemi kapsamaktadır (Barbier, 2005, s. 63-64).

1.1.2.2. Antik dünyanın çöküşü ve Orta Çağ'ın doğuşu

M.S. 1-1000 dönemi her ne kadar Malthusçu Durgunluk Dönemi olarak anılsa da bu dönemde dünya tarihine yön veren gelişmeler yaşanmıştır. M.S 1-500 döneminde güçlü bir şekilde hüküm süren Roma imparatorluğuna değinmek, doğal kaynakların bu dönemin ekonomisindeki önemini anlayabilmek için oldukça önemlidir. Roma imparatorluğunda tarım, tarım ilmi ve kölecilik ekonomik gücün temelini oluşturmaktaydı. Roma İmparatorluğunun doğal kaynaklara dayalı ekonomik temelini yalnızca işlenmemiş verimli topraklar değil aynı zamanda önemli derecede yüksek olan maden kaynakları ve kereste ticaretinde kullanılan ormanlar da oluştuyordu (Badia vd., 2015, s. 64-65).

Dolayısıyla Roma İmparatorluğunun politik ve sosyal gelişimi önemli ölçüde doğal kaynaklardan etkilenmiş ve özellikle toprağın dağıtımı konusundaki tartışmalarla şekillenmiştir. Öyle ki bu tartışmalar iç-dış savaşların ve krizlerin de temelini oluşturmaktaydı. Nitekim Toprak ve emek sömürüsüne dayalı bu sistemde taşra arazileri ve imparatorluk mülklerinden alınan kiralalar ve vergilerle ekonomik güç kazanılıyor, ordu ihtiyaçları bu şekilde karşılanıyordu. Aynı zamanda Akdeniz Bölgesinden değerli metaller, kil, kum ve taşlar gibi doğal kaynakların çıkarılması ve işlenmesiyle inşaat ve üretim alanında büyük patlamalar yaşandı. Bu kaynaklar kullanılarak yapılan metal aletler, madeni paralar, silahlar, çömlekler, binalar vb. çoğu üretim ve yapılar günümüzde tarihi eser olarak yerini almıştır (Erdkamp vd., 2015, s. 2-3).

M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğunun Doğu Roma-Batı Roma olarak bölünmesiyle birlikte Doğu Roma yükselişe geçerken Batı Roma düşüşe başlamıştı. Zira Batı Roma'ya kuzeyden gelen istilacı saldırıları; artan nüfus ve toprağın yoğun kullanımından kaynaklı olarak meydana gelen verimsizlik; ormanların sömürülmesinden kaynaklı erozyonların yaşanması; büyük çiftçilerin, küçük çiftçilerin topraklarına el koyması sebebiyle toprağın işlenme kalitesinin düşmesi ve buna bağlı olarak düşük gelirli sınıfların ekonomik olarak büyük sıkıntılar çekmesi neticesinde gelişen iç çatışmalar, Batı Roma'nın çöküşünün temel sebeplerindendir (Wollock, 2016 s. 54-70).

Roma İmparatorluğunun ekonomik ve politik sistemi Avrupa'nın feodal sisteminin temelini oluşturmuştur. Aynı zamanda Batı Roma'nın çöküşünün Avrupa'da meydana getirdiği siyasi boşluk bazı istilacı krallar tarafından fırsat bilinmiştir. Otorite boşluğunun yarattığı etkiyle uzun yıllar süren savaşlar yaşanmıştır. Aynı zamanda 541-767 döneminde yaşanan Veba salgını tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Tüm bu gelişmeler Avrupa'da Batı Roma'nın çöküşünden yaklaşık 1000 yılına kadar süren 'Karanlık Çağlar' denilen dönemin yaşanmasına neden olmuştur (McCormick, 2001).

Roma örneğine baktığımızda sırasıyla kaynakların yoğun kullanımı, ekonomik büyüme, nüfus artışı, kaynak yetersizliği, ekonomik küçülme, savaş, doğal afet ve hastalıklardan kaynaklanan ölümler ve bunlar neticesinde gerçekleşen nüfus düşüşleri Malthusçu düşüncenin etkilerini açıkça göstermektedir.

1.1.3. Orta Çağ'da Doğal Kaynaklar (M.S. 1000 - 1500)

1.1.3.1. Feodalizm ve ekonomik yapı

Bu dönem her ne kadar iktisadi düşüncenin belirgin ve tutarlı bir biçimde bilim olarak oluştuğu bir dönem olmasa da iktisadın bir bilim olarak değerlendirilmeye başladığı 18. yüzyıl için önemli temeller oluşturmuştur. Nathaniel Wolloch'a göre, bu dönemin ekonomiye ve doğal kaynaklara bakışını ele almak için dönemi iki açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Birincisi dini inançların ekonomik görüşleri şekillendirmesi ikincisi felsefi açıdan bir değerlendirme. Dini açıdan bakıldığında, özellikle İncil'deki kozmoloji, insanların doğal kaynaklara bakışını şekillendirerek insan merkezli bir yaklaşıma neden olmuştur. Bu dönemde insanlar doğal kaynakların öncelikli olarak tanrı tarafından insanların kullanımına sunulan bir nimet olduğu görüşüne inanırlardı. Doğal kaynakların tamamen insanların kullanımına yönelik olduğu düşüncesi, bu kaynakların yıkıcı bir şekilde kullanılmasına neden olmuştur. Öte yandan Aristoteles, Platon gibi felsefi düşünürlerin yaşam formlarının az gelişmişten en gelişmişe doğru sıralanırken, gelişmiş olanların az gelişmiş olanları kapsadığı düşüncesine dayanan Büyük Varlık Zinciri felsefesi de bu dönemin ve ilerleyen yıllarda 18. yy ekonomik görüşlerinin temellerini oluşturarak kontrolsüz doğal kaynak kullanımını etkilemiştir (Wolloch, 2016, s. 6).

Dönemin ekonomik yapısını değerlendirmede feodal sistemin etkisi çok büyüktür. Orta Çağ'da, Batı Roma'nın çöküşünden itibaren merkezi krallığa dayalı bir siyasal ve ekonomik sistemden, feodal bir sisteme geçilerek, ekonomik ve askeri güç tarım çerçevesinde oluşturulmuş, hatta bu sistemler

Avrupa'nın bir çok bölgesinde lordları krallardan daha söz sahibi hale getirerek yeni devletler kurulmasına yol açmıştır (Sander, 1994, s. 53-54).

Avrupa'nın feodal sistemi, zamanla gerek şövalyelik anlayışının getirdiği yerel güvenlik avantajıyla gerek lordların kendi krallarını seçecek kadar güçlenmelerine bağlı olarak kendi kendine yeten bir sistem haline gelmesiyle gerekse yerleşik düzenin oturmasıyla Avrupa'yı günümüzdeki ekonomik ve siyasi konumuna yaklaştırmada önemli bir role sahiptir.

1.1.3.2. Dünya ekonomisinin küreselleşmesi ve doğal kaynaklardaki gelişmeler

1000'li yılların başlarında dünya ekonomisinin durumuna baktığımızda feodal sistemin hâkim olduğu Avrupa, aslında diğer önemli bölgelerle kıyaslandığında en az gelişmiş olanıdır. Bu dönemde özellikle Kuzey Afrika'da 'İslam'ın Altın Çağı' dönemi yaşanırken, Batı Asya ve Çin'de uluslararası ticaret gelişmektedir. Dönemin otoritelerinin tarıma ve ticarete bakışı ekonomik güçlerin temelini oluşturmaktadır (Barbier, 2005, s. 68-69). Zira Avrupa'daki feodal sistem, merkezi otoriteyi zayıflatarak lordları daha güçlü ve söz sahibi bir hale getirirken, Çin'de toprağı yöneten lordlar zamanla devlet memuruna benzer bir statüye geçerek siyasi bir rol üstlenememişlerdir (Ebrey vd., 1996, s. 90-100). Aynı zamanda İslam topraklarında İslamiyet'in yönetim anlayışına bağlı olarak 'İkta Sistemi' vardır ve bu sistemde feodal sistemde olduğu gibi keskin sınıf ayrımları olmamakla beraber toprak her zaman merkezi otoriteye aittir. Bu bağlamda Avrupa dışında hiçbir yerde feodal ya da benzeri sistemler merkezi otoritenin önüne geçememiştir. Üniter İslam devletleri ile Batı Asya çok geniş bir uluslararası ticaret ağının merkezi konumundadır ve bu dönemde İslam dünyası ekonomik bakımdan lider konumuna geçmiştir (Robinson, 2005, s. 421).

İpek yolu, baharat yolu, deniz taşımacılığı gibi ticaret ağlarının gelişmeye başlamasıyla birlikte ipek, yün, keten ve pamuklu kumaşlar, deri, seramik ve cam, kağıt, kürk, kereste ve çeşitli işlenmiş tarım ürünleri ticarete konu olan önemli kaynaklardır. (Day, 2023, s. 39-46).

11. yüzyılda Avrupa ekonomik bakımdan en az gelişmiş bölgelerden biriyken ve 1000-1500 arası dönemde bir yandan İslam'ın altın çağı dönemi yaşanırken, öte yandan bu dönemin başlarına kadar dünyadaki tek uygarlık olduğunu zanneden Çin'in dünya ticaretine açılmasıyla, dünya genelinde GSYİH'de önemli artışlar meydana gelmiştir (Toynbee, 1978, s. 422). Çin ve özellikle Hindistan'ın önemli bir bölümünü kapsayan İslam dünyası, iki büyük bölgesel güç olarak bu dönemde dünya ticaretinin genişlemesinde ve gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır (Findlay, 2009, s. 13).

Çin bu dönemde Güneydoğu Asya, Hindistan ve Hint yarımadasının en uzağındaki İslam devletleri ile aktif olarak kara ve deniz yolu vasıtasıyla ticaret yapmaktaydı. Dolayısıyla bu dönemde Çin, Afrika ve Hindistan'ın her birinin dünya GSYİH'sindeki payı, Batı Avrupa'nın payından büyüktü (Barbier, 2005, s. 69). Çin Güneydoğu Asya'ya şifalı bitkiler, baharatlar ve diğer birçok doğal kaynak ürünleri karşılığında porselen ve ipek gibi ürünler ihraç ediyordu.

Avrupa'nın ekonomik olarak yükselişinin zeminini oluşturan temel nedenlere gelindiğinde, karanlık çağın getirdiği nüfus artışındaki azalış, yerini artışa bırakmış ve Batı Avrupa, ticarete konu olan ürünlerini farklılaştırarak belirli ürünlerde uzmanlaşma yoluna gitmiştir. Bu ürünler kereste, şarap, yün, balık, tahıl gibi ürünlerdir. Ayrıca bu dönemde Avrupa'da ticarete yön veren tek bir otoritenin bulunmaması, ticaretin denetimsiz bir şekilde büyümesine neden olmuştur. Zamanla piyasa ekonomisi genişlemiş, hukuk kuralları düzenlenmiş, düzenli bir vergi sistemi oluşturulmuş, deniz taşımacılığının ve bankacılık sistemlerinin de gelişmesiyle ticaret daha kolay hale getirilmiştir (North ve Thomas, 1973, s. 54).

Orta Çağ'da bir yandan feodalizmin de etkisiyle oldukça gelişmiş olan tarımsal alandaki teknik ve yeniliklerin yoğun kullanımı, öte yandan ticaret ağlarının gelişmesi ve uluslararası ticaretteki gelişmelere bağlı olarak doğal kaynakların aktif ticarete konu olması, hem günümüz dünya ekonomisinin temellerini atmış hem de Batı Avrupa'nın 1500'li yıllara gelindiğinde gelişmiş bir bölge olmasının nedenlerinden biri haline gelmiştir. Zira 1500'li dönemlerde Batı Avrupa, kişi başına GSYİH düzeyinde Çin ve Hindistan'dan sonra dünyadaki en büyük paya sahip bölge haline gelmişti (Barbier, 2005, s.69). Ancak bu gelişimde doğal kaynaklardan yapılan ürünlerin doğal kaynaklardan daha pahalı olması durumu da etkendir. Nitekim ipek, demir aletler, kereste vb ticarete konu olan mallar göz önünde bulundurulduğunda hammaddeleri işleyebilen nitelikli işgücü de oldukça önem arz etmektedir (Wolloch, 2016, s. 53).

1.1.4. Yeni Çağ'da Doğal Kaynaklar (1453 – 1789)

1453 yılının sadece Türk tarihi açısından değil, dünya tarihi ve ekonomisi açısından da önemi büyüktür. Nitekim Orta Çağ ekonomisinin en önemli unsurlarından olan uluslararası ticaret ağının çok önemli iki ayağı, ipek yolu ve baharat yolunun, Avrupa'ya açılan kapısı İstanbul'dur. İstanbul stratejik konumu dolayısıyla Avrupa – Asya ticaretinin hem karasal hem deniz yolları anlamında kilit noktası konumundadır. Doğu ile Batı arasında önemli bir ticaret geçiş bölgesi olan İstanbul, 1453'te Osmanlı İmparatorluğu

topraklarına katılmıştır. Bu fetih Avrupa'yı uluslararası ticarette geçişlerde problem yaşamamaları için Osmanlı İmparatorluğu ile işbirliği yapmak zorunda bırakmıştır. Bu sebeple Avrupa yeni ticaret yolları arayışına girmiş ve büyük keşifler dönemi başlamıştır (Diamond, 1997, s.413).

Doğal kaynaklar açısından en kritik dönemlerden biri olan 15. ve 17. yüzyıllar arasında Avrupa'nın yeni ticaret yolları arayışı amacıyla başlattığı büyük keşifler, sadece yeni ticaret yollarının keşfiyle kalmamış, aynı zamanda Amerika gibi yeni kıta ve yeni bölgelerin keşiflerine de yol açmıştır. Bu yeni keşifler sayesinde yeni doğal kaynaklar bulunarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle 1492 yılında gerçekleşen Amerika'nın keşfiyle yeni altın ve gümüş rezervleri bulunmuş; domates, biber, şeker kamışı, kakao, patates, tütün, mısır gibi yeni tarım ürünleri keşfedilerek dünya ticaretine katılmıştır. Bunun yanında çeşitli baharatlar, pamuk ve ipek gibi ürünler de dünya ticaret ağına girmiştir. Amerika'nın bu zengin doğal kaynakları bir yandan Avrupa'yı zenginleştirirken öte yandan hem Amerika'da doğal kaynakların hızla sömürülmesine, hem ekosistemin hızla bozulmasına hem de yerel halkın sömürülerek yerel kültürlerin yok edilmesine neden olmuştur (Mütercimler, 2022, s. 300).

1.1.4.1. Merkantilizm: Sömürgeciliğin doğuşu

Amerika'nın keşfiyle birlikte keşfedilen yeni doğal kaynaklar ve büyük keşifler döneminde bulunan yeni ticaret yolları dünya ticaret ağının oldukça genişlemesine neden olmuştur. Bu ticari genişleme ve geniş ürün yelpazesine olan taleplerin hızla karşılanması neticesinde sanayi alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sanayi devriminin temellerinin atıldığı bu dönemde bir yandan hammaddeler hızlı bir şekilde sömürülürken öte yandan bu ürünlerin işlenerek katma değerli hale getirilmesi Avrupa'nın zenginliğine zenginlik katmıştır. Bu dönemdeki doğal kaynakların sömürüsü ve sanayideki önemli ve hızlı gelişmelerin getirmiş olduğu çevresel problemler günümüz sürdürülebilir ekonomik sorunlarının da temelini oluşturmuştur. Merkantilist düşüncüyü tetikleyen en önemli etkenlerden biri Amerika'nın keşfiyle yerlilerin altın stoklarına el konulması, Cibao gibi bölgelerdeki madenlerin işletilmeye başlanması, tapınaklardan çalınan altınlar gibi önemli altın rezervlerinin ele geçirilmesi neticesinde Avrupa'da artan zenginliktir (Mütercimler, 2022, s. 278).

16. ve 18. yüzyıllar arasında hâkim olan merkantilist düşünceye göre bir ülkenin zenginliği ve gücü önemli ölçüde, özellikle altın ve gümüş gibi değerli madenleri içeren doğal kaynakların bolluğuna bağlıdır. Dönemin İspanya, Hollanda, Portekiz ve İngiltere gibi güçlü devletleri Amerika,

Hindistan, Afrika ve Asya gibi doğal kaynaklar bakımından zengin bölgeleri sömürgeleştirerek ve yerel halkların ihtiyaçlarını önemsemeyerek bölgelerin doğal kaynaklarını kendi zenginlik ve güç araçları haline getirmişlerdir. Amerika'nın büyük bir kısmında koloniler kurmuşlardır. Bu dönemde kaynakların sömürülmesinde kullanılmak üzere köle ticareti de önemli bir yer tutmaktadır (Rönneck, 2009, s. 23-27). Bu amaçla kullanılan yerel halklardan birçok insan ağır şartlarda çalıştırıldıkları ve çeşitli zulümlere maruz kaldıkları için hayatlarını ve kültürlerini kaybetmişlerdir. Sömürülen doğal kaynaklar işlenerek diğer ülkelere ihraç edilmektedir. Bu sebeple hammadde ihracatı kısıtlanarak veya yasaklanarak mamul mal ihracatına özendirilmiştir. Dolayısıyla merkantilist düşüncenin bir diğer ayağı ihracatın artırılıp ithalatın kısılması yoluyla dış ticaret fazlası vermektir (Aydemir ve Güneş, 2006, s. 145). Bu anlamda merkantilizm merkezi otoritenin gücüne, dış ticarete ihracata, kendi kendine yeterliliğe ve otorite tarafından uygulanan düzenleyici ve korumacı önlemlere dayanan ilk sistematik ekonomik düşüncedir (Kula, 1997, s. 9). Merkantilizm beraberinde değerli madenlerin aşırı artışıyla enflasyonu getirmiş ve dünyaya hızla yayılan bir fiyat artışı gözlenmiştir. Ancak bunun enflasyondan kaynaklandığı çok sonra anlaşılacaktır.

1.1.4.2. Klasik ekonomi ve kapitalizmin doğuşu

16. yüzyılda başlayıp 18. yüzyılın sonlarına kadar devam eden merkantilist düşünce bir yandan kapitalist sisteme bir temel oluştururken öte yandan sanayi devriminin başlamasıyla etkisini yitirmiştir. Bu dönemin doğal kaynaklara bakış açısını derinlemesine anlamak için 3 temel konuya odaklanmak gerekmektedir. Birincisi merkantilist düşüncenin kapitalist sisteme temel oluşturan ortak yanları ve farklılıkları, ikincisi dönemin gelişimine adeta yön veren Adam Smith'in 'Ulusların Zenginliği' adlı kitabıyla yeni kapitalist sisteme ve liberal görüşe açıklayıcı bir bakış açısı kazandırması, üçüncüsü ise kapitalist sistemin sanayi devrimine açtığı yoldur. Merkantilist görüşün kapitalist sisteme yön veren en önemli özelliklerinden biri kuşkusuz sermaye birikimine verilen önemdir. Merkantilizmde özellikle sömürgelerden elde edilen önemli altın stokunun elde edilmesinin de etkisiyle sermaye birikimine oldukça önem verilmiştir. Ancak kapitalist sistemdeki sermaye birikimi içerdiği değerler bakımından merkantilizmden farklıdır. Bunun yanında iki görüş de özel mülkiyet hakkını savunmaktadır. Ayrıca merkantilizm ulusal çıkarları hedefleyerek devlet müdahalesini savunurken kapitalizm bireysel çıkarların ekonomiyi dengeye getireceği görüşünü savunarak devlet müdahalesine karşı çıkmaktadır (Aydemir ve Güneş, 2006, s. 145). Temelinde merkantilizmde altın ve gümüş gibi değerli madenler aracılığıyla

sermaye birikimine önem verilirken kapitalist sistemde üretime, üretimden elde edilen kârın birikimine ve sermayenin yeniden etkili dağıtımına önem verilmektedir (Wolloch, 2017, s. 78). Dolayısıyla doğal kaynaklar açısından değerlendirdiğimizde merkantilizm altın ve gümüş gibi doğal kaynakları yüceltirken, kapitalizmde Adam Smith, eldeki toprakların veriminin en üst düzeye çıkarılması gerektiğini savunarak, tarımsal ürünlere oldukça kıymet vermiştir ve tarımın tam potansiyeline ulaşmamasının sermayeyi zamanla eritebileceği görüşündedir (Kula, 1997, s.15). Ancak Adam Smith bu görüşü ileri sürerken diğer üretim faktörlerini dışlayarak sadece tarıma önem veren ve zanaatkârlar ve tüccarlar sınıfını ekonomik bakımdan dışlayan fizyokratları ve bu görüşün etkisinde kalan bazı ekonomileri eleştirmiştir. Zira ona göre tarımda iyileştirmeler yapılması, gıda üretimindeki sorunları engelleyerek, endüstriye daha fazla emek sağlayacaktır. Ticaretin genişlemesinin ve serbest pazarların ülke ekonomisinin büyümesi açısından oldukça önemli olduğunu vurgulayarak, devletin müdahale ettiği ekonomik sistemlere karşı çıkmıştır. Adam Smith'e göre kişisel çıkarlara yönelim sayesinde piyasa kendiliğinden dengeye gelecektir (Smith, 1776, s. 278).

Elbette dönemin ekonomik ve siyasal yapısına yön veren tek değişim Adam Smith'in görüşleri değil, aynı zamanda endüstride yaşanmaya başlanan hızlı gelişmelerdir. 1765 yılında başlayıp 1840'lı yıllara kadar dünyanın her yerinde etkisini gösteren Sanayi Devrimi günümüz ekonomisinin ve endüstrisinin şekillenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Aslında Adam Smith'ten önceki dönemlerde Descartes, Galileo, Newton gibi önemli isimler bilimin temel prensiplerini belirlemişlerdir. Adam Smith'le beraber ekonomi de ilk kez bilim niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla bilimsel, felsefik ve ekonomik açıdan gelişimlerin zemin hazırladığı bu dönem modern sanayiinin temel taşlarını oluşturmuştur. Nitekim Sanayi Devrimi'nden önce üretim basit aletlerle yapılırken, 1698'de İngiltere'deki maden ocaklarının bazılarını su bastığı için çözüm olarak üretilen ilk buhar pompasının icadından sonra 1765'te atmosferik buhar makinesinin geliştirilmesi neticesinde makine üretimde kullanılabilecek duruma gelerek Sanayi Devrimi'nin ilk adımını atmıştır (Günay, 2002, s. 6).

1.1.5. Modern Çağ'da Doğal Kaynaklar (1789 – 2024)

18. ve 19. yüzyıllarda tüm dünyada ekonomik, yapısal, siyasal, felsefi ve teknolojik açıdan çok önemli değişim ve gelişimler yaşanmıştır. Bu dönemde bir yandan Sanayi Devrimi yaşanırken, diğer yandan kapitalist sistemin unsurları yaygınlaşmaktadır (Gimpel, 1996, s. 228). Ayrıca sanayinin gelişimine bağlı olarak, endüstride de yeni bir işgücü yapısının meydana gelmesi, toplum yapısında değişimler meydana getirmiştir. Bu dönemi

doğal kaynaklar açısından doğru değerlendirebilmek için Endüstri Devrimi esnasındaki teknolojik gelişmelerin ve buluşların etkilerini ele almak ve bu etkilerin sonraki dönemlerde dünyanın nasıl çevresel ve sürdürülebilir kalkınma konularına odaklanmasına yol açtığını açıklayabilmek adına iki alt başlıkta incelemek doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira doğal kaynak kullanımına etki eden pek çok dönüşümler yaşanmıştır.

1.1.5.1. Endüstri devrimi ve petrolün keşfi

Dönemin en önemli olaylarından biri gerek ekonomik sebepler gerek toplumdaki sınıf ayrımcılığının getirdiği eşitsizlikler gerekse Rousseau, Montesquieu ve Voltaire gibi önemli düşünürlerin kişisel haklar hakkındaki düşüncelerinin yayılması sonucu yaşanan Fransız İhtilali'dir (Sander, 1994, s. 137). Bu olay dönemin monarşiyle yönetilen birçok ülkesinde demokratik yönetim anlayışına geçilmesine yol açmıştır. Eğitime ulaşılabilirlik halkların bilinçlenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bireysel hak ve özgürlük anlayışlarının gelişimi ekonomik yaklaşımlardaki değişimleri desteklemiştir. Endüstrideki gelişmelere bakıldığında buharlı makinelerin ardından tekstil sektörü hızla gelişim göstermiştir (Günay, 2002, s. 7). Yeni geliştirilen tekstil makineleriyle yün ve pamuk kumaş dokumaları yapılmıştır. Bu da yün ve pamuk gibi doğal kaynakların talebinde artış meydana getirmiştir. Ayrıca dönemin doğal kaynak kullanımı açısından çok önemli değişimlerinden biri de kömür madenciliği yoluyla sanayinin enerji gereksinimlerinin karşılanmaya başlanmasıdır (Rostow, 1971, s. 260). Bunun yanında demir ve çelik sanayiindeki gelişmelerle sanayi devrimi yeni bir ivme kazanarak makine ve inşaat gibi alanlarda yeni buluşlara ve yeni üretimlere yol açmıştır. Demiryollarının yapılması, buhar gücüyle çalışan gemilerin icadı gibi önemli atılımlarla, ticaretin ve ulaşımın hız kazanmasını sağlayarak ekonomik, sosyal ve teknolojik açıdan birçok gelişime imza atılmıştır (Doğanay ve Altaş, 2019, s.29). Ayrıca su gücünden faydalanılarak elektrik üretilmeye başlanmıştır.

Petrolün keşfedilip kullanılması M.Ö. 3200 yıllarına dayansa da kullanım amacı bugünkünden çok farklıdır. Gemicilikte yalıtım ve harç katkı maddesi olarak yapılarda kullanılmıştır (Yiğit, 1993, s. 3). Ayrıca ünlü tarihçi Herodot M.Ö. 400'lü yıllarda gördüğü bazı petrol sızıntılarından ve bazı yerlerde aydınlatmada kullanıldığından söz etmiştir (Erik ve Koşaroğlu, 2016, s. 122). Ancak ticari amaçla ilk kez bir petrol kuyusunun açılması 1859 Edwin Drake tarafından gerçekleştirilmiştir. o zamana kadar petrol yalnızca sızıntılardan alınırken Edwin Drake borularla derinlerden petrol çekme işlemini gerçekleştirerek bunu sistematik bir hale getiren ilk kişidir (Taşman, 2023, s. 9). Dönemde petrolün kullanım alanı aydınlatma amaçlı gaz yağı üretimidir. Fakat ticari potansiyeli de farkedilmiştir. İlerleyen

yıllarda petrol o döneme kadar enerji olarak kullanılan kömürün yerini hızla almıştır. Ardından içten yanmalı motorların icadıyla ulaşım alanında vazgeçilmez bir konuma yükselmiştir. 1908 yılında otomobil sektörünün seri üretime geçmesi petrolün değerini daha da artırmıştır. Petrol bir yandan elektrik santralleri gibi enerji üretim sistemlerinde bir yandan özellikle savaş döneminde askeri güçlerin vazgeçilmez enerji kaynağı haline gelmiştir. Daha birçok alanda kullanılarak günümüzdeki değerine ulaşmıştır (Erik ve Koşaroğlu, 2016, s. 123). Öyle ki hem kaynak sahibi ülkeler arasında diğer ülkelere yaptırım aracı olarak kullanılabilir hem de savaş sebebi olabilecek bir kaynak haline gelmiştir.

1.1.5.2. Çevre, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi

Sanayi Devrimi bir taraftan sosyal, ekonomik, teknolojik, toplumsal ve diğer her alanda gelişim ve değişimlere yol açarken diğer taraftan dünyada hızlı bir hava kirliliğine, ormansızlaşmaya, petrol ve madenlerin tüketiminde aşırı hızlanmaya ve bunun yol açtığı çevresel zararlara, su kirliliğine, tarımsal verimsizliğe, kirlilikten kaynaklı çeşitli hastalıkların yayılmasına neden olmuştur. Sanayi devrimi sonrası söz konusu olumsuz etkilerin fark edilmesiyle çevresel sorunlara yönelim başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru çevreyi korumaya yönelik küçük çaplarda adımlar atılmışsa da bu konudaki ilk çalışma 1962'de Rachel Carson'un pestisitlerin kullanımındaki tehlikelere karşı yazmış olduğu 'Sessiz Bahar' adlı kitabıdır (Giugni, 2004, s. 38). Bu çalışma çevre konularına dikkat çekmiş ve sonrasında 1972'de Roma Kulübü tarafından yayınlanan 'Büyümenin Sınırları' başlıklı rapor ile Stockholm İnsan Çevresi Konferansı'nın gerçekleştirilmesi de bu yönde atılan diğer bir önemli adımdır. Bu konferans oldukça büyük bir yankı oluşturmıştır. Sonraki süreçte Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1983'te Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu kurulmuştur ve 1987'de yayınlanan Brundtland Raporu ile sürdürülebilir bir çevre ve ekonomik gelişme detaylı olarak ele alınmıştır (Kaya vd. , 2011, s. 409). Bu gelişmelerden sonra çevre ve sürdürülebilirlik konuları hakkında daha kapsamlı girişimler gerçekleşmiştir. Bunların en önemlilerinden biri 1992'de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'dır. Bu Konferansa birçok devlet başkanının katılması tüm dünyanın dikkatini çekmiş ve bu konudaki çalışmaları daha da artırmıştır (Baykal ve Baykal, 2008 s.9). 1987'de yayınlanmış olan Brundtland Raporu sadece çevresel sorunlara dikkat çekmekle kalmamış aynı zamanda ekonomik büyüme, toplumsal refah ve çevreyi de bünyesinde barındıran sürdürülebilir kalkınma kavramına da dikkat çekmiştir. Bu konu sürdürülebilir kalkınma bölümünde detaylı olarak ele alınacaktır.

Doğal Kaynak Laneti ve Sürdürülebilir Kalkınma

2.1. Doğal Kaynak Laneti

Bu bölümde doğal kaynak laneti ile ilgili kavramsal bilgiler verildikten sonra doğal kaynak temelli teorik yaklaşımlara Adam Smith öncesi ve sonrası dönem şeklinde yer verilecektir.

2.1.1. Doğal Kaynak Laneti Kavramı

Doğal Kaynak zenginliğinin ekonomik kalkınmadaki rolünün bazı doğal kaynak zengini ülkeler için kısa vadede olumluyken uzun vadede olumsuzla dönüşmesi ve doğal kaynak fakiri bazı ülkelerin kaynak yetersizliğinden kaynaklı olumsuz durumlarını uzun vadede olumlu hale getirmesi uzun yıllardır çalışmalara konu olmuştur (Badeeb vd, 2017). Auty (1993) (1994) doğal kaynak zengini bazı ülkelerde, kaynakların getirmiş olduğu avantajlara ve bu avantajların sürekliliğine duyulan güvenden kaynaklı olarak, özellikle ağır ve kimya sanayiinin gelişim hızını yakalayamayan kaynak zengini ülkelerdeki ekonomik durumu açıklamak için ‘kaynak laneti teorisini’ önermiştir.

1950’li yıllarda dışa kapalı bir sanayi politikası benimseyen ülkelerde zamanla ağır ve kimya sanayi gelişiminde önemli ölçüde yavaşlamalar yaşanmıştır. Bu süreçte doğal kaynaklar bakımından zengin olmakla beraber nispeten büyük pazarlara sahip olan Brezilya ve Meksika gibi ülkeler sahip oldukları bol kaynaklar ve büyük pazarlardan dolayı ekonomik büyümelerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Ancak Tayvan ve Kore gibi daha düşük kaynaklara sahip, küçük pazarlı ve daha düşük donanımlı ülkeler kaynak yetersizliğine bağlı olarak ve dövize duydukları ihtiyaç sebebiyle emek yoğun

ihracata dayalı rekabetçi bir sanayi anlayışına çok daha hızlı yönelmişlerdir. Dolayısıyla bu ülkeler ekonomik açıdan hızlı bir büyüme hedefiyle dışa kapalı bir sanayi politikasını terketmişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda söz konusu zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerde ağır ve kimya sanayiinin gelişmiş sanayi alanları için ithalat maliyetleri ve sübvansiyonlar büyük bir maddi yük haline gelmiştir (Auty, 1990). Bunun yanında sanayide uzun süre uygulanan korumacı politikalar reformların gelişmesini zorlaştırmış ve ekonomik büyümede gerilemeler yaşanmıştır. Sonuç itibariyle bir lütuf olan doğal kaynak zenginliği bir lanet haline gelmiştir. Bu teori Doğal Kaynak Laneti Teorisi başlığı altında daha detaylı olarak ele alınmıştır.

2.1.2. Doğal Kaynak Temelli Teorik Yaklaşımlar ve Doğal Kaynak Laneti

Adam Smith öncesi doğal kaynak yaklaşımları, 1616 yılından başlanarak önemli araştırmacıların görüşlerine sistematik bir şekilde yer verilerek incelendikten sonra, Adam Smith ve sonrası dönemde bu alanda, önemli teorisyenler tarafından ileri sürülen teoriler açıklanacaktır.

2.1.2.1. Adam Smith öncesi düşünürlerin doğal kaynak yaklaşımları

Feodal dönemde tarıma ve ticarete verilen önemin giderek artması, meslek gruplarındaki ve devlet yapısındaki gelişmeler, uluslararası ticarete ve ürün yelpazesinde önemli genişlemelere ve yeni keşiflere neden olarak sonraki dönemde değerli madenlerin önemini artırmış ve merkantilist döneme geçişe neden olmuştur. Merkantilist okul düşünürlerinden Francis Bacon 1616'da ihracatın ithalattan fazla olması ve ticaret dengesinin ülkeye külçe olarak geri verilmesi gerektiği düşüncesini savunmaktaydı. Aynı şekilde Miselden 1623'de ticaret fazlası yaratmak amacıyla gıda maddelerinin ve lüks malların ithalatının engellenmesi ve ihracatının teşvik edilmesinin gerektiğini savunarak bu yolla yoksul halk için de istihdam fırsatlarının yaratılması gerektiğini öne sürmüştür. Bu dönemde İngiltere doğal zenginliğini artırmak amacıyla diğer ülkelerden külçe altın ithal etmektedir (Roll, 1954, s. 73). 1684'te Phillip Von Hornick, bir ülkenin destekleyebileceği maksimum nüfus artışını teşvik etmenin en iyi yolunun ülkeyi güçlendiren merkantilist ilke olduğu görüşünü savunmuştur. Antonio Serra, tarım yerine sanayiye yönelerek büyüyen sağlıklı bir nüfusun, sanayiye verimli işgücü sağlayarak ticaret dengesini artıracaklarını ileri sürmüştür. 1689'da John Locke Doğal Haklar Teorisinde daha sonraki dönemlerde Adam Smith'in teorisinin temel taşlarından biri olacak olan emeğin önemine vurgu yaparak, doğal kaynakların tüm insanlığa verildiğini ancak bunu ekonomik olarak değerli kılacak şeyin emek olduğunu ve mülkiyet hakkı olması gerektiğini açıklamış,

aynı zamanda mülkiyet teorisinde doğal kaynakların israf edilmemesinin önemine değinerek israf yasağı kavramını dile getirmiştir (Locke, 2013, s. 44). Bu yönüyle John Locke kaynakların kıt olduğu görüşüne küçük bir vurgu yapmıştır. Merkantilist düşünürlerin değerli maden ve uluslararası ticarete ihracat fazlası verme gerekliliği görüşlerine ve nüfus artışının ekonomik büyümeye yarar sağlayacağı yönündeki kaynak kıtlığı görüşünden uzak yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan, Fransız ekonomistlerden oluşan fizyokratlar ise ulusun zenginliğinin toprak olduğu görüşünü savunmuşlardır. 1758’de Quesnay yayınlamış olduğu ekonomi tablosunda fazlalığın öncelikle tarım yoluyla yaratıldığını ve sonrasında diğer sektörler ve sosyal sınıflara yayıldığını ileri sürmüştür (Kula, 1997, s. 11). Quesnay’e göre toprak her ne kadar toprak sahiplerine ait olsa da toprağı gerçek üretken sınıf olan kiracı çiftçiler ekmekte ve kendi ihtiyaçlarını karşılamamanın yanında toprak sahipleri, kamu görevlileri, zanaatkarlar, tüccarlar, kilise ve otoritenin de ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. (Quesnay, 1894). Turgot 1752’de tarıma sermaye ayırmanın öneminden bahsederek, tarımsal işletmelerin tıpkı endüstride olduğu gibi ilerlemelere ihtiyacı olduğunu ve dolayısıyla tarıma ayrılan bir sermaye olmazsa endüstrilerin güvence altına alınamayacağını ileri sürmektedir (Say, 1888 s. 50). Dolayısıyla fizyokratların ekonomik sisteme ve servete yaklaşımı nihai bir doğal kaynak olan toprağı dayanmaktaydı. William Petty 1690’da ulusal zenginliğin anasının toprak ve babasının da emek olduğunu ve emeğin ulusal zenginliğin aktif bir ilkesi olduğunu belirterek dönemin doğal kaynaklarından toprağı verilen önemin altını çizmiştir (Hull, 1954, s. 68).

Adam Smith öncesi döneme, dönemin ekonomi alanındaki önemli düşünürlerinin doğal kaynakların ulusal zenginlikteki rolü hakkındaki görüşlerine bakıldığında, teorik açıdan temel olarak iki görüşten söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki doğal kaynaklardan değerli madenleri ulusal zenginliğin temel kaynağı olarak gören ve bunu yaparken kaynak kıtlığı endişesi duymayan merkantilist görüş, diğeri ise doğal kaynaklardan toprağı, ulusal zenginliğin ve diğer sektörlerin temel kaynağı olarak gören ve tarımda oluşturulan artı değerin önemine vurgu yapan fizyokrasidir.

2.1.2.2. Adam Smith ve sonrası dönem doğal kaynak yaklaşımları

Adam Smith 1776’da ‘Ulusların Zenginliği’ eserinde doğal kaynakların kıt olduğu görüşünü savunsa da bu kaynakların sadece emek ve sermayeyle birlikte değerlendirildiğinde ekonomik bir değer oluşturabileceğini savunmuştur. Sanayinin ve ticaretin önemine daha fazla değinen Adam Smith serbest piyasa mekanizması yoluyla doğal kaynakların kullanımı da dâhil olmak üzere ekonomik etkinliğin sağlanacağı görüşündedir (Smith,

2024, s. 33). Temel olarak Adam Smith, ekonomik kalkınma sürecinde doğal kaynakların olumlu bir rol oynadığı görüşündedir. Ancak Smith'in öngörülleri temelinde bolluk varsayımına dayanmakta ve kendi döneminden sonra gerçekleşen endüstri alanındaki yoğun gelişmeler döneminde mineral yataklarının mevcudiyeti konusunda biraz iyimser kalabilecek görüşlere sahiptir. Nitekim sonraki süreçte gelecek beklentileriyle alakalı bu iyimserlik Ricardo, Mill, Malthus ve Jevons tarafından sorgulanmıştır (Kula, 1997, s. 18). Thomas Malthus 1798'de nüfus artış hızıyla gıda üretim hızını inceleyerek nüfusun en basit haliyle geometrik olarak arttığını ve gıda üretiminin aritmetik olarak arttığını ileri sürerek doğal kaynakların belirli bir sınırdan olduğunu belirtmiştir (Welling, 1888, s. 3). Malthus sistematik bir şekilde incelemeler yaparak kaynakların kıtlığı ve nüfus artış hızının daha fazla olması sebebiyle tükenebileceği yönündeki görüşleriyle bu alandaki ilk ekonomistlerden biri olmuştur. 1817'de David Ricardo Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ve Rant Teorisinde toprağın değerinin doğal kaynak kıtlığı sebebiyle arttığını belirterek bu kaynakların ekonomik değerini toprağın verimlilik farkıyla ve arz kısıtlamalarıyla açıklamıştır. (Ricardo, 1821, s. 5). John Stuart Mill 1848'de merkantilist görüşün ülkenin zenginliğini altın ve gümüş olmak üzere iki değerli madene bağlamasını ve doğal kaynakların tahribatının önemsizmeden her durumda ihracatı savunmasını eleştirerek, ihracatın Adam Smith'in görüşünde olduğu gibi sadece artık değerle yapılması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Mill, para ile servetin farklı değerler olduğunu belirterek, paranın veya değerli madenlerin tek başına bir anlam ifade etmeyeceği görüşünü savunmuştur. Dolayısıyla Mill, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması gerektiğine, toplum refahına ve adil dağılım gibi konulara dikkat çekmiştir (Mill, 2020, s. 450).

William Stanley Jevons (1865) doğal kaynakların bir sınırı olduğu konusunu İngiltere'nin kömür enerjisine olan bağımlılığını ele alarak aktarmıştır. Buna göre kömür sanayi devriminin itici gücü konumundadır ve sınırlı olması ekonomik büyüme için bir tehdit unsurudur. Ekonomik büyümenin hızı doğal kaynakların tükenme hızını da arttıracaktır. Ayrıca kömür kullanımının gelirden çok sermayeyi tükettiğine vurgu yaparak tehlikenin boyutuna işaret etmiştir (Jevons, 1866, s. 71-94). Karl Marx (1867), çevre sorunlarının piyasanın doğal bir sonucu olduğunu ve çevre alanındaki bu başarısızlıkların en sonunda kapitalist sistemin çöküşüne sebep olacağını ileri sürmektedir. Marx'a göre çevre sorunlarının temelinde kapitalist sistemin doğal kaynakları doğal olmayan şekilde tüketmesi yatmaktadır. Buna göre kısa vadede tarım sanayiden daha hızlı ilerlerken uzun vadede kapitalist üretim, doğası gereği sanayiye tarımdan daha hızlı bir

şekilde geliştirmektedir. Marx'a göre bu durum toprağın doğasından değil, toprağın doğasına uygun toplumsal sistem ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Perelman, 2002, s. 95).

Alfred Marshall (1890), doğal kaynakları üretimdeki 'sabit' unsurlar olarak nitelendirmiş ve bu doğrultuda değerlerinin zaman içinde azalıp artabileceğini belirtmiştir. Ayrıca doğal kaynakların ekonomik bakımdan kıymetlerinin, kaynakların kıtlık düzeylerine ve marjinal verimlilik durumlarına göre belirlenebileceğini ileri sürmektedir. Yani bir mal ne kadar kıtsa ve insanlar tarafından ne kadar talep ediliyorsa marjinal faydası o kadar yüksektir ve buna bağlı olarak fiyatı artmaktadır (Clark, 1891, s. 133). Bu yönüyle Marshall, David Ricardo'dan farklı olarak rantın, sadece toprağın verim farkına değil, aynı zamanda arz ve talep düzeyine ve marjinal verimliliğine bağlı olarak belirlenebileceğini ifade etmektedir. Marshall aynı zamanda toprağın konumunun ve sosyal değerinin de önemli olduğunu vurgulamaktadır. Marshall'ın görüşlerini doğal kaynaklar açısından önemli kılan nokta kaynak kullanımında zaman tercihi konusunu gündeme getirmesidir. Nitekim kaynakların bugün mü gelecekte mi kullanılması gerektiği konusu bugünkü sürdürülebilirlik ve optimum düzeyde kaynak kullanımı araştırmalarının ve tartışmalarının zeminini hazırlamıştır. Marshall aynı zamanda kaynakların kıtlığına vurgu yaparak doğal tekel olarak gördüğü bazı doğal kaynakların kamusal fayda gözetilerek dikkatli bir şekilde kullanılması gerektiğini ifade etmiştir (Marshall, 2013, s. 530).

Joseph Schumpeter'in 1911'de temel fikirlerini ortaya koyduğu ve 1942'de 'yaratıcı yıkım' olarak adlandırdığı görüşüne göre, kapitalist ekonomik sistem durağan bir şekilde ilerlemez tam tersi sürekli olarak yenilenmekte ve dönüşmektedir. Bu süreci girişimcilerin yenilikçi yaklaşımları ve teknolojik ilerlemeler tetiklemektedir. Yani bu yenilikler ve teknolojik gelişmeler eski ekonomik yaklaşımları yaratıcı bir şekilde yıkarak daha verimli ve güçlü bir sisteme evirmektedir. Dolayısıyla Schumpeter, doğal kaynaklardaki sınırlılığın ve tükenme durumunun, ekonomik sistemi, yeni kaynak keşiflerine, başka enerji kaynaklarının gelişimine ve daha etkin üretim aşamalarına ittiğini ifade etmektedir (Schumpeter, 1934, s. 56-86). Artur Cecil Pigou (1920), 'Refah Ekonomisi' adlı çalışmasında doğal kaynak kullanımı ve çevre üzerine önemli tespitlerde bulunarak, doğal kaynaklar açısından günümüz araştırmalarına temel olabilecek nitelikte görüşler ileri sürmüştür. Pigou, hükümetlerin kısa dönemli fayda sağlamak amacıyla yaptıkları girişimleri eleştirerek ağaçlandırma ve su temini gibi uzun vadeli yatırımlara yönelmenin gerekliliğini ifade etmiştir. Aynı zamanda doğal kaynakların, doğanın depolanmış armağanları olduğunu belirterek, bu kaynakların aşırı aceleci bir şekilde sömürülmesini ve gelecek nesillerin

bu kaynaklardan mahrum kalma tehlikesinin göze alınmasını eleştirmiştir (Pigou, 1920, s. 28). Pigou yüksek hızlı gemilerin geliştirilmesi amacıyla ayrılan kaynakların kısa vadeli düşünülerek aşırı yüksek miktarlarda kömür tüketiminde bulunulmasını, ormanların geleceği düşünmeden kesilmesini, üreme mevsimleri gözetilmeden sınırsız balık avlayıcılığıyla bazı balık türlerinin neslinin tehlikeye atılmasını, fütursuzca yapılan çiftçilik faaliyetleriyle toprağın veriminin düşürülmesini eleştirerek hükümetin müdahalesini önermiştir. Bu yönüyle Pigou, hem sürdürülebilirlik anlayışına dikkat çekmiş hem de ‘Pigou vergileri’ ile çevre kirliliğinin azaltılmasını öneren ilk ekonomistlerden olmuştur. Ayrıca Pigou literatüre kazandırmış olduğu ve ekonomik faaliyetlerin üçüncü kişilere verdiği zararı ifade eden negatif dışşallıklar kavramıyla, doğal kaynakların tüketimi esnasında meydana gelen çevresel zararı piyasanın önemsemediğini, bu yüzden de bu olumsuz etkilerin ekonomik görünmezlik durumunda olduğunu belirterek, söz konusu zararın fiyatları etkilemediğine de değinmiştir (McLure, 2012, s. 4). Pigou’ya göre bu sorun çevreyi kirletme oranına göre devlet tarafından Pigou vergisi aracılığıyla piyasadaki firmaları ekonomik faaliyetlerinde toplumsal maliyeti de gözetir durumda bırakarak çözülebilir (Pigou, 1920, s. 35).

Harold Hotelling (1931), dünyadaki yerine konulamaz ve ancak uzun gecikmelerle elde edilebilen kaynakların hızlı bir şekilde, bencilce ve gelecek nesiller gözetilmeden sömürülerek israf edilmesine karşı koruma hareketleri var olsa da bu hareketlerin yetersiz ve bazılarının gereksiz olduğunu ileri sürmüştür. Bu geleneksel koruma hareketleri genellikle belirli zaman ve bölgelerde üretimin yasaklanması ve gereksiz bir şekilde üretimin engellenmesidir. Hotelling bu şekilde kota, yasak veya doğrudan sınırlandırma şeklinde uygulanan koruma politikalarının yerine, yenilenemeyen doğal kaynakların çıkarılmadan kaldığı süreçteki değerinin, faiz oranı kadar artması gerektiğini ifade ederek Hotelling Kuralını ileri sürmüştür. Çünkü bir doğal kaynağın değeri faiz oranından daha düşük bir oranda artıyorsa bu doğal kaynağı şimdi çıkarmak daha karlıyken değerinin faiz oranından daha hızlı bir şekilde artması durumunda çıkarmayı ertelemek daha yerinde bir tercih olacaktır ve Hotelling bu şekilde, tekelleşmenin ve doğal kaynakların gelecek nesilleri düşünmeden aşırı sömürülmesinin önüne geçilebileceğini ifade etmektedir (Hotelling, 2012, s. 64-92). John Maynard Keynes (1936) doğal kaynakları klasik ekonomideki kaynak kıtlığı ya da nüfus baskısı çerçevesinde değil, makroekonomik anlamda istikrar, sürdürülebilir çevre ve uzun dönemli büyüme açısından ele almıştır. Keynes bir yandan kaynak kıtlığına vurgu yaparak sınırsız bir büyümenin olamayacağını belirtse de daha çok gelecek endişesi taşımıştır. Uzun vadede kaynak baskısında ve çevresel sorunlarda

denge arayışına gitmiştir. Buradan hareketle Keynes, kamu yatırımlarının ve ekonomik planlamanın, kaynakların etkin kullanımı ve gelecek adına daha sürdürülebilir bir çevre sağlayabilmek için kilit rol oynadığını ileri sürmüştür (Keynes, 1937, s. 213-226).

Doğal kaynaklar ile alakalı ve doğal kaynak laneti hipotezine işaret eden ancak pek göz önünde olmayan bir diğer isim Albert O. Hirschman'dır. Hirschman (1958), doğal kaynak bakımından zengin olan ülkelerdeki kalkınmanın problemlili ve dengesiz bir şekilde sürdüğünü belirtmektedir. Bu bağlamda, normal şartlarda kalkınma bakımından önemli bir fırsat olarak nitelendirilen doğal kaynaklar, yanlış kullanıma bağlı olarak ekonomik dengesizliğe ve geri kalmışlığa yol açabilmektedir. Hirschman'ın Dengesiz Kalkınma Teorisi'ne göre kalkınmanın tüm sektörlerde dengeli ve eşit bir şekilde gerçekleşmesi mümkün değildir. Bilhassa doğal kaynak bakımından zengin olan ekonomilerde kalkınma, tek bir sektöre yani doğal kaynağın yoğun olarak kullanıldığı sektöre bağımlı bir duruma gelmektedir ve bu durum diğer sektörlerin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında eğer doğal kaynak gelirleri sanayi, teknoloji ve yerli üretim gibi alanlara bağlanarak etkinlik sağlanmazsa bu ekonomiler katma değer yaratamayan, ithalata bağımlı bir hale gelmekte ve dolayısıyla artan ekonomik kırılganlık ve dışa bağımlılık ülkeyi küresel krizlerden ve fiyat dalgalanmalarından daha kolay etkilenir hale getirmektedir (Hirschman, 1958, s. 111-180). Hirschman doğal kaynak lanetine bu kadar işaret ettiği halde doğal kaynak laneti literatüründe pek bilinmemektedir. Bunun sebebi doğal kaynak laneti veya rantçı devlet gibi kavramları çalışmasında kullanmamakla beraber, çalışmalarında daha geniş bir anlamı kapsayan yapısalcı bir dil kullanmıştır. Ayrıca kaynak zenginliğine özel bir vurgu yapmamış daha çok tek sektöre bağımlılık ve yapısal bakımdan dengesizlik konularına odaklanarak çalışmasını sürdürmüştür.

Nicholas Georgescu-Roegen (1971), fizikalanındaki termodinamiğin ikinci yasası olarak bilinen entropi yasasının ekonomik süreçlere uygulanabileceğini ileri sürmüştür. Bu yasaya göre enerjinin her dönüşümünde, kullanılabilen enerji miktarı azalmaktadır ve enerji daha düzensiz yani entropik bir hale gelmektedir. Georgescu buradan hareketle fosil yakıtlar ve değerli madenler gibi yenilenemeyen doğal kaynakların bir kez tüketilirse bir daha aynı formda yeniden kullanılamayacağını, dolayısıyla bu doğal kaynakların geri döndürülemez olduğunu ifade etmektedir. Bu doğal kaynaklar ne kadar az tüketilirse, insanlık olarak o kadar uzun süre yaşama devam edebileceğimizi fakat yine de en sonunda entropiye yakalanacağımızı öne sürmektedir. Ayrıca Georgescu'ya göre ekonomi, klasik ekonomide ifade edildiği gibi üretimden tüketime ve sonra yeniden üretime şeklinde kapalı bir döngü şeklinde değil,

doğadan düşük entropili kaynak alıp, bu kaynağı yüksek entropili atıklara dönüştürerek açık bir döngü şeklinde çalışmaktadır (Georgescu-Roegen, 1971 s. 75-290). Georgescu aynı zamanda sürdürülebilir büyüme kavramını eleştirerek ekonomideki sınırsız büyüme eğilimi ile doğal kaynakların sınırlı yapısının çeliştiğini ifade ederek yenilenebilir kaynaklar için sınırsız bir büyüme sürdürülemeyeceğini belirtmektedir. Bu bağlamda teknolojinin verimli makinelerle sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağı görüşünü de teknolojik iyimserlik olarak değerlendirmektedir. Tüm bu sorunlara çözüm olarak bioekonomik toplum fikrini öne süren Georgescu'ya göre söz konusu toplum, doğanın entropik sınırlarına saygılı, düşük enerji kullanımını benimsemiş, doğayla uyumlu ve büyümek yerine dengeyi hedefleyen bir ekonomik sistem inşa eden, aynı zamanda nüfus artış hızında sınırlandırma yapılmış ve eşit kaynak kullanımını hedefleyen bir toplumu ifade etmektedir (Georgescu-Roegen, 1976 s. 347-381).

Jay W. Forrester (1971), küresel anlamda bir çalışma yaparak, 5 temel sistem olarak ele aldığı endüstriyel üretim, nüfus, doğal kaynaklar, gıda üretimi ve çevre kirliliği gibi değişkenlerin birbirine olan etkisini analiz ettiği World3 adında bir sistem dinamiği modeli geliştirmiştir. Buna göre bu 5 temel sistem birbirine geri besleme döngüleri olarak ifade edilen ilişkiyle bağlıdır. Bu döngüler pozitif geri besleme ve negatif geri besleme şeklinde ikiye ayrılır. Olumlu geri beslemeye göre bir değişkendeki bir artışın diğer değişkeni artırması sonucu ilk değişken daha da artmaktadır (Sterman, 2000, s. 3-16). Örneğin nüfus arttığında insan sayısı artar ve daha fazla doğum olur bu da nüfusu daha da artırır ya da sanayi üretimi arttığında sermaye birikimi artar dolayısıyla üretim daha fazla artmaktadır. Dolayısıyla olumlu geri beslemenin sonucunda döngü denetim altına alınmazsa söz konusu büyüme ve hızlanma durumu çöküşe yol açabilmektedir. Olumsuz geri besleme döngüsünde ise bir değişkendeki artış sistemi tekrar dengeye getirmeye çalışmaktadır. Bu şekilde sistem istikrarı sağlanmaktadır. Örneğin gıda arzının azalması ölüm oranını artırarak nüfus artışını yavaşlatmakta bu da gıda talebini azaltmak yoluyla sistemi dengeye getirmektedir (Forrester, 1971, s. 25-40). Donella H. Meadows vd. (1972), Forrester'ın geri besleme döngüsüne atıfta bulunup, doğal kaynakların sınırlılığine vurgu yaparak üretim, doğal kaynak kullanımı, nüfus ve çevre kirliliği gibi alanlarda hâlihazırdaki büyüme eğilimlerinin doğal kaynakların sınırına ulaştığında küresel olarak çöküşe neden olacağını ileri sürmektedir. Çalışmada 12 farklı senaryo incelenmiş ve sonuçları ele alınmıştır. Örneğin ilk senaryoda kaynak tüketiminin, nüfusun ve sanayi üretiminin sürekli olarak arttığı bir senaryo incelenmektedir ve bu durum 100 yıla yakın bir süre içinde kaynakların kıtlığı ve çevre tahribatına bağlı sistem çöküşü ile sonuçlanmaktadır. İkinci

senaryoda teknoloji vesilesiyle doğal kaynak verimliliği ve çevre kirliliği kontrolü artırılrsa da kaynakların yenilenemez olması, söz konusu sistem çöküşünü engelleyememekte, yalnızca bir miktar geciktirmektedir. Bir başka senaryoda nüfus artışının sınırlandırılması yoluyla tüketim azaltılarak sürdürülebilir bir tarım anlayışı ve üretim sistemleri kurulmakta ve denge odaklı bir sistem meydana getirilmektedir. Bu sistemde doğanın yenilenme hızı ile tüketim eş zamanlı hale getirilir. Daha fazla rezervin keşfedildiği bir başka senaryoda doğal kaynak kıtlığı sorunu çözülse de sistem, artan çevre kirliliğinin ekosistemi bozması neticesinde çökmektedir. Dolayısıyla çalışmanın odaklandığı kilit noktaya bakıldığında kıt kaynaklar ve sistemdeki gecikmeler için çöküş başlamadan önlemin alınması gerekliliği ön plana çıkar ve hem kontrollü nüfus artışı hem de tüketim kontrolünün sağlandığı senaryolar en verimli sonuçların alındığı senaryolardır (Meadows vd., 2018, s. 35-128).

2.1.2.3. Doğal kaynak teorileri

Doğal kaynaklara dair önemli teoriler; Bağımlılık Teorisi, Hollanda Hastalığı Teorisi, Rantçı Devlet Teorisi, Doğal Kaynak Laneti Teorisi, Kurumsal Zayıflık Teorisi, Petrol ve Demokrasi Paradoksu, Çatışma Tüzağı Teorisi ve Kurumsalcı Kalkınma Teorisi'dir.

2.1.2.3.1. Bağımlılık Teorisi

Bağımlılık teorisine göre ülkelerin geri kalmışlıkları ve yoksulluklarının yalnızca iç dinamiklerle açıklanması mümkün değildir. Bu az gelişmişlik durumu, daha çok merkez-çevre ilişkisi olarak adlandırılan gelişmiş bir merkez ülke ile az gelişmiş çevre ülkelerden oluşan küresel bir kapitalist sisteme işaret etmektedir. Merkez-çevre ilişkisindeki merkez ülkeler çevre ülkelerdeki kaynakları, iş gücünü ve gelirleri transfer etmek suretiyle gelişmekte ve çevre ülkeler bu süreçte merkez ülkeye bağımlı ve yoksul kalmaktadır. Bu esnada dış ticarete, ekonomik yapıda ve sermaye akışında avantajlı durumda olan merkez ülke hızla gelişmeye devam ederken, söz konusu çevre ülkeler sanayi ve içsel kalkınma yönünde gecikmektedir. Dolayısıyla bağımsız kalkınmanın sağlanabilmesi için bu sistemin değiştirilmesi ve bağımlılığın dönüştürülmesi gerekmektedir.

Bağımlılık Teorisinin tarihsel temelini Raúl Prebisch (1949) ve Hans Singer (1950) atmıştır. Bu yüzden bu iki ekonomistin yaklaşımını içeren teze Singer-Prebisch tezi de denmektedir. Prebisch (1949), daha önce değinilen merkez-çevre yaklaşımını ortaya koyarak, ülkeleri, sanayi ürünleri ihracı gerçekleştiren ve merkez olarak nitelendirilen gelişmiş ülkeler ile tarımsal ürün ve hammadde ihracı gerçekleştiren az gelişmiş ülkeler şeklinde ikiye

ayırmıştır (Prebisch, 1949, s. 3-5). Çevre ülkelerin ihraç ettiği hammadde ve tarımsal ürünlerin uzun vadede fiyatı düşmekte ve merkez ülkelerin ihraç ettiği sanayi ürünlerinin fiyatı artmaktadır. Bu nedenle çevre ülkeler dış ticarete dezavantaj yaşarken gelir transferi sürekli bir şekilde merkez ülkeye kaymaktadır. Prebisch bu yaklaşımıyla asimetrik büyümeye vurgu yaparken, çözüm olarak ithal ikameci sanayileşmeyi gerekli görmüştür. Çevre ülkeler yerli sanayinin desteklenmesi ve geliştirilmesi yoluyla dış bağımlılığını azaltmalıdır. (Prebisch ve Alburquerque Lloréns, 1989, s. 40-92). Hans Singer (1950), Prebisch'in merkez-çevre yaklaşımına uyumlu bir şekilde uluslararası piyasalardaki fiyatların eşitlikten uzak olduğunu ve gelişmiş ülkelerin avantajına bir ticaret gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu bağlamda dış ticaret eşitsizliği kavramını geliştirmiş, sürekli gelir transferinden söz etmiş ve Prebisch ile uyumlu bir şekilde çevre ülkelerde kalkınmanın sağlanabilmesi için devletin müdahalesini ve ithal ikameci yaklaşımı gerekli görmüştür. Dolayısıyla Singer-Prebisch tezi dış ticaretteki bağımlılık, gelirdeki eşitsizlik ve geri kalmış ülkelerdeki sanayileşme gereksinimini belirterek bağımlılık teorisinin tarihsel alt yapısını oluşturmuştur (Singer, 1950, s. 232-251).

Andre Gunder Frank (1967), Bağımlılık Teorisi'ne önemli sistematik ve belirleyici katkılarda bulunmuştur. Frank ülkelerin az gelişmişliğinin sebebinin yoksulluk değil, tamamen kapitalizm olduğunu ileri sürmektedir. Kapitalist sistemin çevre ülkeleri merkez ülkenin sömürgesi haline getirdiğini belirterek, merkez ülkeyi metropol, çevre ülkeyi ise satellit yani uydu olarak adlandırmış ve bağımlılık ilişkisini metropol-uydu sistemiyle açıklamıştır ve bu ilişki sadece ülke bazında değil ülkenin şehirleri arasında da işlemektedir. Başkent ile ticari merkez konumundaki şehirler metropol yoksul ve taşra olan şehirler uydu durumundadır. Söz konusu uydu ülkelerde kalkınma sağlanabilmesi için kapitalist sistemden kopularak, bağımsız kalkınma yaklaşımlarının benimsenmesi gerekmektedir. (Frank, 1967, s. 23-102).

Theotonio Dos Santos (1970), Bağımlılık Teorisi'ne yapısalcı bir katkı sağlamıştır. Bağımlılığı yalnızca ekonomik bir sorun olarak değil yapısal, siyasal ve tarihsel ilişkiler bakımından da ele almıştır. Bu, bir ülkenin ekonomik yapısının diğer ülkenin çıkarlarına göre şekillenmesini ve ona bağımlı durumda kalmasını ifade etmektedir. Santos aynı zamanda bir yandan yapısal bağımlılık kavramını açıklarken öte yandan bağımlılığı dönemlerine göre ayırarak, klasik bağımlılık, finansal endüstriyel bağımlılık ve teknolojik endüstriyel bağımlılık şeklinde farklı türlere ayırmıştır. Bunlar sırasıyla sömürge dönemini, sanayileşme dönemini ve modern dönemi ifade etmektedir (Santos, 1970, s. 166-189).

Fernando Henrique Cardoso ve Enzo Faletto (1979), Bağımlılık Teorisi'ni Frank ve Santos'un çizgisinden farklı olarak, sistemden radikal bir kopuş önerisi yerine daha esnek ve sınıfsal analize dayanan bir yapıda ele alarak, bağımlı kalkınma kavramını ileri sürmüşlerdir. Ülkeler ve dönemler için modern dış sermaye bağımlılığı ya da sömürge bağımlılığı gibi farklı bağımlılık türleri olduğunu ve bağımlılık halindeyken, devlet müdahalesi, içsel sınıf ortaklıkları ve sosyal reformlar aracılığıyla kalkınmanın mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Diğer yazarlarla ortak şekilde ithal ikameci sanayileşme yaklaşımını benimsemişlerdir. Bağımlılığı sadece dışsal bir ilişki sorunu olarak değil, aynı zamanda toprak sahipleri, burjuvazi ve dış sermaye iş birlikleri gibi iç sınıfsal yapı ile ilişkili sorunlar olarak da nitelendirmişlerdir (Cardoso ve Faletto, 1979, s. 71-138).

Samir Amin (1974)'in bağımlılık teorisine yaklaşımı merkez-çevre ilişkisi bakımından diğer görüşlerle ayrılmaktadır. Zira Amin, bağımlılığı yalnızca merkez-çevre ilişkisi çerçevesinde görmemiş ve küresel boyuta yayılan bir sistem olarak nitelendirerek, az gelişmişliği bu sistemin yapısından kaynaklanan ve sistemin sürekli olarak ürettiği bir netice olarak değerlendirmiştir. Ayrıca uluslararası ticari ilişkilerde ve üretimde söz konusu az gelişmiş ülkelerin düzenli olarak sömürüldüğünü ifade eden eşitsiz değişim kavramını ileri sürmüştür. Yalnızca dış ticaret bakımından değil, teknoloji transferi, sermaye birikimi ya da iş bölümü gibi unsurlarla da artı değeri sürekli olarak merkez ülkeye transfer etmek suretiyle bağımlı ülke durumuna geçilebilmektedir (Amin, 1974, s. 41-110).

Immanuel Wallerstein (1974), bağımlılık teorisindeki diğer birçok görüşle tutarlı şekilde ekonomik ilişkileri merkez-çevre ilişkisi çerçevesinde inceleyerek, iş gücü, artı değer ve kaynakların merkez ülkeler tarafından sömürülmek suretiyle çevre ülkelerin bağımlı ve yoksul hale getirildiğinden bahsetmektedir. Bunun yanında yarı çevre ülkelerden de bahsederek bu ülkelerin çevre ülkeler ve merkez ülkeler arasındaki tampon ülkeler olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca teoriyi Dünya Sistem Teorisi kavramı altında geliştirerek dünya genelinde kapitalizmin işleyiş modeline dönüştürmüştür (Wallerstein, 1974, s. 251-280). Bu bakımdan Amin ve Wallerstein bağımlılık teorisini küresel ekonomik yapıdaki kapitalist sisteme bağlamışlardır.

2.1.2.3.2. Hollanda Hastalığı Teorisi

Hollanda Hastalığı, temel olarak 1960'lı yıllarda Kuzey Denizindeki doğal gaz rezervlerinin Hollanda ekonomisine yüksek oranda gelir sağlaması neticesinde diğer sektörlerde ortaya çıkan makro boyuttaki ekonomik problemlerin araştırılmasından türemiştir. Doğal gaz ihracatının bir sonucu

olarak ülkeye giren döviz miktarının artmasıyla birlikte yerel para biriminin değer kazanması ve buna bağlı olarak sanayinin ihracata dayalı bir hale gelmesi, tarım sektörüne yönelimi azaltmıştır (Keskin, 2025, s. 15-20). Hollanda Hastalığı kavramı ilk kez Corden ve Neary (1982) tarafından ortaya atılmıştır. Corden ve Neary kaynak sektöründeki patlamadan dolayı diğer sektörlerin ne şekilde olumsuz etkilendiğini matematiksel ve grafiksel olarak ele almışlardır. Buna göre petrol doğalgaz ve maden gibi kaynakların bulunduğu kaynak sektörü, ticari faaliyetlerde bulunan sanayi sektörü ve hizmet ve tarımsal üretimi ifade eden ticari olmayan sektör olarak 3 sektörü incelemişlerdir (Corden ve Neary, 1982, s. 825-828). Buna göre, Hollanda Hastalığı Teorisi'nin genel işleyişine bakıldığında ilk durumda doğal kaynak gelirlerinde artış görülmekte ve ülkeye döviz girişi artmaktadır. Yerel paranın değer kazanmasıyla sektörler arasındaki uyum bozularak, sanayi ve tarım alanında ihracat rekabeti azalmakta ve dışa bağımlılık artmaktadır. Üretim yapısal açıdan bozularak sanayisizleşmeye gidilmekte ve istihdam düşmektedir. Ülke ekonomisinin kırılganlığı artmakta ve kaynak rantı, daha sonra rantçı devlet teorisi ve kurumsal zayıflık teorisinde de değinileceği üzere, kurumsal yapıyı bozmaktadır (Mien ve Goujon, 2021, s. 351-352). Corden ve Neary (1982), bu süreci 2 temel mekanizma ile açıklamaktadır. Bunlardan ilki kaynak sektörünün yüksek gelirine kapılan işgücü ve sermayenin, bu sektöre yönelimini ve buna bağlı olarak istihdam bakımından zayıflayan sanayi sektörünü ifade eden 'Kaynak Hareketi Etkisi', ikincisi ise artan kaynak gelirlerine bağlı olarak yükselen harcamaların ticari olmayan sektörün fiyatlarını artırmasıyla beraber reel döviz kurunun artması sonucunda sanayi sektörünün rekabet açısından daha fazla güç kaybetmesini ifade eden 'Harcamalar Etkisi'dir. Bu iki etki sanayisizleşme evresine geçişi ateşlemektedir (Corden ve Neary, 1982, s. 832-835). Corden ve Neary (1982), doğal kaynak gelirlerinin aşırı artması sonucunda başlayan bu olumsuz süreci engelleyebilmek için çeşitli politika önerilerinde bulunmuşlardır. Öncelikle sanayi sektörünün uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü korumaya yönelik yerli paradaki değer artışını engellemek amacıyla kaynak gelirlerinden elde edilen dövizlerin tamamının piyasaya sürülmemesi suretiyle döviz kuru politikalarının uygulanması gerekmektedir. Bunun yanında yüksek kaynak gelirlerinin harcama etkisiyle direkt olarak harcamaya yönelmesini engelleyerek tasarruf oranlarını artırmak, yatırım fonlarına yönelmek ve bütçe fazlası vermek gibi yöntemlerle ani bir şekilde yükselen harcamayı zamana yaymak suretiyle gerçekleşmesi muhtemel enflasyonist bir baskıyı engellemek gerekmektedir (Afandiyev, 2013, s. 19-24). Ayrıca kaynak gelirlerinin daha üretken sektörlerle kaydırılarak sanayi alanında altyapının güçlendirilmesi, AR-GE harcamalarının artırılması ve

ihracata yönelik üretimlere yapılan yatırımların artırılması gerekmektedir. Dolayısıyla diğer sektörler için devlet tarafından destekleyici ve teşvik edici politikalar uygulanmalıdır. Aynı zamanda yüksek gelirli kaynak sektörüne uygulanan vergilerde artış ve diğer sektör vergilerinde azalış önerilmektedir (Van der Ploeg, 2011, s. 13-19). Bunun yanında kota veya ithalat sınırlandırmalarından faydalanmak da öneriler arasındadır. Ancak Corden ve Neary döviz kuru kontrolünün en önemli nokta olduğunu vurgulamaktadırlar (Ciuriak, 2014, s. 21-28).

Corden (1984) çalışmasında 1982’de Neary ile yaptığı çalışmayı tekrar inceleyerek bir takım katkı ve geliştirmelerde bulunmuştur. Hollanda hastalığının etkilerini daha sistematik bir şekilde ele alarak Hollanda Hastalığı Ekonomisi şeklinde kuramsal başlık açarak bunu kaynak sektöründeki yüksek gelirlerden bağımsız bir şekilde ele almak suretiyle, dövizde yaşanan şoklar ve dış ticaret fazlası konuları gibi farklı alanlara da uyarlamıştır (Corden, 1984, s. 362-365). Neary 1985’te, 1982’deki temel çalışmayı daha da geliştirerek 1982’de yalnızca reel sektörün dahil edildiği modele para ve döviz kuru değişkenlerini de dahil etmiştir. Ayrıca sabit ve dalgalı kur gibi farklı döviz kuru rejimlerini aynı teori üzerinden matematiksel olarak incelemiştir. Bunun yanında doğal kaynak gelirlerindeki ani artışlarla, para arzı ve döviz kuru politikaları aracılığıyla nasıl baş edilebileceğine dair açıklamalarda bulunmuş ve bu bağlamda literatüre Parasal Hollanda Hastalığı kavramını kazandırmıştır. Ayrıca Doğal kaynak gelirlerindeki söz konusu şokların etkilerini kısa ve uzun vadeli olarak incelemiştir (Neary, 1985, s. 210-222). Ayrıca Thorvaldur Gylfason (1984), kaynak gelirlerindeki şoklara bağlı olarak reel kurdaki artışın kalıcı olarak yüksek seyrettiği ve bu durumun diğer ticari sektörlerde kalıcı yapısal hasarlar bıraktığı noktasına vurgu yaparak, kaynak sektörüne aşırı bağımlılık tehlikesinin ülke ekonomisindeki çeşitliliği baltalamak suretiyle büyüme oranlarını uzun vadede zarara uğratacağını ileri sürmektedir (Gylfason, 1984, s. 10-22).

2.1.2.3.3. Rantçı Devlet Teorisi

Rantçı Devlet Teorisi temel olarak devletin gelir olarak vergi gibi etkin kaynaklar yerine, dış yardımlar ya da doğalgaz, petrol ve maden gibi doğal kaynaklar şeklinde, dış kaynaklı iktisadi rantlara yöneldiği ekonomik yapıyı tanımlamaktadır. Bu sistemlerde devlet varlığını sürdürmek için halkın vergilerine muhtaç kalmamakta ve halk da bu sebeple siyasi hak ya da hesap sorabilirlik elde edememektedir. Dolayısıyla bu sistemde rant dağıtımına bağlı gelir dağılımı sorunları, siyasi açıdan istikrarsız bir yapı ve otoriterleşme durumları söz konusu olabilmektedir.

‘Rantçı devlet’ kavramı ilk kez Hossein Mahdavy (1970) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Devletin rantı dışsal kaynaklardan sağlamasıyla siyasi otorite ile halkın arasına görünmez bir duvar örülen sistem kastedilmektedir. Sistemin demokratik gerilemeye sebebiyet vererek vergi sistemini ortadan kaldırmak suretiyle temsil ilişkisinde hasara neden olduğu ve hesap verilebilirliği tahrip ettiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Mahdavy, dış gelirler sebebiyle vergiye ihtiyaç duymayan devletlerdeki ekonomik, siyasal ve kurumsal yapının ne şekilde bozulduğunu sistematik bir şekilde ele alan ilk teorik temeli oluşturmuştur (Mahdavy, 1970, s. 428-467).

Hazem Beblawi (1987), Mahdavy’nin 1970’te öne sürdüğü temel teoriye, özellikle Arap yarımadasındaki petrol devletleri üzerinden önemli katkılarda bulunarak teorinin tanınırlığını artırmıştır. Ayrıca teoriyi yalnızca ekonomik açıdan değil sosyal ve siyasal yapı bakımından da ele almıştır. Beblawi aynı zamanda literatüre ‘rantçı zihniyet’ ya da ‘hesap sorulamazlık’ gibi kavramlar katmış ve bir devletin rantçı devlet sayılabilmesi için sahip olması beklenen özellikleri belirlemiştir (Zicchieri, 2016, s. 1-3). Buna göre rantçı devlet toplumun ekonomik baskısına açık olmamakla birlikte vergi toplamamakta ve ekonomik gücünü emekle ya da üretimle değil, kendi kaynaklarıyla sağlamaktadır. Bu durum da rantçı zihniyete neden olarak, üretim yerine iktidara yakın durularak ranttan kar ve ayrıcalık elde edinme çabasına dönüşmektedir. Nitekim bu sürecin devamında muhalefet güçsüzleşmekte, toplumsal, bürokratik, siyasi ve ekonomik yapı bozulmaktadır (Abdulla, 1999, s. 51-57). Dolayısıyla kurumsal kalite zayıflamakta, ekonomik tembellik oluşmakta ve demokratik yapı zarar görmektedir. Beblawi (1987)’ye göre bu sorun 4 temel yaklaşımla çözülebilmektedir. Bunlardan ilki rant gelirlerine olan bağımlılığın engellenmesi amacıyla, endüstri, teknoloji, tarım ve hizmet gibi diğer sektörlerin geliştirilmesine odaklanılarak ekonomik çeşitliliğin artırılması ve daha çok ihracata dayalı bir büyüme anlayışının benimsenmesidir. İkincisi kurumsal bozulmayı önlemek amacıyla, bağımsız kurumlar aracılığıyla denetimi sağlanan kurumların kurumsal kalitesinin ve kurum şeffaflığının artırılmasıdır. Rant dağıtımının düzgün yapılabilmesi, bütçe süreçlerinde şeffaf bir yapıya gidilmesi yolsuzluklarla mücadele de önemli bir etkidir. Üçüncüsü halkın hesap sorabilirliğe sahip olması ve devletle toplum arasındaki bağın sağlanması amacıyla güçlü bir vergi sisteminin kurulmasıdır. Son olarak söz konusu dış kaynaklı rant gelirlerinin tüketime değil beşeri sermaye, Ar-Ge, altyapı veya eğitim gibi alanlara yönlendirilmesi gerektiridir (Beblawi, 1987, s. 49-62).

Giacomo Luciani (1987), Rantçı Devlet Teorisi’ne yeni bir kavramsal yaklaşımda bulunarak, ‘üretimci devlet’ ile ‘dağıtımcı devlet’ kavramlarını ileri sürmüştür. Buna göre üretimci devlet vergi yoluyla gelir sağlamakta

ve üretim ekonomisine dayanan bir yaklaşım sergilemektedir. Dağıtımçı devlette ise gelirler dış rantlara dayanmakta ve bu gelirin halka dağıtımı söz konusu olmaktadır. Ayrıca devlet aktif üreticilik yerine pasif dağıtımçı rolünü üstlenmektedir. Luciani iktidar istikrarı ile rant bağımlılığı ilişkisini inceleyen ilk ekonomistlerden biridir. Diğer görüşlere katılmakla birlikte daha siyasi ve kurumsal yapıya odaklı bir çalışma yaparak kurumsal dönüşümün ve üretimde verimli sektörlere yatırım yapılması gibi konulara odaklanmıştır (Luciani, 1987, s. 63-84).

2.1.2.3.4. Doğal Kaynak Laneti Teorisi

Jeffrey Sachs ve Andrew Warner (1995), doğal kaynak bakımından zengin olan ekonomilerin uzun vadede ekonomik büyümelerinde yavaşlama meydana geldiğini ileri sürmüşlerdir. Sachs ve Warner'ın 1970 – 1989 dönemi için 95 ülkeyi analiz ederek buldukları sonuçlar, geleneksel 'kalkınma için kaynaklar önemlidir' görüşünde aksi yönde bir ivmeye yol açarak, doğal kaynak laneti hipotezine önemli derecede ilham vermiştir (Brunnschweiler ve Bulte, 2008, s. 249-252). Analizde kullandıkları değişkenlerden 'doğal kaynak ihracatının milli gelirdeki payı' yükseldikçe bağımlı değişken olan kişi başına düşen milli gelir oranının düştüğü sonucuna ulaşmışlardır. Söz konusu sonuç, eğitim durumu, sabit gelir veya yatırım oranı gibi kontrol değişkenler eklense de değişmemiştir (Van der Ploeg, 2011, s. 369-378). Sachs ve Warner (1995), bu durumu birkaç farklı sistemle ele almışlardır. Bunlardan ilki Hollanda Hastalığı yaklaşımıdır. Yani kaynak gelirlerinden elde edilen döviz girişlerinin önemli sektörleri sıkıntıya sokması sonucu bu sektörlerin zayıflaması yaklaşımından faydalanarak doğal kaynakların büyüme üzerindeki negatif etkisini açıklamaya çalışmışlardır (Frankel, 2010, s. 4-7). Bir diğer açıklama rant geliri elde eden devletin, gelirindeki artışının sanayiye olumsuz etkilememesi adına, sanayiye koruma altına alarak, rekabet ortamını ve verimliliği olumsuz etkilemesi durumudur. Bu durumdan ayrıca iç üretim de zarar görmektedir. Bir başka açıklayıcı sistem, yüksek kaynak gelirleri sebebiyle devletin herhangi bir yeniliğe, halka hesap verilebilirliğe ya da tasarrufa ihtiyaç duymaması durumudur. Bu durum devletin şeffaflığına zarar vermekle birlikte yolsuzluğu da artırmaktadır. Son olarak devletin kısa vadeli planlara yöneliminin artması ve yüksek kaynak gelirlerinin uzun vadeli kurumlarda kurumsal zayıflamaya neden olması söz konusu ilişkinin sebepleri arasındadır (Sachs ve Warner, 1995, s. 5-24). Bu çalışma daha sonra birçok önemli iktisatçı tarafından güncel testler ve yaklaşımlarla geliştirilmiştir.

Doğal kaynak laneti hipotezini kavramsal olarak ilk ele alan çalışma Richard Auty (1993)'nin çalışmasıdır. 'Kaynak Laneti' kavramının ilk kez kullanıldığı bu çalışmada kaynak laneti kavramı kaynak bakımından zengin

ülkelerin beklenmedik şekilde düşük veya orta gelirli ekonomilerden daha düşük oranda bir kalkınma gerçekleştirmesini ifade etmektedir (Vahabi, 2018, s. 447). Normal şartlarda endüstrileşen bir ülkede sanayinin gelişimi büyümeyi pozitif anlamda etkileyen bir etken olmalıdır. Fakat petrol, maden vb. enerji gelirlerine bağımlı duruma gelen ekonomilerde normal şartlarda gerçekleşmesi beklenen bu büyüme süreci başlayamamakta ya da kesintilere uğramaktadır (Badeeb vd., 2017, s. 124). Auty bu durumu Afrika, Orta Doğu ve Amerika'dan örneklerle açıklamaktadır. Ayrıca Auty, yüksek kaynak gelirlerinin faydalı yatırımlar yerine tüketim ve siyaseten belirli kesime maddi kaynak sağlayacak şekilde dağıtılmasını, Politik Hollanda Hastalığı olarak adlandırmış ve bu durumun haksız ihalelere, yardımlara veya bürokratik yozlaşmalara sebebiyet vermesi dolayısıyla, kurumsal zayıflamaya ve adaletin güvenilmezliğine yol açacağını belirtmiştir (Di John, 2007, s. 970-972). Bunun yanında kaynak rantına bağımlı ekonomilerde ileri teknoloji ürünlerine ve yeniliklere yatırım yapılmadığından, geri kalmışlık, verimsizlik ve ithalata bağımlılık boy göstermektedir. Auty (1993) bu sistemi 'düşük teknoloji kapanı' şeklinde isimlendirmiştir (McElroy, 2015, s. 54-57). Söz konusu sorunların çözümü olarak rant gelirlerinin verimliliği destekleyici yatırım fonlarının sağlanması amacıyla kullanılması, kamu harcamalarının sektör bazında dengeyi sağlayıcı olması, kurumsal zayıflamaya engel olmak amacıyla kurum bağımsızlıklarının ve denetiminin sağlanması, ihracatta çeşitlendirilmeye gidilmesi ve son olarak beşeri sermaye yatırımlarının artırılması gerektiğini ileri sürmüştür (Auty, 1993, s. 80-240).

Auty (2001), özellikle 1950'li yıllarda otarşik sanayi politikasını benimseyen ekonomilerde ağır ve kimya endüstrisinin yavaş gelişmesi döviz kıtlığına neden olduğunu ifade etmiştir. Brezilya ve Meksika gibi doğal kaynak yönünden zengin ve gelişmiş bir pazara sahip ülkeler kaynak bolluğundan ve sahip oldukları büyük pazardan kaynaklı olarak korumalı bir şekilde ekonomik büyüme sağlarken, Tayvan ve Kore gibi daha düşük kaynaklara ve daha küçük pazarlara sahip az donanımlı ülkeler kaynak yetersizliği ve döviz ihtiyacı nedeniyle daha emek yoğun ihracata dayalı rekabetçi bir sanayi politikasına hızlı bir şekilde yönelerek, hızlı büyümeyi hedeflemiş ve otarşik sanayi politikasını terketmişlerdir (Auty, 2001, s. 840-842). Nihayetinde söz konusu doğal kaynak bakımından zengin ülkelerde ağır ve kimya sanayinin gelişmiş sektörleri için ithalat ve sübvansiyonlar oldukça külfetli hale gelmiş ve korumalı politikaların uzun süre uygulanması reformları zorlaştırdığından ekonomik büyümede gerileme gerçekleşmiştir (Boschini vd., 2007, s. 610 - 613). Dolayısıyla doğal kaynak bolluğu bir lütufken bir lanete dönüşmüştür.

2.1.2.3.5. Kurumsal Zayıflık Teorisi

Terry Lynn Karl (1997) tarafından ileri sürülen ve doğal kaynak laneti teorisinin önemli bir uzantısı sayılabilen Kurumsal Zayıflık Teorisi, doğal kaynak bakımından zengin ülkelerin söz konusu zenginliklerinin ekonomik kalkınma üzerindeki negatif etkisini inceleyen bir yaklaşımdır. Buna göre başta petrol olmak üzere önemli doğal kaynakların bolluğunun, kalkınmaya zarar verebileceği ileri sürülerek, gelişmekte olan ülkelerde hâlihazırdaki zayıf kurumsal yapıyı ve otoriter yönetim yapısını daha da belirgin hale getirdiği ifade edilmektedir (Karl, 1997, s. 1-20). Ancak bu durum gelişmiş ülkeleri güçlü demokratik yapıları ve devlet yapısından dolayı fazla etkilememektedir. Yüksek kaynak geliri elde eden gelişmekte olan ülkelerde devlet güçlü fakat dışa bağımlı ve nitelik bakımından zayıf olmaktadır. Dolayısıyla bu tür ekonomilerde sürdürülebilir bir kalkınma ve uzun vadeli bir demokratik yapıdan uzaklaşmaktadır. Karl da daha önceki bir çok yaklaşımda değinildiği üzere yüksek kaynak gelirlerinin halkı vergiden uzaklaştırarak devlet ile halk arasında bir boşluğa yol açtığını, hesap sorulabilirliği azalttığını ve rant geliri elde eden kesimle halk arasında gelir dağılımı sorunları ortaya çıkaracağını ileri sürmektedir (Smith, 2004, s. 232-236). Bu durum, bir yandan devletin halktan kopuk bir şekilde otoriterleşerek, demokratik bir sistemden daha da uzaklaşmasına yol açarken öte yandan rant sağlama oranlarına göre yönetimdekiler ve elitler şeklinde sınıflara ayrılan grupların çıkarlarını gözetten bir sistem haline gelen yapının, kurumları yozlaştırmasına bağlı olarak, kurumsal zayıflığa yol açmaktadır. Yüksek kaynak gelirlerinin beşeri sermaye, kurumsal altyapı ve önemli sanayi sektörlerine yatırılmaması, sürdürülebilir ekonomik kalkınma bakımından uzun dönemde oldukça negatif etkiler barındırmaktadır (Di John, 2007, s. 963-964).

Karl, Kurumsal Zayıflık Teorisi'ni açıklarken Venezuela örneğinden faydalanmaktadır. Yüksek petrol gelirlerinin şeffaflıkta ve kurumsal yapıda nasıl aşınmalara yol açtığından söz ederek oturmamış bir kurumsal yapının ülkeyi sonraki dönemlerde krizlere karşı nasıl kırılgan bir hale getirdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Karl, yüksek kaynak gelirlerini siyasal ve kurumsal yönden ele almıştır (Schmitter, 2002, s. 173-185).

2.1.2.3.6. Petrol ve Demokrasi Paradoksu

Michael Ross (2001), doğal kaynakların, bilhassa petrolün siyasal unsurlara olan etkilerini inceleyerek, otoritenin elde ettiği yüksek kaynak gelirlerinin, vergi zorunluluğunu ortadan kaldırmak ve halkın hesap sorabilirliğine engel olmak suretiyle hükümetin toplumsal baskıları sindirebilecek güce ve yüksek güvenlik harcamalarına sahip olmasına neden olarak demokrasiyi

engellerebileceğini ileri sürmüştür (Ross, 2001, s. 332-339). Öte yandan bu güçle siyasi muhalefetin engellenmesi de söz konusudur. Bu durum bir taraftan demokratikleşme süreçlerine engel olurken diğer taraftan gelir dağılımında adaletsizliklere ve toplumsal strese yol açarak çatışmalara sebep olabilmektedir. Dolayısıyla yüksek petrol gelirine sahip güçlü ekonomiler, demokratik süreçler açısından çok daha dirençli olmaktadır. Yani söz konusu yüksek doğal kaynak gelirleri, otoritenin yüksek askeri yatırımlar yoluyla iç ilişkilerde toplumsal gerilim üzerinde ve muhalefet üzerinde baskı yaratarak ve dış ilişkilerde askeri güç sağlayarak demokratikleşmeyi baltalamak suretiyle istikrarsızlığa neden olmaktadır (Ross, 2012, s. 72-75).

Ross, petrolün demokrasi üzerindeki etkisini incelerken Endonezya, Venezuela, Nijerya, Libya ve Irak gibi pek çok yüksek petrol gelirine sahip ülkeyi ele almıştır. Nitekim bu ülkeler, vergiden bağımsız bir şekilde yüksek kaynak geliri elde eden hükümetlerin halktan bağımsızlaşarak nasıl güçlendiğini ve kurumsal yozlaşmanın ve demokratik hasarın ne denli büyük boyutlara ulaştığını gösteren önemli örneklerdir (Frankel, 2010, s. 11-26).

2.1.2.3.7. Çatışma Tuzağı (Çıkar ve Mağduriyet) Teorisi

Temelinde Kaynak Laneti Teorisi ışığında şekillenmiş olan ‘Çatışma ve Kaynak Laneti Teorisi’ Paul Collier ve Anke Hoeffler (2004) çalışmasına dayanmaktadır. Çıkar ve Mağduriyet teorisi olarak da adlandırılan bu teoride temel olarak iç çatışmalarının nedeninin çıkar arzusu mu yoksa şikâyet mi olduğu üzerinde durulmaktadır. Collier ve Paul 1960 – 1999 dönemi için 79 iç çatışma verisini kullanarak yaptıkları analizde doğal kaynakların kalkınma üzerindeki etkisinin önemini vurgulayan önemli sonuçlar elde etmişlerdir (Perez, 2019, s. 43-44). Etnik köken bakımından yapılan ayrımcılık, eşitsizlik gibi verilerin iç çatışma üzerindeki etkileri çok az açıklayıcı bulunurken; petrol, altın ve elmas gibi kıymetli doğal kaynakların meydana getirdiği ekonomik fırsatların iç çatışmaların asıl nedenleri olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Pan, 2011, s. 334). İç çatışma yaşayan ülkelerde altyapı tahribatı, beşeri sermayede ve yabancı sermayede azalış ve güven eksikliği meydana gelmektedir. Bu olumsuz gelişmeler, zaten ekonomik temellere dayanan sebeplerle çıkan iç çatışmanın daha fazla yoksulluğa yol açmasıyla birlikte, iç çatışma - yoksulluk - iç çatışma şeklinde bir döngüye girilmesine neden olmaktadır (Ojakorotu, 2018, s. 380-382). Çatışma tuzağı olarak adlandırılan bu durum ülkeyi daha da güçsüz bir duruma getirmektedir.

Collier ve Paul (2004), temel olarak isyanların nedenini ekonomik çıkar ve şikâyetle bağlamışlardır ve buna göre insanlar açgözlülük içgüdüleriyle ve genellikle doğal kaynaklara yönelik kontrolsüz tüketim arzusu ile ya

da adaletsizlik, yoksulluk veya etnik ayrımcılık gibi mağduriyet yaratan konularla isyan çıkarmaktadırlar. Ancak bunlar tek başına isyanın çıkması için yeterli değildir. Bir iç çatışma çıkması için gerekli koşullar sağlanmalıdır. Bunlar, öncelikle doğal kaynakların gasp edilmesi, diasporanın isyancı gruplara dışardan verdiği maddi destekler ve rakip devletlerin sağlamış olduğu yardımlardır (Bodea ve Elbadawi, 2007, s. 8-15).

Collier ve Hoeffler (2004), bir yandan etnik ayrımcılık, nefret, adaletsizliğe tepkiler gibi güçlü motivasyonların varlığını kabul ederken öte yandan devlet dışındaki aktörlerin otoriteyi zayıf görmek ya da değerli doğal kaynak gelirleri elde etmeye yönelik güçlü ekonomik çıkar sağlayabilecekleri durumlar söz konusu olduğunda iç savaşın tetikleneceğini belirtmektedirler (Hazara, 2015, s. 2-6). Bunun yanında çatışma tuzağı tanımına bağlı olarak bir kez çatışmaya giren bir ülkenin yeniden çatışma yaşama ihtimali her zaman yüksektir. Bu sebeple çatışmadan çıkan ülkede kalıcı bir huzur ortamı sağlayabilmek için askeri müdahale yetersizdir. Dolayısıyla ekonomik yapının sağlamlaştırılması, istihdamın ve kurumsal kalitenin artırılması gerekmektedir. Yani Collier ve Hoeffler iç çatışmanın sadece siyasal tetikleyicilerle değil aynı zamanda ve önemli ölçüde ekonomik tetikleyicilerle meydana geldiğini belirtmişlerdir (Collier ve Hoeffler, 2004).

2.1.2.3.8. Kurumsalcı Kalkınma Teorisi

Daron Acemoğlu ve James A. Robinson (2012), ülkelerin ekonomik verimliliklerindeki farkların hangi sebeplerden meydana geldiğini açıklamak amacıyla Kurumsalcı Kalkınma Teorisini ortaya koymuşlardır. Acemoğlu ve Robinson bir ülkenin ekonomik büyümesindeki asıl belirleyicinin kurumlar olduğunu ileri sürmektedirler. Buna göre bir ekonomideki uzun dönemli ekonomik verimlilik o ülkedeki hem ekonomik hem de siyasi kurumların kalitesiyle derinden ilişkilidir. Acemoğlu ve Robinson (2012), kurum kalitelerinin öneminden söz ederken kurumları ‘kapsayıcı kurumlar’ ve ‘sömürücü kurumlar’ şeklinde ikiye ayırmakta ve özünde ekonomik kalkınmadaki farkların bu kurumsal farklar nedeniyle ortaya çıktığını belirtmektedirler (Robinson ve Acemoğlu, 2012, s. 73-75). Bu ayrıma göre kapsayıcı kurumlar, halkın büyük bir kısmına ekonomik açıdan fırsatlar sunan, hukuk üstünlüğü ilkesini sağlayan, mülkiyet haklarının korunmasını sağlayan ve rekabet dostu politikalar uygulayan, demokrasiye dayalı, yenilikçi kurumları ifade etmektedir. Sömürücü kurumlar ise gelir dağılımını bozan, küçük bir elit kesime hizmet eden, maddi hakları ihlal eden, halkı ötekileştiren ve rekabet kısıtlayıcı uygulamalara giden kurumları ifade etmektedir. Dolayısıyla kapsayıcı kurumlar ekonomik, hukuki ve üretim açısından ekonomik refahı ve verimliliği artırırken sömürücü kurumlar

tam tersi şekilde etki etmektedir (Usul, 2025, s. 4-10). Aynı zamanda bir ekonomide tarihsel açıdan oturmuş bir sömürgeci sistem mevcutsa bu durum kurumların bugünkü kalitesini de belirlemektedir. Robinson ve Acemoğlu bu durumu tarihsel yol bağımlılığı olarak adlandırmaktadırlar. Bunun yanında sanayi devrimi gibi kritik tarihsel noktalarda toplumsal tepkilerin yol açtığı değişimler kurumsal yapıları kalıcı olarak etkilemektedir (Dzionek-Kozłowska ve Matera, 2020, s. 18-27) .

Kurumsalcı Kalkınma Teorisinde kurumlardaki kapsayıcı ve sömürücü ayrımı doğal kaynak zenginliğinin refahla sonuçlanabilmesinin ancak kapsayıcı kurumların varlığıyla mümkün olduğu belirtilmiştir. Nitekim bunun en iyi örneklerinden biri Kongo, Nijerya gibi Afrika ülkeleri ile Norveç Kanada gibi ülkelerdeki refah farklılıklarıdır (Acemoğlu vd., 2005, s. 388-392). İki ülke grubu da doğal kaynaklar bakımından oldukça zengindir fakat kurumların yapıları dolayısıyla refah seviyeleri oldukça farklıdır. Bu bağlamda sorgulanması gereken temel mesele doğal kaynakları kimlerin ne şekilde yönettiğidir. Bir başka deyişle kapsayıcı kurumların varlığı doğal kaynakları bir refah kaynağı haline getirirken, sömürücü kurumsal yapıların varlığı söz konusu doğal kaynakları lanete dönüştürmektedir. Yani doğal kaynak laneti yaşanmaktadır (Brambor, 2008, s. 4-9).

2.3. Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Doğal Kaynak Laneti

Doğal kaynakların sürdürülebilir kalkınma ile ilişkisini incelerken 1990 öncesi dönemin görüşlerini ele aldıktan sonra 1990 sonrası teorilere değinmek daha sistematik bir yaklaşım olacaktır. Sonrasında Doğal Kaynak Laneti teorisine dair literatür araştırması sunulacak olup, bu alandaki çözüm arayışları açıklanacaktır.

2.3.1. Sürdürülebilir Kalkınma ve Doğal Kaynaklar İlişkisine Dair Teorik Yaklaşımlar

2.3.1.1. 1990 Öncesi Döneme Genel Bakış

Doğal kaynak tarihi ve teorileri incelenirken değinildiği üzere tarihte doğal kaynakların kalkınma üzerindeki etkisine dair çalışmalar oldukça eskiye dayanmaktadır. Fakat sonraki çalışmalara önemli ölçüde ilham kaynağı olan 1990 öncesi bazı teorileri belirtmek yerinde olacaktır. Bu teorilerin en önemlilerinden biri Thomas Robert Malthus (1798) tarafından ileri sürülen Malthusçu Nüfus Teorisi'dir. Doğal kaynakların tarihi açıklanırken belirtildiği üzere Malthusçu Nüfus teorisine göre, nüfus geometrik bir şekilde artarken, gıda üretimi aritmetik olarak artmaktadır (Seidl ve Tisdell, 1999, s. 396-407). Bu sebeple nüfus ile doğal kaynaklar arasında bir dengesizlik meydana

gelmekte ve kaynak tükenmesine bağlı kıtlık boy göstermektedir. Bu teori bir yandan çevre ve doğal kaynakların sınırlılığına odaklanırken diğer yandan nüfustaki hızlı artışın ani bir düşüşle sonlanacağından söz etmektedir. Bu yaklaşım sonraki dönemlerde gerek taraf gerekse karşıt görüşlerle önemli çalışmalara konu olmuş ve sürdürülebilir kalkınma tarihi açısından doğal kaynakların sınırsız büyüme karşısında sınırlı kalacağına dikkat çeken ve açıkça ifade eden önemli çalışmalardan biri olarak literatürde yerini almıştır (Sowell, 1962, s. 268-274). Bir başka önemli görüş David Ricardo'ya aittir. Ricardo (1817)'nin ileri sürmüş olduğu Azalan Marjinal Getiri Teorisi'ne göre gelişen kentlerde daha fazla tarımsal ürün elde etmek amacıyla daha az verimli araziler tarıma açılmak zorunda kalınmakta ve bu durum tarımsal üretimin maliyetlerini artırmaktadır (Tucker, 1961, s. 257-268). Dolayısıyla Ricardo'nun bu yaklaşımı doğal kaynaklar bakımından toprağın kıtlığına dikkat çekerek uzun vadede ekonomik büyümede azalma yaşanacağını belirtmektedir (Edelberg, 1933, s. 51-74). William Stanley Jevons (1865), literatüre Jevons paradoksu kavramını kazandırmıştır. Buna göre İngiltere'deki kömür verimliliğindeki artış, kömür tüketimini artırmakta ve bunun sonucunda kaynak tasarrufu sağlanamamakta ve tam tersi bir şekilde toplam tüketim artmaktadır (Jevons ve Jevons, 1934, s. 225-236). Harold Hotelling (1931), önemli ve yenilenemeyen doğal kaynak fiyatlarının kaynak talebini dengeleyecek bir şekilde zaman içinde değişen sermaye getirisi oranında artırılması gerektiğini belirterek Hotelling Kuralını öne sürmüştür. Kaynağın yer altından çıkarılmadan önceki değeriyle çıkarıldıktan sonraki değeri arasındaki fark iyi analiz edilerek tüketimin zamanlaması çok iyi ayarlanmalıdır (Hotelling, 1931). Donella Meadows vd. (1972), popülasyon, endüstri üretimi, tarımsal üretim, çevre kirliliği ve doğal kaynak tüketimi değişkenlerini kullanarak ilk kez sürdürülebilir kalkınmaya yönelik küresel ölçekte ampirik bir model içeren bir çalışma ortaya koymuşlardır. Buna göre mevcut verilere dayalı büyüme eğilimlerinin devam etmesi halinde sonuç ekolojik yıkım olacaktır (Meadows vd., 1972). Robert M. Solow (1974)'ün doğal kaynaklara yaklaşımına baktığımızda, Solow, gelecek nesillerin doğal kaynak sıkıntısı ve ekonomik sıkıntı çekmemesi için yenilenemeyen doğal kaynakların kullanımı ile beraber fiziki sermaye ve teknolojiye yatırım yapılmasının gerekliliğinden söz etmektedir (Solow, 2017, s. 45-61). John M. Hartwick (1977), doğal kaynaklardan sağlanan rant gelirlerinin tamamının üretken sermayeye yatırılması durumunda toplum refahının uzun dönemde sabit kalacağını belirten Hartwick Kuralını öne sürmüştür. Bu yaklaşımla sürdürülebilir kalkınma ve doğal kaynak ilişkisini net bir biçimde matematiksel olarak ele alan önemli bir çalışma ortaya koyulmuştur (Hartwick, 2017, s. 63-65). 1987'de resmi olmasa da

önemli etkiler meydana getiren ve sürdürülebilir kalkınmaya dikkat çeken Brundtland Raporuyla sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez bir tanım kazanmıştır. Buna göre sürdürülebilir kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını, sonraki nesillerin gereksinimlerini karşılama kabiliyetinden taviz vermeden karşılayan kalkınma, şeklinde tanımlanmış ve küresel anlamda büyük etki meydana getirmiştir (Holden vd., 2014, s. 130-139).

2.3.1.2. 1990 Sonrası Sürdürülebilir Kalkınma ve Doğal Kaynak Teorileri

1990 sonrası dönemde sürdürülebilir kalkınma konusunun önemi anlaşıldıkça bu alandaki çalışmaların artmasıyla birlikte ve sürdürülebilir kalkınmanın doğal kaynaklar ile ilişkisi ele alan önemli teoriler ileri sürülmüştür.

2.3.1.2.1. Ekolojik Ekonomi Paradigması ve Durağan Ekonomi Teorisi

Ekolojik Ekonomi Paradigması, ekonomiyi, doğayı ve toplumu bir arada inceleyen disiplinler arası bir yaklaşım olmakla birlikte etik kurallarını, çevre sınırlarını ve sürdürülebilirliği temel almaktadır. Buna göre neoklasiklerin sınırsız bir büyüme ve piyasa verimliliği gibi varsayımları eleştirilmektedir. Ekolojik Ekonomi Paradigmasına göre doğal kaynaklar sınırlıdır ve ekosistemlerin bir alt grubunu ifade etmektedir (Spash, 2020, s. 1-7). Bir yandan enerjisel ve maddesel denge, biyolojik çeşitlilik vb. ekolojik kavramları ekonomik analize dâhil ederken, diğer yandan çevresel problemleri çözmek için yalnızca piyasa sistemlerinin yeterli olamayacağı ve demokrasi, etik ve daha uzun tarihlerle kalıcı olabilecek bir sistem düşüncesi hakimdir. Gelir dağılımı adaleti ve ekolojik anlamda sürdürülebilirlik önemlidir (Costanza, 2020, s. 1-5).

Ekolojik Ekonominin temelleri Herman Daly (1977)'nin Durağan Ekonomi Teorisi'ni ileri sürmesi ile atılmış ve yıllar içinde başka araştırmacıların katkılarıyla gelişmiştir. Bu bağlamda Durağan ekonomi teorisi Ekolojik Ekonomi Paradigması'nın bir alt kolunu ifade etmektedir. Daly ekonomik açıdan büyümenin bir sonu olduğunu ve sonsuz bir ekonomik büyümenin olası olmadığını ileri sürmektedir. Doğanın belirli bir taşıma kapasitesi vardır ve ekonomik kararlarda bu kapasiteye uyumlu davranılmalıdır (Daly, 1991, s. 17-35). Daly (1991) aynı zamanda ekonomik açıdan büyüme ile gelişme arasında derin bir ayrıma gitmektedir. Buna göre ekonomik büyüme üretimdeki ve tüketimdeki artışı ifade ederken, ekonomik gelişme verimlilikte, refahta ve kalitedeki artışı ifade etmektedir. Daly'ye göre ekonomi ve doğa kesinlikle birbirinden bağımsız düşünülmemelidir. Buna göre ekonomi doğayı meydana getiren sistemlerden biridir. Aynı zamanda doğa ile ekonomi arasında bir girdi-çıkı ilişkisi mevcuttur. Doğa

ham madde ve enerji gibi girdiler sağlarken üretim en sonunda atık ve kirlilik olarak doğaya geri dönmektedir (Victor, 2009, s. 107).

Ekolojik Ekonomi Paradigmasına yapılan bir diğer önemli katkı Georgescu Roegen (1971) tarafından yapılmıştır. Daha doğru bir ifadeyle temel teorik yaklaşım Daly tarafından ileri sürülmüş olup kurucusu olarak bilinmektedir fakat termodinamik analizler Roegen tarafından sağlanmıştır. İktisadi anlayışa bilimsel bir soluk getiren Roegen termodinamiğin kanunlarını ekonomiye entegre etmesiyle bilinmektedir. Bu bağlamda iktisadi sistemin fiziki sınırlara dayalı hareket etmek zorunda olduğunun altını çizmiştir. İkinci termodinamik yasası olarak bilinen entropi yasasına göre sistemin düzensizliğinin bir derecesi vardır. Buna göre iktisadi sistemde doğadan alınan düşük entropili kaynaklar, örneğin gıda, petrol, mineraller vb., karbon gazı, çöp gibi yüksek entropili atıklara dönüşmekte ve geri döndürülemez olan bu dönüşüm sürecinde ancak sınırlı oranda bir geri dönüşüm vardır ve tam anlamıyla kapalı bir döngü mümkün değildir (Cleveland ve Ruth, 1997, s. 203-219). Dolayısıyla iktisadi süreçler yalnızca doğal kaynaklara değil, söz konusu kaynakların entropik dönüşüm kanunlarına da bağlıdır. Roegen'e göre bu döngü sebebiyle ekonomik büyüme hiçbir zaman sınırsız olamamaktadır zira doğal kaynakların sonluluğu ve düşük entropili oluşları sebebiyle ekonomik sistemde kısıtlar meydana gelecektir. Daha açık bir ifadeyle ekonomi biyosferin sınırlarından bağımsız bir şekilde düşünülemez ve onun sınırlarına ve kurallarına bağlıdır (Gowdy ve Carbonell, 1999, c s. 337-348).

Ekolojik ekonomi Paradigmasına sonraki yıllarda pek çok önemli katkı sağlanmıştır. Teorinin kurumsallaşmasına en önemli katkıyı sağlayan isimlerden biri Robert Costanza olmuştur. Costanza (1989), Ekolojik Ekonomi dergisini kurmuş ve ekolojik yapının iktisadi değerini hem parasal hem parasal olmayan yöntemlerle ölçmeye dair çalışmalar sunarak insan-doğa mekanizmalarını birlikte ele almış ve karmaşık sistem yöntemlerini geliştirmiştir (Costanza vd, 1989, s. 1-5). Bu doğrultuda insan, doğa ve ekonomiyi bir arada inceleyen bütüncül modeller oluşturarak ekonomik büyüme yerine ekolojik sürdürülebilirlik, refah ve mutluluk gibi konulara dikkat çekmiştir (Røpke, 2004, s. 307-312). Joan Martinez Alıer (2002), çevre konusundaki adaletsizliklere dikkat çekerek geliştirmekte olan ülkelerin çevresel anlamda sömürülmesine ilişkin önemli incelemeler sunmuştur. Bu doğrultuda çevresel sorunların yalnızca biyofiziksel unsurlarla değil sosyal adaletsizlikle de bağlantılı olduğunu ileri sürerek, geliştirmekte olan ülke halklarının toprak, hava ve su gibi temel doğal kaynaklar için vermiş olduğu mücadelelere değinmektedir (Akbulut vd., 2019, s. 2). Bunun yanında özellikle sanayi bakımından gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelerin

sahip olduğu doğal kaynakları sömürmesi ve kirlletmesi adaletsiz bir yaklaşım içerdiğinden tarihsel bakımdan gelişmiş ülkeler üzerinde ekolojik bir borç meydana getirmektedir. Alier ‘ekolojik borcun’ kaynak, atık ve alan borcu gibi alt bileşenlerden meydana geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca Alier (2002), ekonomik büyümenin ekolojik hasar, sosyal adaletsizlik ve kaynak aşımına neden olduğunu öne sürerek küçülme kavramının önemini vurgulamıştır (Martinez-Alier, 2002, s. 27-80).

Joshua Farley ve John Gowdy (2004), ekolojik ekonominin uygulamalı analizlerini geliştirerek bütünleşik modeller kurmuşlardır. Doğa sınırlarına bağlı olan ekonomi yaklaşımına, sistem dinamiklerini, sosyal tercihleri ve kamu mallarını ekleyerek daha geniş bir perspektif sunmuşlardır (Daly ve Farley, 2011, s. 1-3; Gowdy ve Erickson, 2005, s. 208-215). Giorgos Kallis (2012), Alier (2018)’in daha önce söz edilen küçülme yaklaşımıyla, yani büyüme karşıtı hareketle, politikaya rehberlik edici bir yaklaşım ortaya koymuş ve ekonomik büyümenin çevresel tahribata ve eşitsizliğe olan doğrudan etkisini ele almıştır (Kallis vd., 2012, s. 172-173).

2.3.1.2.2. Çevresel Kuznets Eğrisi

Gene M. Grossman ve Alan B. Krueger (1991) Simon Kuznets (1955) tarafından ileri sürülen ve gelir dağılımı ile ekonomik büyüme arasındaki ters-U şeklindeki ilişkiyi ifade eden Kuznets Eğrisini çevreye uyarlayarak, ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla analiz etmişler ve ülkelerin gelişmesi ve ekonomik olarak büyümesiyle çevre kirliliğinin önce artmasını ve belli bir seviyeye ulaştıktan sonra azalmasını ifade eden ters-U şeklindeki Çevresel Kuznets Eğrisini ileri sürmüşlerdir (Stern, 2018, s. 49-54). Bunun sebeplerini açıklarken, ülkelerin başlangıçta öncelikli hedeflerinin ekonomik büyüme olması dolayısıyla sanayileşme sürecinde çevre bilincinin geride kalması ve buna bağlı olarak kirliliğin artması ve ekonomik büyüme belirli bir seviyeye geldiğinde toplum refahının artmasıyla birlikte toplumsal çevre bilincinin de artması, çevresel politikalara önem verilmesi ve uygulanması, temiz bir çevre için yenilikçi teknolojilere yatırımlar yapılması ve sanayi küçülürken hizmet sektörünün büyümesi gibi etkenleri ileri sürmüşlerdir (Dasgupta vd., 2002, s. 149-152). Grossman ve Krueger (1991) Çevresel Kuznets Eğrisi yaklaşımını istatistiksel bir gözlem olarak analiz ederken kişi başına gelir ve çevre kirliliğini ifade eden CO₂, SO₂ ve atık miktarı gibi verilerden yararlanmışlardır. Bu durum özellikle kısa vadeli ve bölgesel etkili kirleticilerde geçerlidir (Yandle vd., 2002, s. 5)

James Andreoni ve Arik Levinson 2001’de Çevresel Kuznets Eğrisini hem teorik çerçevede sade bir modelle analiz etmişler hem de çevresel malların

standart ekonomik mallar gibi davranmasını ters-U şeklindeki ilişkinin temel sebebi olarak görmüşlerdir. Buna göre insanlar daha yüksek gelir seviyelerini sahip oldukça daha temiz bir çevreye olan talepleri artmaktadır (Yandle vd., 2002, s. 5-6).

2.3.1.2.3 *Ayrışma (Decoupling) Teorisi*

Ayrışma teorisi kavramsal olarak ilk kez sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde 2002’de Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından yayınlanan Küresel Çevresel Görünüm (Global Environmental Outlook) yani GEO-3 adlı raporda ileri sürülmüştür (UNEP, 2002, s.152). Daha sonra 2011’de yine UNEP tarafından yayınlanan ‘Ayrışma: Ekonomik Büyümeden Kaynaklanan Doğal Kaynak Kullanımı ve Çevresel Etkiler’ başlıklı bir başka raporda teorik temelleri atılmıştır (UNEP, 2011, s.4-5).

Ayrışma Teorisi temelinde ekonomik büyüme ile çevre arasında bir ayrılmaya gidilerek ekonomik büyümeyi doğal kaynakların kontrolsüz kullanımının yol açtığı sorunlar, karbon emisyonları ve çevre kirliliğinden kaynaklanan baskılardan izole etmenin ya da baskı etkisini minimuma indirmenin mümkün olabileceği görüşünü içermektedir. Bu doğrultuda Mutlak Ayrışma ve Görelî Ayrışma şeklinde iki farklı yaklaşım ortaya koyulmuştur. Mutlak Ayrışma ekonomik büyüme artarken karbon emisyonları gibi çevresel etkilerin mutlak olarak azalacağını ifade ederken Görelî Ayrışma ekonomik büyümenin söz konusu çevresel etkilere nazaran daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesini ifade etmektedir (Korolchuk, 2021, s. 37).

Ayrışma teorisiyle ilgili tek sınıflandırma görelî ve mutlak ayrışma değildir. Aynı zamanda Türev ayrışma türleri şeklinde nitelendirilen temel ayrışma, yoğunluk ayrışması, zaman ayrışması ve coğrafi ayrışma şeklinde de sınıflandırmalara gidilmiştir. Temel ayrışma önceden açıklanan mutlak ayrışmayı ifade ederken, yoğunluk ayrışması karbon emisyon yoğunluğu ve enerji yoğunluğu gibi göstergelerle açıklanmakta ve ekonomik büyüme gerçekleştikçe birim üretim üzerindeki çevresel etki azalırken, genel etkinin artabileceğini ifade etmektedir (UNEP, 2011, s. 5-6). Zaman Ayrışması ise önce çevresel hasarın artması ve sonra azalmaya başlaması gibi ekonomik büyüme ile çevresel olumsuz etkilerin farklı dönemlerde gerçekleştiğini ifade etmektedir (Tapio, 2005, s. 137-140). Öte yandan bu sistemde bir geri tepme durumunun varlığına ilişkin çalışmalar da yapılmıştır. Yani enerji verimliliğindeki artışın enerji hizmetlerinin maliyetini düşürmesinden kaynaklı olarak enerji talebinin artmasıyla sonuçlanan bir geri tepme durumu söz konusu olabilmektedir (Kavaz, 2023, s. 53-54).

2.3.1.2.4. Zayıf ve Güçlü Sürdürülebilirlik Teorisi

Zayıf ve Güçlü Sürdürülebilirlik Teorisinin kökleri 1980'li yıllara dayansa da ilk kavramsallaşması ve sistematik hale getirilmesi Eric Neumayer (2003) çalışmasına dayanmaktadır. Neumayer çalışmasında zayıf ve güçlü sürdürülebilirlik yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak ele alarak zayıf sürdürülebilirlik yaklaşımının bazı durumlarda ve alanlarda geçerli olabileceğini belirtmekte lakin yüksek öneme sahip doğal kaynakların varlığı durumunda yetersiz kalabileceğini ifade etmektedir (Neumayer, 1999, s. 21-24).

1980'li yıllarda Neoklasik çevre yaklaşımı bünyesinde gelişen zayıf sürdürülebilirlik teorisine göre doğal sermaye, fiziki sermaye ve beşeri sermayenin sabit kalması şartıyla, bir başka deyişle toplam sermaye stokunun sabit kalması koşuluyla, doğal sermaye fiziki sermayeyle ikame edilebilmektedir. Doğayı bir üretim faktörü olarak gören bu görüşe göre teknolojinin artması doğa kullanımının sınırlarının aşılmasına yol açabilmektedir. Bu yaklaşımın temel aldığı görüşlerden biri Solow (1974) tarafından ileri sürülen doğal kaynakların sermaye birikiminin yerine kullanılabileceği görüşüdür (Solow, 2017, s. 45-60). Yaklaşımın temelini oluşturan bir başka görüş ise John Hartwick (1977) tarafından ileri sürülen, daha önce sözü edilen ve Hartwick Kuralı olarak literatürde yerini alan, doğal kaynak gelirlerinin uygun yatırım araçlarına dönüştürülmesi halinde sürdürülebilirliğin sağlanacağını ifade eden görüştür (Hartwick, 2017, 63-65). Dolayısıyla ana fikir toplam sermaye stokunun herhangi bir eksilmeye maruz kalmaması durumunda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabileceğini ifade eden zayıf sürdürülebilirlik yaklaşımında önemli olan asıl detay doğal sermayede meydana gelen zararların fiziksel ya da beşeri sermaye ile ikame edilebilme gücüdür. bu güç sürdürülebilirliğin altında yatan temel unsur olarak görülmektedir. Bu görüş doğayı insanlar için sunulan bir üretim girdisi olarak görmekle beraber piyasa sisteminin verimli şekilde işlemesi doğal kaynak hasarını minimuma getirebilir düşüncesini içermektedir (Ayres vd., 1998, s. 1-3). Burada Solow, fiziki sermaye yatırımı yapılarak, kaynakların tükenmesi halinde bile gelecek nesillerin kalkınmasının sağlanabileceğini ileri sürerken Hartwick'in vurgu yaptığı en önemli husus kaynak rantlarının yine fiziki sermayeye yatırılması koşuluyla sürdürülebilirlik sağlayabileceğidir. Bu doğrultuda doğal sermayenin ekonomik fiyatının hesaplanarak büyüme hesaplarına dâhil edilmesi gerekliliği, çevreye verilen hasardan kaynaklı olarak ortaya çıkan maliyetin Pigou vergileri aracılığıyla piyasaya yansıtılması ve kalkınmanın sadece ekonomik büyüme temelinde değil doğal kaynak temelinde de ölçülmesi gerekliliği söz konusudur (Pelenc vd., 2015, s. 1-4). Zayıf Sürdürülebilirlik teorisine doğadaki ikame edilemez türlerin varlığı,

çevresel anlamda bazı kayıpların geri döndürülemez olması, gelecek kuşaklara bedel aktarımı ve doğanın sadece insanlığın hizmetinde görülmesinden kaynaklı olarak etik bakımdan eleştiriler mevcuttur (Ekins vd., 2003, s. 165-184).

Güçlü Sürdürülebilirlik Teorisi'ne gelindiğinde, Herman Daly (1977) tarafından ileri sürülen Durağan Durum Ekonomisi Teorisi'nin ve 1996'daki ekolojik limitler çerçevesinde aranan refah ana düşüncesinin izlerini görmek mümkündür. Temelinde Daly'nin yaklaşımlarına dayanan bu görüşün, temel varsayımlarına bakıldığında zayıf sürdürülebilirlik yaklaşımının tam tersi şekilde doğa ile fiziki sermayenin hiçbir zaman tam ikame durumunda olamayacağı görüşü hâkimdir (Daly, 1997, s. 22-24). Bir başka deyişle atmosfer, su kaynakları, toprak ekosistemleri, ormanlar, doğal bitki örtüsü, deniz ekosistemleri ve biyoçeşitlilik gibi çok sayıda kritik doğal sermaye, yaşam için son derece önemli ve ikame edilemezdir. Daly bu görüşü ileri sürerken doğanın taşıma kapasitesi olduğuna vurgu yapmaktadır (Daly, 2005, s. 100-107). David Pearce ve Edward Barbier (1989) zayıf sürdürülebilirliğe daha yakın bir yaklaşım sergileseler de doğal kaynakların korunmasının önemine ayrıca vurgu yapmışlardır. Neumayer (1999) zayıf sürdürülebilirliğin doğal kaynakların ikame edilebilirliğine dair varsayımını eleştirmiştir (Neumayer, 1999, s. 24-25). Zira kritik öneme sahip doğal kaynaklar geri döndürülemez olduğundan özellikle korunmalıdır. Paul Ekins ve Carl Folke (2003) doğal kaynak kullanımında bir alt sınır belirlenmesi gerektiğinin üzerinde durmuşlardır. Zira sistemi oluşturan parçaların bütünlüğünün bozulmaması için bu gereklidir (Ekins vd., 2003, s. 166-168). Dolayısıyla güçlü sürdürülebilirlik yaklaşımında doğanın korunması ve doğal kaynak kullanımında denge gözetilmesi sürdürülebilir bir refah sağlamak için mühimdir.

2.3.1.2.5. Sosyo-Ekolojik Dirençlilik Teorisi

Crawford Stanley Holling (1973) çalışmasına dayanan bu teori toplum ya da ekosistemlerin herhangi bir değişim, baskı ya da şoka karşı nasıl tepki verdiğini, nasıl varlığını koruyabildiğini, bu değişime ne şekilde uyum sağlayabildiğini ve değişim karşısında nasıl gelişme gösterebildiğini inceleyen bir yaklaşımdır (Holling, 1973, s. 1-23). Bu teori özellikle iklimsel değişiklikler, doğal afetler ya da ekonomik kriz ortamları gibi şok ve gerilim durumlarında sosyal ve ekolojik sistemlerin mukavemetini analiz etmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımın temel unsurlarını dirençlilik, adaptasyon, dönüşüm ve sosyo-ekolojik sistemler oluşturmaktadır. Sosyo-ekolojik dirençlilik yalnızca doğa temelinde değil sosyal, kültürel ve ekonomik yapıyla şekillenmektedir. Dirençli sistemler temel olarak öğrenme kapasitesi,

çeşitlilik, yerel bilgiye duyulan saygı ve katılımcı yönetim gibi öğelerden oluşmaktadır (Berkes vd. 2000). Bu yaklaşımda yaşanan ani şoklar yalnızca bir tehdit olarak değil, yeniden yapılanma ve yeni gelişimler için bir fırsat olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu teori afet yönetimi, sürdürülebilir kalkınma, çevresel politikalar vb alanlara rehberlik edebilecek bir yaklaşım içermektedir. Holling, bu yaklaşımla sosyo-ekolojik sistemlerin dinamik yapısına dikkat çekerek, bu sistemlerin herhangi bir şoka karşı göstermiş oldukları esnekliğe odaklanmış ve esnekliğe katkı sağlayan unsurların incelenerek sosyo-ekolojik sistemlere entegrasyonunun önemine değinmiştir (Holling, 1973).

Holling ve Gunderson (2002), sosyo-ekolojik sistemlerin karmaşık yapısını daha derinlemesine inceleyerek literatüre uyarlanabilir döngü ve panarşi kavramlarını kazandırmışlardır. Uyarlanabilir döngü; doğal kaynakların veriminin sağlandığı hızlı büyüme aşamasını ifade eden ‘büyüme’yi, sistemin stabil, katılaşmış ve hassas hale geldiği koruma aşamasını ifade eden ‘koruma’yi, ani şok ya da baskı gibi durumlarda yapının çökmesini ve kaynakların serbestleştiği aşamayı ifade eden ‘çöküş’ü ve yeniden yapılanmaya gidilen ve yeni bir düzene geçilen aşamayı ifade eden ‘yeniden yapılanma’yi içermektedir. Bu döngü sistemlerin dinamikliğine ve çok katmanlılığına vurgu yapmaktadır (Holling vd., 2002, s. 25-62). Panarşi kavramı ise mekân ve zaman bağlamındaki farklı ölçeklerdeki sistemlerle karşılıklı iletişim halinde olduğunu ve kişi, toplum, ekosistem gibi farklı düzeydeki her şeyin birbiriyle etkileşim halinde olduğunu ifade etmektedir. Panarşinin alt ve üst ölçekleri vardır. Alt ölçekler hızlı değişen ve esnek olan bireysel eylemleri ifade ederken, üst ölçekler daha yavaş bir hızla değişen fakat büyük kesimi kapsayan, çevre politikaları gibi daha geniş bir kesimi ifade eden ölçeği temsil etmektedir (Allen vd., 2014, s. 578-587).

Reinette Biggs vd. (2012) sosyo-ekolojik sistemlerin dayanıklılığını artırmak için bazı ilkeler belirlemişlerdir. Bunlar, çeşitlilik ve çok merkezliliğin sağlanması, bağlantıların iyi gözetilmesi, daha önce bahsettiğimiz üst ölçekteki değişkenleri ve bunlara dair geri bildirimlerin verimli şekilde yönetilmesi, katılımın sağlanması, öğrenmenin teşvik edilmesi gibi ilkelerdir ve gerçek anlamda dirençliliğin sağlanması için bu ilkeler arasındaki etkileimin iyi incelenmesi son derece önemlidir (Biggs vd., 2012, s. 439-441).

2.3.1.2.6. Doğal Sermaye Teorisi

Doğal Sermaye Teorisinin temelleri 17. ve 19. yy dönemlerinde daha önceki bölümlerde görüşlerine yer verilen Petty, Quesnay, Malthus ve Jevons gibi önemli araştırmacıların fikirlerine dayansa da kavramsal anlamda ilk kez 1900’lerin başlarında Alvin S. Johnson tarafından kullanılmıştır. Johnson’un

bu çalışması doğal kaynakların ekonomik olarak değerinin incelenmesine yönelik önemli bir adım olmuştur. Bu kavramın yaygınlaşması ise E.F Schumacher (1973) çalışmasıyla gerçekleşmiştir. Schumacher (1973), doğayı bir sermaye olarak görmek gerektiğinden söz ederek büyümenin kaynağının doğal kaynaklar olduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu kaynağı büyüme ve kar odağıyla kontrolsüzce kullanmamak gerektiğinden söz ederek, doğanın sınırlarına saygılı bir ekonomi anlayışını savunmuştur. Doğal kaynakların tükenmeyecekmiş gibi kullanılmasına karşı çıkmıştır. Doğa bir sermaye olarak korunmalıdır. ‘Küçük Güzel Şeydir’ prensibiyle büyük, sanayileşmiş ve yoğun kaynak tüketen ekonomik yapılar yerine yerel, insan düzeyinde, çevreye duyarlı ve sürdürülebilir sistemler önermektedir. Teknolojinin ve büyüyen endüstrinin çevresel hasara neden olabileceğine vurgu yaparak doğaya uygun teknolojileri destekler. Bu teoriye daha sonra Daly’nin Durağan Durum Ekonomisi Teorisi’nin, ekonominin fiziki sınırlar içinde büyümesi gerekliliği, yaklaşımı katkı sağlamıştır (Schumacher, 2011).

2.3.1.2.7. Gezegenel Sınırlar Çerçevesi Teorisi

Bu teori insan faaliyetlerinin ekosistem üzerindeki baskısını kısıtlayarak, daha sürdürülebilir bir ekosistem meydana getirmeyi amaçlayan bilimsel bir perspektif sunmaktadır. Dolayısıyla gezegenin herhangi bir yaşamsal fonksiyonunu yitirmeden işlevlerini devam ettirebilmesi için önem arz eden ekolojik süreçlerin sınırlarını belirlemeyi hedefler. Söz konusu sınırların aşılması küresel ekosistemlerin sürdürülebilirliği üzerinde bir tehdit meydana getirecektir.

2009’da Stockholm Dayanıklılık Merkezi’nden Johan Rockström ve çalışma arkadaşları tarafından yayınlanan çalışmada gezegen sınırları kavramı sistematik olarak ele alınarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede 9 kritik ekolojik süreçte insanlık tespit edilen sınırları aşmamalıdır. Bunlar;

1. İklim değişikliği (atmosferdeki sera gazı miktarı)
2. Biyolojik çeşitlilik kaybı (türlerin yok olma hızı)
3. Ozon tabakasının incelenmesi (stratosfer ozon tabakasının kalınlığı)
4. Tatlı su kullanımı (küresel tatlı su tüketimi)
5. Toprak Sistemi Değişiklikleri (toprak erozyonu ve kullanımı)
6. Fosfor ve Azot Döngüleri (gübre kullanımı sonucu fosfor ve azot yükleri)
7. Okyanus Asitlenmesi (denizlerin pH değerindeki düşüş)

8. Kimyasal Kirlilik (yeni kimyasalların ve toksik maddelerin çevreye salınımı)

9. Aerosol Yüğü (atmosferdeki parçacık kirliliğı)

Gezegensel Sınırlar Çerçevesi Teorisi sürdürülebilirlik yaklaşımının biyofiziksel altyapısını oluşturmaktadır. Doğayı tahrip etmeden insan faaliyetlerinin ne seviyede tutulması gerektiğinin sayısal anlamda ifade edilmesine olanak tanımaktadır. Belirlenen sınırların aşılması geri dönüşümü olmayacak şekilde ekosistemlere zarar vererek ekosistemin çökmesine sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca bu teori küresel anlamda ülkelerin politika yaklaşımları için bilimsel olarak rehberlik sağlayarak çevre yönetimine dair stratejilerin tespit edilmesine katkı sağlamaktadır (Rockström vd., 2009).

2.3.1.2.8. Donut Ekonomisi Teorisi

İlk kez Kate Raworth (2012) tarafından Oxfam için yazmış olduğı raporda kavramsallaştırılan ‘Donut Ekonomisi’ kavramı, yine Kate Raworth (2017) tarafından yayınlanan kitapta kapsamlı bir hale getirilmiştir.

Donut Ekonomisi Teorisi, insanlığın refahını ve gezegensel ekolojik sınırları bir arada dikkate alan bir ekonomik yaklaşım sunmaktadır. Teori, tüm insanların temel insani gereksinimlerinin giderildiğı lakin gezegensel ekolojik sınırların aşılmadığı ‘tatlı nokta’ belirlemek amacındadır ve bu tatlı nokta ile ifade edilen denge durumu donutun halkasına benzetilmektedir. Donut şeklinin anlamı bununla sınırlı kalmamaktadır. İç çember toplumsal temeli, yani insanların yaşamları için gereksinim duydukları, su, gıda, sağlık, barınma, eşitlik ve eğitim gibi minimum ihtiyaçların giderildiğı seviyeyi ifade etmektedir. Dış çember Gezegensel Sınırlar Teorisi’nde ifade edilen iklim değışikliği, biyoçeşitlilik kaybı ve okyanus asitlenmesi gibi çevresel sınırlılıkları ifade etmektedir. Donut halkası ise insanların ihtiyaçlar anlamında düşük bir sınırdan yaşamadığı ve ekolojik sınırlılığı da aşmadığı sürdürülebilir, güvenli alanı temsil etmektedir.

Raworth Donut Ekonomisi Teorisi için 7 temel ilke önermiştir. Bunlar;

- Sürdürülebilirliğin sürekli bir ekonomik büyüme ile gerçekleşmeyeceğı, dolayısıyla sürekli bir büyüme bağımlılığının bırakılması gerektiğı,
- Ekonomiyi toplum ve doğadan bağımsız dışsal bir yapı olarak görmek yerine içsel bir yapı olduğı anlayışını benimsemek,
- Refah seviyesini tespit edecek unsuru sadece GSYİH olarak görmek, insani gelişmişlik, çevre kalitesi ve eşitsizlik gibi sürdürülebilir kalkınma unsurlarına odaklanmak,

- Homo economicus yaklaşımında olduğu gibi insanları rasyonel robotlar olarak görmek yerine iş birliği yapan ve değer sahibi bireyler olarak görmek,
- Eşitsizliği büyüme gerçekleştikten sonra düzeltmek yerine adil dağılımını önceden tasarlayarak buna yönelik politikalar uygulamak,
- Doğal kaynakları tüketici yenilikler yerine doğayı yeniden üreten geri dönüşüm odaklı sistemler tasarlamak,
- Ekonomik yapıların belirli bir büyüme seviyesine ulaştıktan sonra büyüme hedefi yerine denge ve kalite odaklı dönüşümlere yönelmesini sağlamaktır.

Günümüzde Amsterdam 2020'de donut ekonomisi teorisini şehrin yerel kalkınma politikalarının çerçevesi olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla şehrin sosyal adalet ve sürdürülebilir kalkınma politikaları donut ekonomisi teorisi çerçevesinde şekillenmektedir (Raworth, 2018).

2.3.2. Literatür Araştırması

Doğal Kaynak Laneti Teorisinin literatürünü incelerken öncü çalışmaları ve ampirik modellerle desteklenmiş önemli çalışmaları ayrı ayrı incelemek, hem bu alandaki literatürün temel zeminini ve teorinin gelişim aşamalarını net bir şekilde görebilmek hem de ampirik çalışmalara dair önemli bulgulara tek bir tablodan erişebilmek açısından yerinde olacaktır.

2.3.2.1. Öncü Literatür

Doğal kaynaklarla ilgili çalışmaların tarihi çok eskilere dayansa da (bkz. s. 33) doğal kaynak bolluğunun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilerinin de olabileceğine dair çalışmalar 1980'lerde başlamıştır. Aslında 1865'te Jevons, Jevons paradoksuyla doğal kaynak kullanımındaki verimlilik artışının kaynak kullanımını azaltmak yerine artıracağını ileri sürerek bu konuya dair ilk işaretleri vermiştir. Ancak bu çalışma Pigou (1920) ya da Hotelling (1931) çalışmalarında olduğu gibi daha çok doğal kaynakların kontrolsüz kullanımına dair incelemeler üzerinedir. Ancak doğal kaynak bolluğunun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğine dair ilk açık, sistematik ve teorik çalışmalardan biri Corden ve Neary'nin (1982) Hollanda Hastalığı teorisini ileri sürdükleri çalışmadır. Hollanda Hastalığı Teorisi'yle literatür Doğal Kaynak Laneti Teorisi'ne uzanan bir yöne evrilmiştir. Doğal kaynak rantındaki beklenmedik ve ani artışların kaynak dağılımını bozması ve hem doğal kaynak rantına aşırı yönelimden hem de doğal kaynak rantına bağlı aşırı döviz girişinden kaynaklı olarak fiyat

mekanizmasının bozulması ve bu sebepten ihracata dayalı bir ekonomik sistemin gelişmesi neticesinde tarım, hizmet ve sanayi gibi üretken sektörlerle yönelimin azalması ekonomik büyümeyi uzun vadede olumsuz etkilemiştir. Bu durum hem dışa bağlı kırılgan bir ekonomiye hem de ekonomik çeşitlenmenin azalmasına yol açmıştır. Corden ve Neary bu durumu Kaynak Hareketi Etkisi ve Harcamalar Etkisi şeklinde iki farklı mekanizma ile açıklamışlardır (bkz. s. 44).

İlk kez Mahdavy (1970) tarafından ileri sürülen ve devletin dışsal kaynaklardan rant elde ederek halkın yönetimdeki sözünü azaltan sistemi kasteden ‘Rantçı Devlet’ kavramına Beblawi ve Luciani (1987) Arap ülkelerindeki petrol devletleri açısından yaklaşarak hem teorinin tanınırlığını artırmış hem de ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan bir yaklaşım sunmuşlardır. Buna göre yüksek petrol gelirlerine bağımlı olan devlet halktan toplanılan vergiye ihtiyaç duymamakla beraber giderek otoriterleşmekte ve dışa bağımlı hale gelmektedir. Emek ve üretim bu durumdan zarar görmekte, toplumsal, bürokratik ve siyasi yapı bozulmaktadır. Aynı zamanda demokratik yapı zarar görmekte, gelir dağılımı bozulmakta ve kurumsal kalite zayıflamaktadır. Ayrıca rantçı devlet teorisine ‘üretimci devlet’ ve ‘dağıtımci devlet’ şeklinde bir ayırım getirerek yeni bir kavramsal katkıda bulunmuşlardır. Bu kavramlar vergilerden gelir elde eden ve üretime öncelik veren üretimci devleti ve dış rantlara bağımlı hale gelmiş dağıtımci devleti ifade etmektedir (Beblawi, 1987).

Gelb (1988) kaynak bolluğu ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi politik bir çerçeveden analiz etmiştir. Doğal kaynak rantlarının verimli kullanımına odaklanarak sürdürülebilir kalkınmaya nasıl katkı sağlanabileceğini araştırmıştır. Bu bağlamda kurumsal kapasitenin ve şeffaflığın öneminin büyük olduğunu ileri sürmüştür. Gelb (1988) petrol zengini ülkelerdeki ani petrol şoklarını incelemektedir. Petrol gelirlerindeki ani ve büyük miktarlardaki artışların uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde yaratacağı etkinin bir şans mı yoksa lanet mi olduğu sorusunu araştırarak doğal kaynaklarla ‘lanet’ kavramını bir arada kullanan ilk çalışma olmuştur. Gelb bu etkinin yönetim sisteminin ve kurumların kalitesine bağlı olduğunu ileri sürmüştür (Gelb, 1988).

Auty (1993) çalışması ‘Doğal Kaynak Laneti’ kavramını ilk kullanan çalışmadır. Maden ve enerji gibi sanayi dışındaki sektörlerle olan aşırı bağımlılığın uzun vadede kalkınmayı engellediğini ileri sürmektedir. Kavramı isimlendirerek ekonomik kalkınma açısından sistematik olarak ele alan ilk çalışmadır. Doğal kaynak zengini ülkelerdeki ekonomik büyümenin, düşük ve orta gelirli ülkelerden daha düşük bir oranda gerçekleştiğini tespit

etmiştir. Yüksek kaynak rantları sanayinin gelişimini geciktirmekte ya da engellemektedir ve bu da ekonomik çeşitliliğin azalmasına, dışa bağımlı kırılğan bir ekonomiye, yavaş ekonomik büyümeye yani doğal kaynak lanetine yol açmaktadır (Auty, 1993).

Sachs ve Warner (1995) Doğal Kaynak Laneti Teorisini daha ileri bir noktaya taşıyarak 1970-1989 dönemi verilerini baz alarak 95 ülkeyi analiz etmişlerdir. Bu anlamda Doğal Kaynak Laneti Teorisinin ampirik analizini yapan ilk çalışma olmuştur. Bu çalışmayla hem çok geniş bir veri setinin karşılaştırmalı analizi yapılmış hem de doğal kaynak ihracatının milli gelirdeki payı değişkenini kullanarak laneti ölçülebilir hale getirmişlerdir. Bu çalışma Doğal Kaynak Lanetini açıklamak için birkaç mekanizmaya odaklanır. Bunlardan ilki Hollanda Hastalığı teorisidir. Yani kaynakların meydana getirdiği sanayisizleşme etkisidir. Diğerleri ise yüksek kaynak gelirleri elde eden devletin, gelirdeki bu artışın sanayiye etkilememesi adına, sanayiye koruma altına alarak rekabet ve verimliliği düşürmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bir diğeri vergi toplamadığı için otoriterleşen devlet yaklaşımıdır. Bu durum şeffaflığı azaltmakta ve yolsuzluğu artırmaktadır. Son olarak devletin kısa vadeli planlamalarla kaynakları kontrolsüz kullanması neticesinde uzun vadede kurumsal kalitesizleşme meydana gelmektedir (Sachs ve Warner, 1995).

Karl (1997) çalışmasında Doğal Kaynak Laneti teorisiyle bağlantılı olan Kurumsal Zayıflık Teorisini geliştirmiştir. Buna göre başta petrol olmak üzere zengin doğal kaynaklara sahip ekonomiler eğer hâlihazırda zayıf kurumsal yapılara ve otoriter bir yönetime sahipse kaynak zenginleşmesi otoriterleşmeyi daha da artırarak bu zayıf kurumsal yapıları daha da zayıf bir hale getirmektedir. Dolayısıyla güçlü kurumsal yapıya ve demokratik bir yönetim sistemine sahip ülkelerde yüksek kaynak gelirleri bir sorun haline gelmemektedir (Karl, 1997).

Ross (1999) çalışmasıyla Doğal Kaynak Laneti Teorisini siyasal ekonomi, rejimler, yönetim kalitesi, kurumsal yapılar gibi oldukça geniş bir yelpazeden incelerken aynı zamanda literatürü Hollanda Hastalığı, fiyat dalgalanmaları, rantçı yaklaşım, zayıf kurumsal yapı ve otoriterleşme gibi sınıflandırmalar sunmuştur. Dolayısıyla siyasal sistem ile doğal kaynaklar arasındaki ilişkiyi derinlemesine incelemiş ve özellikle demokratikleşme ile doğal kaynaklar arasındaki negatif ilişkiyi inceleyen çalışmalara temel oluşturmuştur (Ross, 2001).

Gylfason (2001) Doğal Kaynak Laneti Teorisi'ne başta yatırımların kalitesi ve eğitim olmak üzere çeşitli mekanizmalar aracılığıyla açıklık getirmiştir. Doğal kaynak bolluğunun ekonomik büyümeyi yavaşlatma sürecini 4 ana

mekanizma ile açıklamaktadır. Bunlardan ilki yatırımların rant geliri sağlamak adına kaynaklara yönelmesi sonucunda eğitim yatırımlarının azalmasıdır. İkincisi diğer sektörlerdeki ihracatın azalması sonucu dışa kapalılığın gerçekleşmesi ve üçüncüsü kamusal alanda verim düşüşü ve kamusal kalitesizliğin aşırı artmasıdır. Gylfason son olarak yatırım verimliliğinin düşüşüne vurgu yapmaktadır. Ağırlıklı olarak beşeri sermayenin önemini vurgulamakla beraber, ekonomik çeşitlendirmeye gidilmesini önermektedir (Gylfason, 2006).

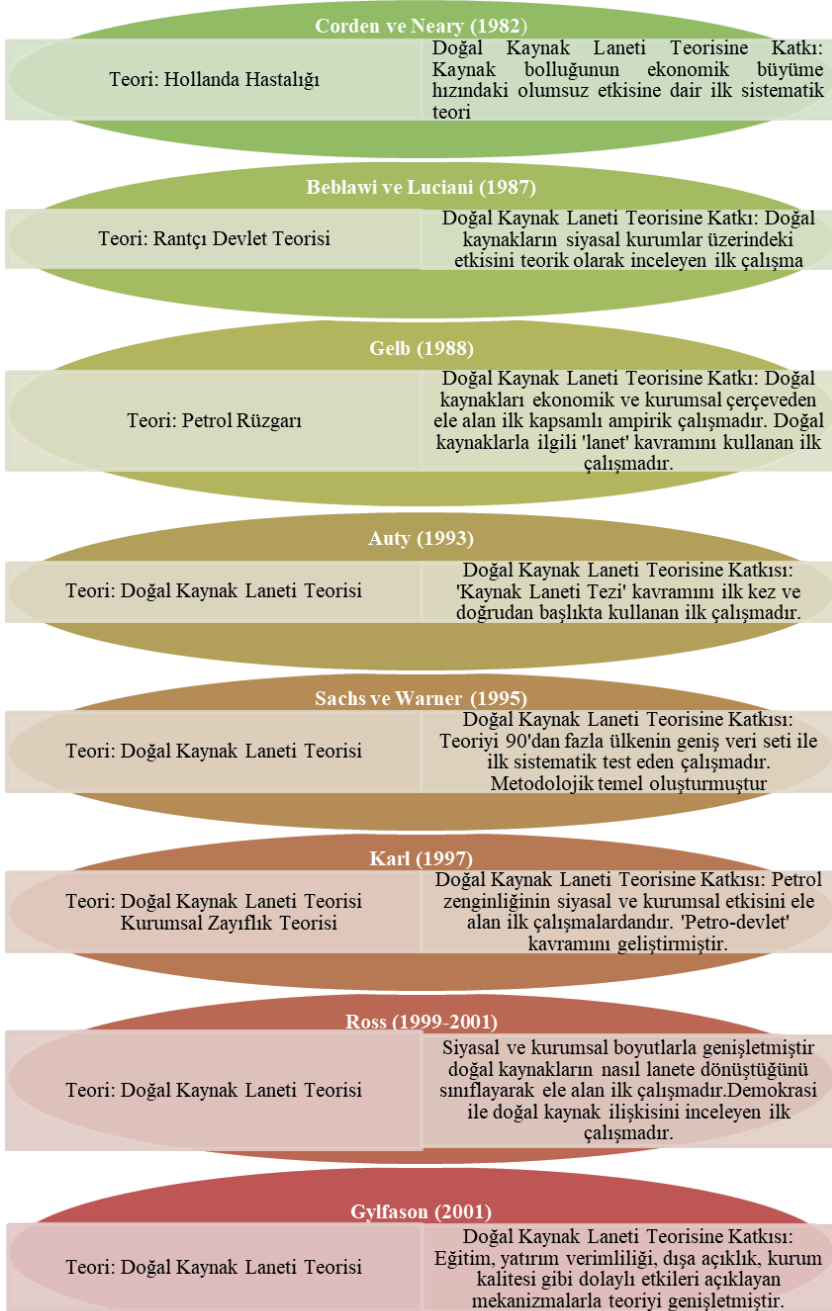
Tablo 2.1’de öncü literatürün özeti, incelemiş oldukları dönem ve ülke gruplarının yanı sıra kullanmış oldukları analiz tekniği, neden ve sonuçlarıyla birlikte açıkça görülmektedir.

Tablo 2.1 Öncü Literatür

ÖNCÜ LİTERATÜR					
YAZAR	PERİOD	ÜLKE GRUBU	YÖNTEM	SONUÇ	NEDEN
W. Max Corden ve J. Peter Neary (1982)	1960’lar-1970’ler	Norveç, Hollanda, Venezuela gibi doğal kaynak şoku yaşayan ülkeler	Teorik ve Tarihsel Analiz	Doğal kaynak rantındaki ani artışlar ‘Patlama Etkisi’ne yol açarak kaynakların dağılımını ve fiyat yapısını bozar ve imalatı ve ihracatı azaltır. Uzun vadede sürekli büyüme tehdit altındadır.	Doğal kaynak şoklarının yarattığı harcama etkisi ve kaynak kayması etkisi.
Hazem Beblawi ve Giacomo Luciani (1987)	1970’ler-1980’ler	Arap Dünyası	Teorik ve Tarihsel Analiz	Doğal kaynaklara bağlı yüksek rant geliri elde eden rantçı devletler vatandaşın söz hakkının giderek güçsüzleştiği, vergiye ihtiyaç duymadıkları otoriter yapılara dönüşürler	Yüksek kaynak gelirlerinin devleti siyasi ve ekonomik açıdan halktan bağımsızlaştırması
Alan Gelb (1988)	1970’ler-1980’ler	Petrol zengini ülkeler	Teorik ve Tarihsel Analiz	Doğal kaynak gelirleri nasıl yönetildiğine bağlı olarak bir nimet ya da lanet olabilir. Makroekonomik etkiler ve kurumsal yapı önemlidir.	Kaynak gelirlerinin öngörüle-meyecek şekilde dışsal ve aniden olması. Zayıf kurumsal yapı, otoriterleşme.

Richard Auty (1993)	1960—1980'ler	Mineral zengini ve bağımlısı 7 ülke.	Karşılaştırmalı Analiz	Doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerinde uzun vadede olumsuz etkisi vardır.	Yüksek kaynak gelirlerinin üretken sektörlerin gelişimini geciktirmesi, - İhracat çeşitliliğinde daralma, - Rant arayışının etkin kaynak kullanımını engellemesi - Kurumsal kalitedeki zayıflık.
Jeffrey Sachs ve Andrew Warner (1995-2001)	1970—1989	95 Doğal kaynak zengini ve Gelişmekte olan ülkeler	Karşılaştırmalı Analiz	Doğal Kaynak zengini ülkeler kaynak açısından fakir ülkelere göre daha yavaş büyüme eğilimindedir.	Kaynak zengini ülkelerin yüksek fiyatlı olma eğiliminden dolayı ihracat odaklı büyümeyi kaçırmaları.
Terry Lynn Karl (1997)	1920'lerden 1990'ların başına kadar geçen dönem	Petrol zengini gelişmekte olan ülkeler, Venezuela ana vaka ve diğer 4 ülke	Karşılaştırmalı ve tarihsel analiz	Rantlarla şişen bütçeler kurumsal kaliteyi daha da bozar, kısa vadeli politikalar uygulanır, demokratik yapı bozulur ve otoriterleşme artar, ekonomik çeşitlenme daralır.	Siyasal ve Kurumsal nedenler - Siyasal kurumlar güçsüzse, kaynak bolluğunun kalkınma yerine yönetimsel bozulmaya yol açması.
Michael L. Ross (1999)	1970'ler-1990'lar	Doğal kaynak zengini gelişmekte olan 8-10 ülke	Tipolojik Analiz - Karşılaştırmalı Analiz	Doğal kaynak zenginliği otoriter rejimlerin gücünü ve baskısını artırarak demokrasiye zarar verir.	Düşük kurumsal kalite - Otoriterleşmeye meyilli yönetimsel sistem
Thorvaldur Gylfason (2001)	1960-1990	Doğal kaynak zengini ve fakiri 70 gelişmekte olan ülke	Çapraz Kesit Regresyon Analizi	Doğal kaynak bağımlılığı ekonomik çeşitliliği ve beşeri sermayeyi azaltarak, ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır.	Doğal kaynak bağımlılığı ve kurumsal kalite

Şekil 2.1’de öncü literatürün Doğal Kaynak Laneti Teorisi’ne katkıları ve hangi teoriyi içerdikleri bir özet halinde açıkça belirtilmiştir.

Şekil 2.1 Öncü Literatürün Doğal Kaynak Laneti Teorisine Katkıları

2.3.2.2. Güncel Literatür

Smith (2004), çalışmasında petrol zenginliğinin rejim dayanıklılığını güçsüzleştirme ya da gücünü artırma eğilimine dair araştırmalar yapmıştır. 1960-1999 dönemi için 107 gelişmekte olan ülkeden kesitsel zaman serisi verileri alarak petrol zenginliğinin rejim başarısızlığı, siyasi protestolar ve iç çatışma üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bağımlı değişken olarak rejim başarısızlığı, siyasi protestolar ve iç savaş değişkenlerini kullanan Smith, bağımsız değişken olarak petrol bağımlılığını ifade eden belirli bir yıldaki petrol ihracatının GSYİH'ya oranını kullanmaktadır, ayrıca protestolar kapsamında grev, isyan ve hükümet karşıtı gösterileri de bağımsız değişkenler olarak modele dâhil etmiştir. Ayrıca demokrasi düzeyi, ekonomik büyüme oranı, etnik fraksiyonlaşma, şehirleşme oranı, önceki yılın rejim çöküşü ve devlet baskısını kontrol değişken olarak ve soğuk savaş sonrasını da kukla değişken olarak modele dâhil etmiştir. Smith, petrol zenginliğinin rejimlerin gücünü artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durum hem demokratik hem otoriter rejimlerde geçerli olmakla beraber otoriter rejimlerde daha baskındır. bir diğer sonuç petrolün siyasi protestolar ile rejim değişimi arasındaki ilişkiyi zayıflatmasıdır. Yani petrol rantı elde eden ülkelerde protesto sayıları rejim değişikliğine dönüşmemektedir. Ayrıca rejimlerin dayanıklılığındaki etki, baskı seviyesinden bağımsızdır. Bundan ziyade kamu harcamaları vasıtasıyla sadakat sağlama gibi faktörlerin etkili olabileceği düşünülür (Smith, 2004, s. 232-240).

Papyrakis ve Gerlagh (2004), 1975-1996 dönemi için 85 doğal kaynak zengini ve doğal kaynak fakiri ülke verisiyle yapmış oldukları analizde bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme oranını kullanırken, bağımsız ana değişken olarak doğal kaynak bolluğunu temsilen, doğal kaynak ihracatının GSYİH'ya oranını kullanmışlardır. Ayrıca doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini ele almak amacıyla, dolaylı etkileri temsilen, yatırım oranı, eğitim düzeyi, ticaret açıklığı ve yolsuzluk düzeyi değişkenlerini kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda doğal kaynak zenginliğinin ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin doğrudan değil dolaylı, yani aktarım kanalları yoluyla gerçekleştiğini bulmuşlardır. Dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyen asıl etken doğal kaynak zenginliği değil, kaynak rantının bozduğu ekonomik ve kurumsal yapılarıdır (Papyrakis ve Gerlagh, 2004, s. 183-191).

Isham vd. (2005) 1970'ler ve 1980'ler dönemi için petrol, mineral, kakao ve kahve gibi kıt bulunan kaynakları ihraç eden ülkeler ile hayvancılık ve küçük çiftliklere dayalı tarımsal üretim ve ihracat yapan ülkeleri, toplamda 90 ülke olmak üzere, çapraz kesitli çoklu doğrusal regresyon yöntemiyle

analiz etmişlerdir. Analiz sonucuna göre petrol, mineral, kahve ve kakao ihracatçısı ülkeler düşük kurumsal kaliteye sahipken hayvancılık ve küçük çiftlik tarımına dayalı ihracat gerçekleştiren ülkelerin yüksek kurumsal kaliteye sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır (Isham vd., 2005, s. 145).

Mehlum vd. (2006) çalışmalarında 1965-1990 dönemi için 85 doğal kaynak zengini ve fakiri ülkeyi çoklu regresyon analizi kullanarak analiz etmişlerdir. Bağımsız değişken olarak kişi başına GSYİH'yı kullanmış olup, bağımsız değişken olarak doğal kaynak zenginliğini ve kurumsal kaliteyi kullanmışlardır. Sachs ve Warner'ın Doğal Kaynak Laneti Teorisi'nde kurumların önemsiz olduğu yaklaşımını çürütmüşlerdir ve kurumsal kalitenin, doğal kaynakların ekonomik büyüme için bir lanet mi yoksa bir nimet mi olduğu noktasında kilit rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır (Mehlum vd., 2006, s. 10-17).

Boschini vd. (2007) çalışmasında doğal kaynaklar bakımından zengin 80 ülke 1975 – 1998 dönemi için panel regresyon analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda doğal kaynak lanetinin düşük kurumsal kalite durumunda geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre her doğal kaynak için geçerli olan bir kurumsal kalite eşik değeri vardır ve bu eşik değerine ulaşılmazsa Doğal Kaynak Laneti Teorisi geçerli olacaktır. Ayrıca Elmas ve değerli metaller gibi doğal kaynaklarda Doğal Kaynak Laneti etkisi çok daha güçlü seyretmektedir (Boschini vd., 2007, s. 594-614).

Dunning (2008), çalışmasında doğal kaynak bolluğunun özellikle ham petrol kaynaklarının, demokratik yönetimlerin gelişimi üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bunu yaparken kaynakların yönetimine ve demokratikleşme süreçlerine odaklanmaktadır. Bağımlı değişken olarak demokrasi derecesini temsilen çeşitli politik rejim endeksleri kullanmıştır. Bağımsız değişken olarak doğal kaynak zenginliğini temsilen petrol ve doğalgaz ihracatının toplam ihracattaki payını almıştır. Ayrıca kontrol değişkeni olarak kişi başına GSYİH, nüfus, eğitim seviyesi, bölgesel ve tarihsel faktörler ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi değişkenler kullanmıştır. Dunning bu verilerden hareketle petrol ve doğal gaz ihracatının toplam ihracattaki payı arttıkça ülkelerdeki demokrasi seviyesinin düştüğünü tespit etmiştir. Ayrıca bu etkilerin kaynakların türüne göre değiştiğini, ham petrol ile doğal gaz gibi yüksek getirili ve satışı kolay kaynakların demokratikleşme üzerinde daha büyük bir olumsuz etkisinin mevcut olduğu bulunmuştur. Kaynak gelirleri otoriter rejimleri daha güçlü bir hale getirerek demokratik reformları engellemektedir (Dunning, 2008).

Alexeev ve Conrad (2009), 1960-2000 dönemi için OPEC ve OPEC dışı petrol zengini 5 ülke üzerinde çapraz kesit regresyon analizi yaparak Doğal

Kaynak Laneti Hipotezinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca doğal kaynak bolluğunun kurumsal kalite üzerinde herhangi bir olumsuz etkisi bulunmamaktadır. (Alexeev ve Conrad, 2009, s. 587 - 597).

Ploeg (2011), teorik bir derleme çalışması yapmış ve gelişmekte olan ülkeler için doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve ya olumsuz etki oluşturup oluşturumaması kurumsal kaliteye, yönetim kalitesine, ekonomi ve kaynak yönetimi politikalarına bağlı olarak değişmektedir. Buna göre doğal kaynakların bir lanet ya da bir nimet olduğu belirlenmektedir (Ploeg, 2011, s. 386).

Haber ve Menaldo (2011), 1946 – 2000 dönemi için 160 ülke veri setini kullanarak panel veri analizi yapmıştır. Bağımlı değişken olarak rejim tipi ve rejim ömrünü, bağımsız değişkenler olarak doğal kaynak gelirlerinin GSYİH içindeki payını, kişi başına geliri, ekonomik büyüme oranlarını, ekonomik açıklığı temsilen ihracatın GSYİH içindeki payını, nüfusu, eğitim seviyesini, bölgesel sabit etkileri ve zaman sabit etkileri kullanmıştır. Çalışmanın sonucunda başta petrol gelirleri olmak üzere doğal kaynak gelirleri otoriter rejimlerin kurulmasında ve sürdürülmesinde güçlü bir etkidir. Yüksek doğal kaynak gelirleri otoritenin güçlenmesini sağlayarak muhalefetin güçlenmesini engellemektedir. Bölgesel ve dönemsel sabit etkiler dahil olduğunda bile doğal kaynak rantlarının otoriterlik üzerindeki pozitif etkisi sürmektedir (Haber ve Menaldo, 2011, s. 4-24).

Brollo vd. (2013) Politik Doğal Kaynak Laneti hipotezini ilk kez mikro düzeyde analiz eden çalışmadır. Beklenmedik ani geliş artışlarının yerel yolsuzluk seviyelerini artırdığı, siyasi elitin kalitesizleşmesine yol açtığı ve yine de halkın bu yöneticileri seçme eğiliminde olduğu belirtilmektedir. Yani yüksek doğal kaynak gelirleri yozlaşmaya ve kalitesiz siyasetçilerin çoğalmasına neden olmaktadır (Brollo vd., 2013, s. 30-39).

Badeeb vd. (2017), 1950’li yıllara dayanan sistematik bir literatür incelemesi sunmaktadır. Bu alanda Sachs ve Warner (2001), Ross (2001), Gylfason (2001), Auty (2001), Mehlum vd. (2006), Ploeg (2011) gibi pek çok önemli çalışmayı inceleyerek Doğal Kaynak Laneti Teorisi’nin dönüşen ve kompleks bir yapıya bürünen bir yaklaşım olduğunu ileri sürmüştür. Yıllar içinde birçok farklı çalışmada farklı boyutlarla ve mekanizmalarla açıklanmıştır. Literatürdeki çalışmaların sonuçları farklıdır ve bazen de çelişki içermektedir. Dolayısıyla doğal kaynakların etkisi için mutlak bir şekilde ‘lanet’ ya da ‘nimet’ olarak genelleme yapılması doğru değildir. Doğal kaynakların siyasi istikrar, kurumsal kalite, yolsuzluk ekonomik büyüme gibi değişkenler üzerindeki etkisi karmaşıktır ve kapsama, ülkenin özelliklerine, kaynakların türüne ve yönetimin kalitesine göre değişkenlik göstermektedir.

Doğal kaynak bolluğu değerlendirilirken yönetim kapasitesi, kurumsal yapı, ekonomi politikaları, dış çevre vb. faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır (Badeeb vd., 2017, s. 132).

Tablo 2.2 Güncel Literatür

Yazar/Yıl	Araştırma Kapsamı/Dönem	Yöntem	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Bulgular
Benjamin Smith (2004)	107 Gelişmekte olan Ülke (1960 – 1999)	Panel Veri Analizi (Lojistik regresyon-Poisson regresyon)	Rejim Başarısızlığı - Protestolar - İç Savaş	Petrol Bağımlılığı - Ekonomik Büyüme - Demokrasi Düzeyi - Etnik fraksiyonlaşma - Şehirleşme Oranı, - Baskı Düzeyi	Petrol zenginliği özellikle otoriter rejimlerin ömrünü uzatır. - Petrol protestolar ile rejim değişikliği ilişkisini zayıflatır.
Elissaios Papyrakis ve Reyer Gerlagh (2004)	1975 – 1996 Doğal kaynak bakımından zengin ve fakir 85 ülke (çapraz ülke)	Çoklu Doğrusal Regresyon	Ekonomik Büyüme Oranı	Doğal Kaynak Bolluğu - Yatırım oranı - Eğitim Seviyesi - Ticaret Açıklığı - Yolsuzluk	Doğal kaynak zenginliği ekonomik büyümeyi olumsuz etkiler ve bu etki doğrudan değil dolaylıdır. - Aktarım kanalları: Yatırım oranı, beşeri sermaye, ticaret açıklığı, yolsuzluk
Jonathan Isham, Michael Woolcock, Lant Pritchett, Gwen Busby (2005)	1970'ler –1980'ler 90 Gelişmekte olan ülke (Petrol, mineral, kahve, kakao ihracatçısı ülkeler ile hayvancılık ve küçük çiftliklere dayalı tarım ihracatçısı ülkeler) (çapraz ülke)	Çapraz Kesitli Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi	Yönetişim Kalitesi Göstergeleri	Üretim yapısına göre ihracat sınıflandırması - İhracat yoğunluk endeksleri	Petrol, mineral, kakao ve kahve ihracatçısı ülkeler daha zayıf kurumsal yapıya sahipken hayvancılık ve küçük çiftlik tarımına dayalı ihracatçı ülkeler daha yüksek kurumsal kaliteye sahiptirler.

Yazar/Yıl	Araştırma Kapsamı/ Dönem	Yöntem	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Bulgular
Halvor Mehlum, Karl Moene, Ragnar Torvik (2006)	1965 – 1990 Doğal Kaynak Zengini ve Fakiri 87 ülke (çapraz ülke)	Çoklu Regresyon Analizi	Kişi başına GSYİH	Doğal kaynak Bolluğu - Kurumsal Kalite	Doğal kaynak laneti sadece zayıf kurumsal kaliteye sahip ülkelerde görülür. Yüksek Kurumsal Kaliteye sahip ülkelerde kaynak zenginliği ekonomik büyümeyi desteklemektedir.
Anne D. Boschini, Jan Pettersson, Jesper Roine (2007)	1975 – 1998 Doğal Kaynak Zengini 80 ülke	OLS-Panel Regresyon Analizi	Ekonomik Büyüme (Kişi başına reel GSYİH büyüme oranları)	Ülkelerin en önemli ihracat kaynağı (petrol, elmas, bakır vb.) - Kurumsal kalite - Doğal Kaynak Tipi ile kurumsal kalite etkileşim terimi	Doğal Kaynak Laneti Teorisinin geçerliliği kurumsal kaliteye bağlıdır. - Kaynakların olumlu etki yaratabilemesi için gereken bir kurumsal kalite eşik değeri vardır ve her kaynak için farklıdır.
Thad Dunning (2008)	1960 – 1990 Doğal kaynak zengini ve fakiri 100 ülke	Panel veri analizi	Demokrasi derecesi	Kişi başına GSYİH - Nüfus büyüklüğü - eğitim seviyesi - bölgesel ve tarihsel faktörler - Doğrudan yabancı yatırım oranları	Petrol ve doğal gaz ihracatı demokratikleşmeyi engellemektedir. - Etkiler kaynak türüne göre değişmektedir.

Yazar/Yıl	Araştırma Kapsamı/Dönem	Yöntem	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Bulgular
Michael Alexeev ve Robert Conrad (2009)	1960-2000 OPEC ve OPEC dışı yüksek petrol gelirine sahip 5 ülke	Çapraz Kesit Regresyon Analizi	Kişi başına GSYİH	Kişi başına düşen petrol rezervi - Maden zenginliğinin kişi başına düşen değeri- - Kurumsal Kalite - Coğrafi Konum - Beşeri Sermaye - Etnik çeşitlilik	Petrol ve mineral bolluğu büyümeyi olumsuz etkilemez dahası pozitif etkileyebilir. - Doğal kaynak Laneti reddedilir - Doğal kaynakların kurum kalitesi üzerinde sistematik bir olumsuz etkisi yoktur.
Frederick van der Ploeg (2011)	Gelişmekte olan ülkeler	Teorik İnceleme	Dinamik Genel Denge Değişkenleri Üretim, Sermaye Stoğu, Doğal Kaynak Stoğu, Emek, Teknoloji seviyesi, Yatırım, Tüketim, Kaynak Tükenme Oranı, Kamu Harcamaları, Kurumsal Kalite		Doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi lanet ya da nimet şeklinde olabilir. Bu kurumsal kaliteye, yönetim kalitesine, ekonomik politikalara, kaynak yönetimine bağlıdır
Stephan Haber ve Victor Menaldo (2011)	1946 – 2000 160 ülke	Panel veri Analizi	Rejim Tipi - Rejim hayatta kalma süresi	Doğal kaynak gelirlerinin GSYİH oranı - Ekonomik Büyüme - Kişi başı gelir - Nüfus - Eğitim seviyesi	Yüksek Doğal kaynak gelirleri otoriter rejimlerin kurulmasında ve sürdürülmesinde güçlü bir etkiye sahiptir.

Yazar/Yıl	Araştırma Kapsamı/ Dönem	Yöntem	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Bulgular
Fernanda Brollo, Tommaso Nannicini, Roberto Perotti, Guido Tabellini (2013)	1980 ve 2000 Brezilya'daki Belediyeler	Regresyon Kesinlik Tasarımı (RDD)	Yolsuzluk davası açılan Belediye başkanlarının oranı - Belediye başkan adaylarının ortalama eğitim düzeyleri - Tekrar seçilen başkanın oranı - Başkanın görev süresi	Federal transfer gelirleri, belediye nüfusu, bölgesel sabit etkiler, zaman sabit etkiler, eğitim ve gelir	Petrol gelirleri gibi Federal transferlerdeki ani artışlar yani yerel yönetimlere gelen ek kaynaklar belediye başkanlarının yolsuzluk yapma olasılığını artırmaktadır. Dolayısıyla ‘ Politik Doğal Kaynak Laneti hipotezi geçerlidir.
Ramez Badeeb, Hooi Hooi Lean, Jeremy Clark (2017)	1950-2017 Aralığındaki çalışmalar	Sistemantik Literatür incelemesi	-	-	Doğal Kaynak Laneti Teorisi evrilen bir yapıdadır. Mutlak olarak lanet ya da nimet şeklinde genellenemez.

2.3.3. Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Doğal Kaynak Lanetine Çözüm Arayışları

Sürdürülebilir kalkınma perspektifinden doğal kaynak laneti incelenirken öncelikle bu alandaki en güncel ve kapsamlı sürdürülebilir kalkınma göstergesi olan sürdürülebilir kalkınma endeksinden faydalanılmıştır. Fiziki sermaye birikimi, finansal gelişme endeksi ve beşeri sermaye ise modele kontrol değişkenler olarak eklenmiştir. Finansal gelişme ile beşeri sermayenin ayrı ayrı etkileşim terimleri modellere dâhil edilerek bu alanda yapılan yatırımların doğal kaynak lanetinin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası olumsuz etkilerinin pozitifte çevrilip çevrilemeyeceği araştırılmaktadır.

2.3.3.1. Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi

1987’de Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun yayınladığı Brundtland Raporu ile popülerleşen sürdürülebilir kalkınma kavramı, mevcut dönemdeki ihtiyaçların sağlanarak ve refah düzeyi korunarak gelecek nesillerin ihtiyaçlarını zarara uğratmama durumunu ifade

etmektedir. Ancak ölçülebilir bir kavram olmadığından öncelikle belirli göstergeler çerçevesinde ülkelerin sürdürülebilir kalkınma düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. İlk sürdürülebilirlik göstergesi olarak sosyal, çevresel ve ekonomik boyutları kapsayan insani gelişme endeksi kullanılmış olup sürdürülebilir kalkınma kavramını karşılamada eksik kaldıkları görülmüştür. Daha sonra sürdürülebilir kalkınma göstergeleri geliştirilerek bu göstergelerin birleştirilmesi yoluyla ‘sürdürülebilir toplum endeksi’ (SSI) , ‘çevresel performans endeksi’ (EPI) gibi endeksler elde edilmiştir (Unies, 2007).

2020 yılında Jason Hickel ve arkadaşları sürdürülebilir kalkınmayı çevresel sürdürülebilirliği de içine alacak şekilde genişleten bir endeks geliştirmişlerdir. Temel amaçları BM’in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında reel düzeyde bir sürdürülebilir kalkınma göstergesi elde etmektir.

Bu doğrultuda öncelikle ulusların insan gelişimini sağlamadaki ekolojik verimliliğini belirlemeye yönelik olarak, insani gelişim endeksine dayalı, yaşam beklentisi endeksinin, eğitim endeksinin ve değiştirilmiş gelir endeksinin geometrik ortalaması alınarak hesaplanan bir gelişme endeksi elde edilir. Daha sonra tüketime dayalı olarak CO2 emisyonlarının bir başka deyişle çevre kirliliğinin ve maddi ayak izinin gezegen sınırlarının kişi başına düşen paylarını aşma derecesi olarak hesaplanan ekolojik etki endeksi elde edilmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma endeksi sözü edilen yollarla elde edilen ‘Gelişim Endeksi’nin ‘Ekolojik Etki Endeksi’ne bölümüyle elde edilmektedir (Hickel . 2020).

Bir ülkenin doğal kaynak bakımından zenginliğinin sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayacak şekilde yönetilememesi, sürdürülebilir kalkınma üzerinde Doğal Kaynak Laneti etkisine yol açmaktadır.

2.3.3.2. Fiziki Sermaye Birikimi

Doğal kaynak zengini ülkelerdeki önemli düzeylerdeki doğal kaynak rantlarının fiziki sermayeye aktarılması, altyapı, üretim ve istihdamda gelişmeler sağlayarak ekonomik büyüme hızını artırmaktadır. Endüstriyel faaliyetler ve ulaşım gibi alanlardaki gelişmelerle enerji sistemlerinde de artışlar yaşanmaktadır.

Fiziki sermaye birikiminin çoğunlukla plastik, beton, fosil yakıt ya da metal gibi hammaddelerin yoğun bir şekilde kullanılmasına dayalı olarak gerçekleşmesine bağlı olarak çevre tahribatına neden olması ve yenilenemeyen kaynaklarda kontrolsüz bir tüketime yol açması sürdürülebilir kalkınma üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Aynı şekilde şehirleşme ve sanayi gelişimine bağlı olarak yoğun arazi kullanımının insan doğa ilişkisine zarar

vermesi ve fiziki yatırımların belirli bölgelerde gerçekleşmesine bağlı olarak gelir dağılımında meydana gelen sorunlar, insan refahını olumsuz etkileyerek sürdürülebilir kalkınma üzerinde bir baskı meydana getirmektedir. Dolayısıyla fiziki sermaye yatırımlarının kısa vadeli ve rant sağlayıcı şekilde gerçekleştirilmesi fiziki sermaye birikiminin niteliğini düşürerek sürdürülebilirliğe zarar vermektedir (Ekins, 2002).

2.3.3.3. Finansal Gelişme

Finansal gelişme, bir ekonomideki bankalar, sermaye piyasaları gibi finansal kurumların gelişmişlik düzeyini ifade etmektedir. Bu kurumların derinliği, erişilebilirliği, teknolojisi, verimlilik potansiyeli gibi unsurlar finansal gelişme düzeyini göstermektedir. Finansal gelişmenin sürdürülebilir kalkınma üzerinde ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç koldan etkisi mevcuttur.

Ekonomik açıdan bir ekonomideki yüksek finansal gelişme düzeyi, yatırımlar için gerek duyulan kaynakların sağlanmasında kolaylık ve düşük maliyet avantajı oluşturmaktadır. Finansal sistemin erişilebilirliği ve etkinliği, girişimciliği ve sermaye birikimini artırarak üretkenliği desteklemekte ve istihdam sağlamaktadır. Aynı zamanda etkin finansal sistemler, yenilikçi ve yüksek verimli fonları destekleyerek kaynak israfının önüne geçmektedir. Bu anlamda yüksek etkinlikte finansal gelişme düzeyleri ekonomik istikrarı olumlu etkilemektedir (Hunjra, 2022).

Sosyal anlamda gelir eşitsizliklerini giderici bir rol üstlenebilmektedir. Ancak bu durum doğru oluşturulmuş bir finansal sistemle doğrudan ilişkilidir. Nitekim KOBİ'leri destekleyen, finansal kapsayıcılığı yüksek bir finansal sistem gelir dağılımının daha adil bir hale gelmesinde rol oynarken, finansal kapsayıcılığı düşük daha çok yüksek gelirli kesime hitap eden yatırımları teşvik eden bir finansal sistem gelir dağılımında bozulmalara yol açmaktadır. Aynı zamanda finansal sistemlerdeki düşük denetim ani krizlere ve bu krizlerin farklı gelir düzeyindeki insanlara farklı şekillerde yansımaya bağlı olarak gelir dağılımını bozabilmektedir (Ali ve Noor, 2014).

Finansal gelişmenin çevresel etkilerine bakıldığında, yüksek gelişmişliğe sahip finans piyasalarında, yeşil tahviller ve sürdürülebilir kredi yaklaşımlarıyla daha çevreci politikaların teşvikini sağlamaktadır. Bu sayede yenilenebilir enerji yatırımları artarken enerji verimliliği hedefleyen projeler desteklenmektedir. Temiz teknolojilere yatırımın teşviki sağlanırken çevresel hasara sebebiyet veren sektörlerin daha az desteklenmesiyle çevresel hasarın ekonomik bedellerinin daha somut bir hâl alması, sürdürülebilirlik sürecine katkı sağlamaktadır (Weber, 2014).

2.3.3.4. Beşeri Sermaye

Bireylerin bilgi, deneyim, sağlık, yaratıcılık ve beceri gibi donanımlarının toplamını ifade eden beşeri sermaye temelinde insani yetkinliği ve yaşam süresini kapsamaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma üzerinde çok katmanlı ve kritik bir öneme sahiptir. Beşeri sermayenin sürdürülebilir kalkınma üzerinde ekonomik, sosyal, çevresel ve kurumsal bağlamda etkileri mevcuttur.

Verimlilik ve inovasyon açısından oldukça büyük bir öneme sahip olan beşeri sermaye, bireylerin almış oldukları yüksek eğitim kalitesiyle, karmaşık ve yenilikçi teknolojileri kullanabilme yeteneğini geliştirerek üretime ve yeniliklere katkı sağlamaktadır. Bu fonksiyonuyla ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki meydana getirmektedir. Ancak ekonomik büyümeye sağlanan katkının yüksek niteliğe sahip olması ve çevresel hassasiyetleri bünyesinde barındırması sürdürülebilirlik açısından kritik öneme sahiptir. Yeşil teknolojiye dair yeterli bilincin ve eğitimin sağlanabilmesi bu alandaki iyileştirmelere katkı sağlayacaktır. Karbon ayak izini azaltacak üretim yöntemlerinin artırılarak bu alanda bilişsel ve teknik bilgiye sahip işgücünün oluşturulması, beşeri sermayenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki muhtemel olumlu etkisini artıracaktır (Koç ve Aslan, 2024, s.2020).

Toplumun genel refah düzeyinde kritik bir öneme sahip olan beşeri sermaye yatırımları, eğitim ve sağlık alanındaki erişilebilirlik ve gelişmeler aracılığıyla sosyal hareketlilik sağlayarak yoksulluğun önüne geçebilmektedir. Eğitimli bireylerin demokratik aşamalarda üstlenmiş olduğu aktif rol ve haklarının bilincinde olması durumu halkın hesapsorabilirliğini artırarak adalet, yönetim kalitesi ve şeffaflık üzerinde etkili olabilmektedir (Faytong-Haro, 2025).

Beşeri sermayenin bir diğer önemli etkisi, çevresel bilincin oluşmasına katkı sağlayarak sürdürülebilirliği iyileştirmesidir. Bu bağlamda bu alanda eğitimli bireylerin artması yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik ederken, çevre dostu ürünlerin talep edilmesi ya da geri dönüşüm yapılanmalarına uyum sağlanabilmesini kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda atık yönetimi, kaynakların etkin kullanımı gibi çevresel sorunlara yenilikçi ve teknik yaklaşımlar sunulmasına katkı sağlamaktadır (Telli, 2024, s. 1752-1753).

Ekonometrik Strateji

3.1. Model ve Veri Seti

Modelde bağımlı değişken olarak çalışmalarda sıkça karşılaşılan GSYİH yerine insani gelişim endeksi temelinde, yaşam beklentisi endeksi, eğitim endeksi ve değiştirilmiş gelir endeksinin geometrik ortalaması olarak hesaplanan gelişme endeksi ve tüketime dayalı CO2 emisyonlarının ve madde ayak izinin gezegen sınırlarının kişi başına düşen paylarını aşma derecesi olarak hesaplanan ekolojik etki endeksi ile oluşturulan sürdürülebilir kalkınma endeksi bağımlı değişken olarak modele dahil edilmiştir (Hickel, 2020). Dolayısıyla Sürdürülebilir Kalkınma endeksi ışığında Doğal Kaynak Laneti hipotezinin geçerliliğinin test edilmesi amacıyla aşağıdaki ampirik model oluşturulmuştur.

$$SDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 nr_{it} + \beta_2 gfc_{it} + \beta_3 hc_{it} + \beta_4 fd_{it} + u_{it} \quad (\text{Model I})$$

Burada SDI sürdürülebilir kalkınma endeksini, nr kaynak bağımlılığını temsilen doğal kaynak rantlarının GSYİH içindeki payını, gfc fiziki sermaye birikimini temsilen sabit sermaye oluşumunun milli gelirdeki payını, hc beşeri sermayeyi, fd finansal gelişme endeksini ifade etmektedir. Ayrıca “i” 1990-2019 dönemini ve “i” (1, 2, 3,22) ülkeleri ifade etmektedir.

Model I’de kullanılan bazı değişkenlerin doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma endeksi üzerindeki muhtemel olumsuz etkisini azaltabileceğini ya da tersine çevirebileceği göz önünde bulundurulmak

suretiyle Model I'e $fd*nr$ etkileşim terimi dâhil edilerek Model II oluşturulmuştur.

$$SDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 nr_{it} + \beta_2 gfc_{it} + \beta_3 hc_{it} + \beta_4 fd_{it} + \beta_5 fd * nr_{it} + u_{it} \quad (\text{Model II})$$

Model II'de yer alan finansal gelişme ve doğal kaynak bağımlılığı etkileşim terimiyle ($fd*nr$), finansal gelişme arttıkça doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki muhtemel etkisinde olumlu bir değişimin gözlenip gözlenmediğinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bir başka deyişle, panel setindeki finansal gelişme seviyesi yüksek ülkelerde doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası etkisi, finansal gelişme seviyesi düşük olan ülkelerdeki doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası negatif etkisine kıyasla daha olumlu mudur sorusuna cevap aranmaktadır.

Model I'e beşeri sermaye ile doğal kaynak bağımlılığının etkileşim terimi olarak $hc*nr$ dâhil edilerek, Model III oluşturulmuştur. Model III'teki etkileşim terimiyle doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası olumsuz etkisinin ülkedeki beşeri sermaye düzeyine göre değişip değişmediği, bir başka deyişle doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası negatif etkilerinin ülkedeki beşeri sermayenin gelişmişliği ya da etkinliği ile azaltılıp azaltılamayacağı incelenmektedir.

$$SDI_{it} = \beta_0 + \beta_1 nr_{it} + \beta_2 gfc_{it} + \beta_3 hc_{it} + \beta_4 fd_{it} + \beta_5 hc * nr_{it} + u_{it} \quad (\text{Model III})$$

Bu çalışmada kullanılan modellerde sürdürülebilir kalkınma endeksi bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Açıklayıcı değişkenler arasında doğal kaynak bağımlılığını temsilen doğal kaynak rantlarının GSYİH içindeki payı, fiziki sermaye birikimini temsil eden sabit sermaye oluşumunun milli gelirdeki payı, beşeri sermaye, finansal gelişme endeksi, doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası negatif etkisinin, finansal gelişme düzeyiyle azaltılıp azaltılamayacağının analiz edilmesine olanak tanıyan $fd*nr$ etkileşim terimi ve doğal kaynak bağımlılığı ile beşeri sermaye düzeyinin birlikte etkisini temsilen $hc*nr$ etkileşim terimi kullanılmıştır. Çalışmada doğal kaynak laneti tehlikesi altında olan farklı gelişim düzeylerindeki 22 doğal kaynak zengini ülkeye yer verilmiştir. Bu ülkeler, Badeeb (2017) tarafından belirlenen doğal kaynak laneti riski taşıyan

ülkelerdir. Söz konusu ülke grubu Avustralya, Bolivya, Botsvana, Cezayir, Ekvador, Endonezya, Fas, Gabon, Kamerun, Kanada, Kolombiya, Malezya, Meksika, Mısır, Nijer, Norveç, Peru, Senegal, Sierra Leone, Suudi Arabistan, Şili ve Ürdün'dür (Badeeb, 2017). 1990-2019 dönemini kapsayan veri seti sürdürülebilir kalkınma endeksi Hickel (2020)'den elde edilmiştir. Doğal kaynak rantının GSYİH'daki payının istatistikleri ve fiziki sermaye birikimi (sabit sermaye oluşumunun milli gelirdeki yüzde payı) istatistikleri Dünya Bankası veritabanından sağlanmıştır. Ayrıca beşeri sermaye verileri Feenstra vd (2015) tarafından geliştirilen PennWorld Table 10.01 veritabanından ve finansal gelişme endeksi verileri IFS veritabanından ve elde edilmiştir.

3.2. Metodoloji

Bu çalışmada temel amaç doğal kaynak laneti hipotezinin geçerliğini incelemek ve doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki uzun vadeli etkilerini, sürdürülebilir kalkınma kavramına yeni ve istatistiksel olarak daha güvenilir bir yaklaşım getiren sürdürülebilir kalkınma endeksini baz alarak incelemektir. Ancak analize doğru bir yaklaşım sunabilmek amacıyla kısa ve uzun vadeli etkiler arasındaki ayrımı analiz eden tekniklerden faydalanmak için bazı hazırlık testleri yapılmıştır. Dolayısıyla ilk olarak panel veri analizlerinde birimler arası yatay kesit bağımlılığının var olup olmadığını analiz etmeye yönelik Pesaran (2004) tarafından oluşturulan CD testi, standart hata tahminlerinin yanlı olmaması, t istatistiklerinin güvenilirliği gibi etkenler göz önünde bulundurularak kullanılmıştır. Bu test panel regresyon fazlalarının her birim arasındaki ortalama korelasyonunu hesaplamakta ve bu ortalamanın sıfırdan anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını analiz etmektedir. Dolayısıyla testin hipotezleri şu şekildedir;

H_0 : Kesitler arasında hiçbir bağımlılık yoktur (Yatay kesit bağımlılığı yoktur).

H_1 : Kesitler arasında bağımlılık vardır (Yatay kesit bağımlılığı vardır).

CD testi sonuçlarına göre sonuç anlamlı değilse yani H_0 hipotezi geçerliyse ve H_1 hipotezi geçersizse standart panel birim kök testlerinden, eğer sonuç anlamlıysa yani H_1 hipotezi geçerli ve H_0 hipotezi geçersizse o zaman da ikinci nesil panel birim kök testlerinden faydalanılmaktadır. Nitekim standart panel birim kök testleri yatay kesit bağımlılığı olmadığını varsayarken ikinci nesil panel birim kök testleri yatay kesit bağımlılığı içermektedir. CD testi formülasyonu aşağıdaki gibidir.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N \cdot (N - 1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (3.1)$$

N paneldeki birim sayısını, T zaman boyutunu ve $\hat{\rho}_{ij}$ hata terimleri arasındaki eş zamanlı korelasyon katsayısını ifade etmektedir. Dolayısıyla modelde CD testi sonucunda yatay kesit bağımlılığı olması durumunda Pesaran (2007) tarafından oluşturulan ikinci nesil CIPS birim kök testi kullanılmaktadır. CIPS birim kök testi yatay kesit bağımlılığına duyarlı olmakla beraber ülkeler arasındaki ortak şokları da analizde dikkate almaktadır ve bu ortak şoklara karşı dayanıklı bir testtir. Birim kök testinden sonra değişkenler arasındaki uzun dönemdeki ilişkinin geçerliliğini değerlendirmek adına panel eş bütünleşme testleri kullanılmaktadır. Veriler değişkenler arasında bir yatay kesit bağımlılığı taşıyorsa Westerlund (2007) tarafından oluşturulan Panel ECM tabanlı eş bütünleşme stratejisi uygulanır. Bu strateji panel veri analizlerinde uzun dönemli ilişkilerin ve kısa dönemdeki dinamiklerin aynı model içinde analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Nitekim bu yaklaşım seriler birim köklüyse ya da seriler arasında eşbütünleşme söz konusuysa oldukça güçlü bir stratejidir. Burada hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Seriler arasında eşbütünleşme yoktur (uzun dönemli ilişki yoktur)

H_1 : Seriler arasında eşbütünleşme vardır (uzun dönemli ilişki vardır)

Yatay kesit bağımlılığının olduğu durumlarda yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik problemlerini eş zamanlı olarak analize dâhil etmeye olanak tanıyan, Chudik ve Pesaran (2015) tarafından geliştirilen ve panel veri analizlerinde uzun ve kısa dönemli etkilerin birlikte tahmin edilebilmesini sağlayan CS-ARDL (Cross-Sectionally Augmented Autoregressive Distributed Lag) modeli kullanılmaktadır. Modelin sözü edilen özellikleri nedeniyle analizlerde diğer panel eşbütünleşme modellerine kıyasla daha esnek ve güvenilir sonuçlar sunmaktadır.

Çalışmanın amacına uygun olarak bağımlı değişken olan sürdürülebilir kalkınma endeksi ile bağımsız değişkenler doğal kaynak bağımlılığı, fiziki sermaye birikimi, beşeri sermaye ve finansal gelişme endeksi arasındaki ilişki kısa ve uzun dönem için araştırılmıştır. Model serilerdeki düzey ve birinci fark durağanlık derecelerinin farklarının aynı anda analiz edilebilmesini mümkün kılmaktadır. Bunun yanında, ülkeler arası şoklar ve gizli faktörler modele zamana özgü sabit etkiler vasıtasıyla dâhil edilmiştir.

Eşbütünleşme denkleminde dayalı olarak uzun dönem ilişkisini incelerken CS-ARDL modeli şu şekildedir:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i x_{it} + \mu_t + e_{it} \quad (3.2)$$

Denklem 3.2’de α_i her ülkeye özgü sabit terimi, β_i uzun dönem katsayısını, μ_t tüm ülkeleri aynı anda etkileyen ortak zamanlardaki şokları ve e_{it} hata terimini ifade etmektedir. Ancak CS-ARDL modelinin farklı düzey durağanlıklarda ve hem uzun dönem hem kısa dönem analizlerini inceleyebilen ve sözü edilen diğer önemli özelliklere sahip modeli için denklem 3.2’nin hata düzeltme formülü hali kullanılacaktır. Dolayısıyla uzun dönemli dengeden sapmaya neden olmadan kısa dönemli dinamikleri inceleyen ve çalışmada kullanılan CS-ARDL dinamik model aşağıdaki şekilde formüle edilmiştir:

$$\Delta y_{it} = \phi_i (y_{i,t-1} - \beta_i x_{i,t-1}) + \sum_{j=0}^p \lambda_{ij} \Delta x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^q \gamma_{ij} \Delta y_{i,t-j} + \mu_t + \varepsilon_{it} \quad (3.3)$$

Denklem 3.3’de Δ birinci fark operatörünü ϕ_i hata düzeltme katsayısını, λ_{ij} ve γ_{ij} kısa dönem dinamik katsayılarını, β_i uzun dönem katsayısını, μ_t şok durumları gibi ortak zamana özgü etkileri ve ε_{it} hata terimini ifade etmektedir.

3.3. Ampirik Bulgular ve Tartışma

3.3.1. Öncül Test Bulguları

CD Yatay kesit bağımlılık testi birinci nesil panel veri testlerinden farklı olarak yatay kesit birimleri arasında bağımsızlık olduğu varsayımına dayanmamaktadır. Nitekim bu varsayım küreselleşme, bölgeselleşme ya da finansal bütünleşmeler sebebiyle hatalı bulgulara neden olabilmektedir. Bu nedenle CD testi, panel veri analizine başlamadan önce tutarlı bulgular elde etmek açısından önemli bir ön test niteliğindedir. Tablo 3.1’de görüldüğü gibi CD testi bulgularına göre panel veri analizine konu olan 22 ülke için belirlenen kesitler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğu hipotezi kabul edilerek, kesitler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 3.1’de görüldüğü üzere panel veri seti üzerinde gerçekleştirilen CD testi sonucunda istatistiksel olarak oldukça anlamlı olan %1’lik düzeyde yatay kesit bağımlılığı olduğu tespit edilmiştir. Bu durum panelde yer alan ülkeler arasında ortak şokların, dışsallıkların ya da yapısal benzerliklerden kaynaklı ilişki durumunun mevcudiyetini göstermektedir. Dolayısıyla bir ülkede meydana gelen bir değişimin diğer ülkeleri etkilediği yönünde anlamlı bir kanıt sağlanmıştır.

Tablo 3.1 Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

	CD istatistiği	Olasılık
sd	10.340***	0.000
nr	33.730***	0.000
gfc	19.690***	0.000
hc	76.210***	0.000
fd	42.300***	0.000

Not:*** ile %1’lik anlamlılık düzeyi açıklanmıştır.

CD testi sonuçlarının anlamlı çıkmasından dolayı birinci nesil panel birim kök ve eşbütünleşme testleri yatay kesit bağımlılığı olmadığını varsaydıkları için geçersiz olacaktır. Bu sebeple ikinci nesil testlerden Pesaran (2007) tarafından oluşturulan CIPS birim kök testi kullanılmıştır.

Yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için uygulanan CIPS birim kök testi ile panel veri setindeki değişkenlerin durağanlık nitelikleri test edilmektedir. Seçilen tüm gözlemlerin düzeyde durağan olmadığı anlaşılmıştır. Buna karşın değişkenler birinci fark formlarında durağan hale gelmişlerdir ve Tablo 3.2’de görülen CIPS Birim kök testi sonuçlarına göre değişkenler %1 anlamlılık düzeyinde olmak üzere belirgin biçimde durağandır. Bir başka deyişle değişkenlerin birim kök içermesini yani durağan olmadığı durumu ifade eden sıfır hipotezi güçlü bir şekilde reddedilmiştir. Değişkenlerin durağan olduğunu belirten alternatif hipotez geçerlidir.

Tablo 3.2 CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

	Düze y Değerleri	Fark Değerleri
sd	-1.607	-4.690***
nr	-2.527	-4.557***
gfc	-2.298	-4.083***
hc	-2.148	-5.287***
fd	-2.575	-4.967***
Kritik Değerler		
%1	%5	%10
-2.810	-2.660	-2.580

Not: *** ile %1'lik anlamlılık düzeyi açıklanmıştır.

Bu sonuca göre, gözlemler zaman içinde sabit ortalama ve varyansa sahiptir ve trend ya da stokastik şoklardan kalıcı olarak etkilenmemişlerdir. Daha açık bir ifadeyle analiz edilen değişkenler kısa vadeli dalgalanmalar yaşasalar da uzun vadede kendi ortalamalarına dönmektedirler.

CIPS Birim kök analizi bulguları değişkenlerin fark formlarında durağanlığa işaret ettiği için üçüncü aşamada değişkenler arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığını tespit etmeye yönelik Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Westerlund eşbütünleşme testi çalışmanın üç modeli için de uygulanmıştır ve sonuçları Tablo 3.3'te belirtilmiştir.

Tablo 3.3 Westerlund Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Model I	Model II	Model III
Gt	-3.371*** [0.000]	-3.670*** [0.000]	-2.951** [0.020]
Ga	-14.518*** [0.000]	-6.195* [0.060]	-8.726* [0.090]
Pt	-14.098** [0.020]	-14.526** [0.010]	-15.780*** [0.000]
Pa	-11.967*** [0.000]	-9.343* [0.060]	-8.725** [0.040]

Not:*** ile %1'lik, ** ile %5'lik ve * ile %10'luk anlamlılık düzeyi açıklanmıştır.

Buna göre test istatistiklerinin (Ga, Gt, Pa ve Pt) üç modelde de anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Detaylı açıklamak gerekirse, Model I için Gt test istatistiği %1'lik düzeyde, Ga test istatistiği %1'lik düzeyde, Pt test istatistiği %5'lik düzeyde ve Pa test istatistiği %1'lik düzeyde anlamlıdır.

Model II için Gt test istatistiği %1'lik düzeyde Ga ve Pa test istatistikleri %10'luk düzeyde ve Pt test istatistiği %5'lik düzeyde anlamlıdır. Model III için Gt ve Pa test istatistikleri %5 düzeyinde, Ga test istatistiği %10'luk düzeyde ve Pt test istatistiği %1'lik düzeyde anlamlıdır.

Bu bilgiler ışığında Westerlund eşbütünleşme testine göre ekonometrik olarak anlamlı oranda, 1990-2019 dönemi için seçilen ülkeler arasında sürdürülebilir kalkınma endeksi, doğal kaynak bağımlılığı, beşeri sermaye, fiziki sermaye birikimi ve finansal gelişme endeksi arasında uzun dönemli bir eş hareket söz konusudur.

3.3.2. CS-ARDL Modelinden elde edilen bulgular

Panel veri setinde ilk aşamada yatay kesit bağımlılığı ikinci aşamada değişkenler arasında anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı belirlendiğinden analiz aşamasına geçilebilmektedir. Panel analizinde Chudik ve Pesaran (2015) tarafından geliştirilen ve daha önce çalışmanın metodoloji kısmında belirtildiği üzere hem kısa ve uzun dönemli ilişkilerin aynı anda tespiti hem de yatay kesit bağımlılığını dikkate alması gibi sebeplerle CS-ARDL modeli tercih edilmiştir. Model I için CS-ARDL modelinin sonuçları Tablo 3.4'te görülmektedir.

Model I için CS-ARDL sonuçlarına bakıldığında, doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi kısa dönemde de uzun dönemde de %10'luk düzeyde anlamlıdır. Dolayısıyla doğal kaynak bağımlılığı, belirlenen ülkeler ve 1990-2019 dönemi için hem kısa dönemde hem uzun dönemde sürdürülebilir kalkınmayı negatif yönde etkilemiştir. Bu nedenle burada Doğal Kaynak Laneti hipotezini destekleyen bir sonuç elde edilmiştir.

Tablo 3.4 Model I İçin CS-ARDL Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık
Kısa Dönem			
nr	-0.0119*	-1.890	0.058
gfc	-0.0011**	-2.110	0.035
hc	0.0116	0.260	0.797
fd	-0.0107	-0.360	0.721
ECT(-1)	-1.3459***	-29.980	0.000
Uzun Dönem			
nr	-0.0082*	-1.850	0.065
gfc	-0.0007**	-2.050	0.041
hc	0.0069	0.230	0.818
fd	-0.0057	-0.270	0.785

Not: *** ile %1'lik, ** ile %5'lik ve * ile %10'luk anlamlılık düzeyi açıklanmıştır.

Fiziki sermaye birikiminin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisine baktığımızda kısa ve uzun dönemde %5'lik düzeyde anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla fiziki sermaye birikiminin sürdürülebilir kalkınmayı kısa ve uzun dönemde negatif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Fiziki sermayenin normal şartlar altında üretkenliği artırması, temiz teknoloji yatırımları aracılığıyla çevresel olarak olumlu etkiler sağlaması ve altyapı, eğitim ve sağlık gibi alanlara erişimi artırması gibi olumlu etkiler sebebiyle sürdürülebilir kalkınma üzerinde pozitif bir etki yaratması beklenmektedir. Bir başka ifadeyle altyapılar, makineler, asfalt yollar, ekipmanlar gibi varlıklardaki artışların üretkenliği ve istihdamı artırması, aynı zamanda ulaşım imkânlarını, enerji sistemlerini artırarak refaha katkı sağlaması neticesinde sürdürülebilir kalkınma üzerinde pozitif bir etki meydana getirmesi beklenmektedir. Ancak sermaye birikimi çoğunlukla beton, plastik, fosil yakıt ya da metal gibi hammaddelerin yoğun kullanımına dayalı olduğundan çevreyi kirletici ve yenilenemeyen kaynakları hızlı bir şekilde tüketici bir rol üstlenmişse sürdürülebilir kalkınma üzerinde negatif bir etki meydana getirebilmektedir. Bu negatif etki ayrıca sanayi gelişimine bağlı arazi ve ekosistem tahribatı, sermayenin belirli merkezlerde toplanması durumu söz konusuysa gelir dağılımındaki bozulmalar, insan doğa ilişkisinin şehirleşme nedeniyle zarar görmesinden kaynaklı olarak insanlarda meydana gelen refah kaybı gibi etkilerle meydana gelebilmektedir.

Beşeri sermaye hem kısa dönem için hem de uzun dönem için istatiki anlamsız çıkmıştır. Bu durum beşeri sermaye düzeylerinin verilerden daha düşük niteliklere sahip olduğunu işaret edebilmektedir. Örneğin nitelik olarak zayıf bir yükseköğrenim, verimsiz işgücüne yol açarak kalkınma üzerinde bir etki oluşturmamaktadır. Ya da kurumsal yapılardaki kalitesizlik, göç ya da teknolojiye erişim gibi sorunlar nedeniyle üretkenliğin sağlanamadığı durumlarda beşeri sermaye yetersiz kalabilmektedir.

Finansal gelişmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi de anlamsızdır. Bu durum iki farklı şekilde açıklanabilmektedir. Birinci durumda modelde bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme yerine sürdürülebilir kalkınma kullanılması finansal gelişmenin ekonomideki olumlu etkisinin gizlenmesine sebep olabilmektedir. Nitekim finansal gelişme sermaye birikimini artırarak yatırım hacmini ve buna bağlı olarak üretim kapasitesini artırmaktadır. Üretim kapasitesindeki artış ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Bunun yanında girişimciliği ve istihdamı artırarak da ekonomik büyüme hızında olası pozitif bir etki meydana getirmektedir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımları ve teknolojik gelişimi destekler niteliktedir. Ancak yüksek finansal gelişme düzeyi ekonomik büyümeyi desteklerken, sanayinin gelişimine bağlı olarak enerji üretimi ve tüketiminde artışlara neden olmaktadır. Ayrıca sanayinin ve kentleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte ulaşım, hava ve su kirliliği, yoğun atık oluşumu gibi faktörlerle çevre tahribatına yol açmaktadır. Bunlara ek olarak gelir eşitsizliğine sebep olabilmekle birlikte maden çalışmaları, altyapı projeleri gibi faaliyetlerle biyoçeşitliliğe zarar verebilmektedir. Tüm bu etkiler ekonomik büyüme artarken sürdürülebilir kalkınma üzerinde negatif bir etki meydana getirebilmektedir. Dolayısıyla finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki olası pozitif etkisiyle ile sürdürülebilir kalkınma üzerindeki olası negatif etkisi birbirini nötrleyebilmektedir.

Birinci model, finansal gelişmenin her ülke ve her koşul için aynı şartlarda etki gösterdiği varsayımına dayanmaktadır ve bu varsayım ikinci durumu açıklamaktadır. Bu varsayımın reel koşullarda geçerli olmadığı pek çok durum olabilmektedir. Bu durum finansal gelişmenin sürdürülebilir kalkınma üzerinde olması beklenen pozitif etkisini nötrleyebilmekte ya da negatife çevirebilmektedir. Örneğin finansal gelişmeyle beraber sanayi veya inşaat sektörü gibi sektörler daha kolay kredi imkânları sağlanması veya fosil yakıt kullanımına yönelik çevresel hasarı göz ardı eden kâr odaklı yatırımlar yoğun çevresel hasara neden olarak sürdürülebilir kalkınmayı olumsuz etkileyebilmektedir. Bunun yanında finansal gelişmenin yüksek gelirli kişilere daha büyük faydalar sağlaması gelir dağılımını bozabilmektedir. Ayrıca aşırı borçlanma veya spekülasyon krizler uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma projelerine zarar verebilmektedir. Dolayısıyla panel setindeki

ülkelerin bazılarında finansal gelişme sürdürülebilir kalkınmayı pozitif etkilerken, bazılarında sözü edilen durumlardan kaynaklı olarak negatif etki edebiliyorsa bu iki durum birbirini nötrleyerek analizde anlamsız bir sonuca yol açabilmektedir. Finansal gelişmenin etkisi Model II'deki finansal gelişme ile doğal kaynak bağımlılığının birlikte etkisini ele alan etkileşim teriminin meydana getirdiği farkla daha detaylı açıklanacaktır.

Model II'de Model I'e benzer şekilde doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki uzun ve kısa dönemli etkisi %10'luk anlamlılık düzeyinde anlamlıdır ve doğal kaynak bağımlılığının artması sürdürülebilir kalkınma üzerinde doğal kaynak laneti hipotezini destekler şekilde negatif bir etki oluşturmaktadır. Fiziki sermaye birikimi yine Model I ile benzer şekilde sürdürülebilir kalkınma üzerinde kısa ve uzun dönemde % 5 anlamlılık düzeyinde negatif bir etkiye yol açmıştır ve beşeri sermaye yine model I ile uyumlu şekilde anlamsızdır. Burada kritik nokta finansal gelişme ile doğal kaynak bağımlılığının birlikte etkisini ele alan etkileşim terimi eklendikten sonra bu bütünleşik etkinin sürdürülebilir kalkınma üzerinde %10 anlamlılık düzeyinde pozitif bir etkisinin ortaya çıkmasıdır. Bu doğrultuda finansal gelişme seviyesi arttıkça doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki negatif etkisinin tersine döndüğünü belirtmek mümkündür. Bir başka ifadeyle, panel setindeki finansal gelişme düzeyi yüksek olan ülkelerde, finansal gelişme düzeyi düşük olan ülkelere göre, doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki negatif etkisi ortadan kalkmıştır.

Tablo 3.5 Model II İçin CS-ARDL Tahmin Sonuçları (fd bütünleşik etki)

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık
Kısa Dönem			
nr	-0.0721*	-1.700	0.089
gfc	-0.0009**	-2.110	0.035
hc	-0.0022	-0.040	0.966
fd	-0.5116*	-1.650	0.098
fd*nr	0.1743*	1.760	0.079
ECT(-1)	-1.4642***	-29.160	0.000
Uzun Dönem			
nr	-0.0419*	-1.710	0.087
gfc	-0.0005**	-2.070	0.038
hc	0.0071	0.220	0.825
fd	-0.3009	-1.630	0.102
fd*nr	0.1011*	1.670	0.096

*Not: *** ile %1'lik, ** ile %5'lik ve * ile %10'luk anlamlılık düzeyi açıklanmıştır.*

Tablo 3.5'te görüldüğü üzere model III'te de Model I ve Model II'de olduğu gibi doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerinde %10 anlamlılık düzeyinde doğal kaynak laneti hipotezine işaret eden negatif bir etkisi vardır. Fiziki sermaye yine diğer modellerle uyumlu şekilde %5'lik anlamlılık düzeyiyle sürdürülebilir kalkınma üzerinde negatif etkiye sahiptir. Beşeri sermayenin sürdürülebilir kalkınmaya etkisi yine anlamsızken, diğer modellerden farklı olarak beşeri sermaye gelişimi ile doğal kaynak bağımlılığının birlikte etkisini ifade eden etkileşim teriminin sürdürülebilir kalkınmaya etkisi hem uzun hem kısa dönemde %10'luk anlamlılık düzeyinde pozitif yöndedir.

Tablo 3.6 Model III İçin CS-ARDL Tahmin Sonuçları (hc bütünüleşik etki)

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık
Kısa Dönem			
nr	-0.1393*	-11.960	0.067
gfc	-0.0496**	-2.200	0.028
hc	0.05604	0.460	0.642
fd	-0.0382	-1.160	0.247
hc*nr	0.0496*	1.780	0.075
ECT(-1)	-1.6859***	-29.390	0.000
Uzun Dönem			
nr	-0.0812*	-1.800	0.071
gfc	-0.0005**	-2.180	0.029
hc	0.03772	0.530	0.596
fd	-0.0188	-0.980	0.329
hc*nr	0.0290*	1.740	0.081

Not: *** ile %1'lik, ** ile %5'lik ve * ile %10'luk anlamlılık düzeyi açıklanmıştır.

Bu durum doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki negatif etkisinin ülkedeki beşeri sermaye düzeyine göre değişeceğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle, doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki negatif etkisi beşeri sermaye yatırımlarıyla ortadan kaldırılabilmektedir

3.3.3. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi Bulguları

Çalışmada ülkeler arasında heterojenliğe izin veren, her değişken için ayrı ayrı analiz elde edilmesine olanak sağlayan ve bulguların ortalama test istatistiğinin hesaplanması sayesinde, panel birimlerinin ortalama olarak nedensellik etkisini gösteren bir test olmasından dolayı Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından oluşturulan panel Granger Nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 3.7’de görülen Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi sonuçlarına göre doğal kaynak bağımlılığından sürdürülebilir kalkınmaya %10’luk düzeyde anlamlı bir nedensellik mevcutken sürdürülebilir kalkınmadan doğal kaynak bağımlılığına %1’lik düzeyde oldukça anlamlı bir nedensellik bulunmuştur. Doğal kaynak rantından sürdürülebilir kalkınmaya doğru olan nedenselliğin anlamlılığının nispeten daha düşük bir düzeyden gerçekleşme sebebi rant etkilerinin dalgalı ve kısa dönemli olması ve sürdürülebilir kalkınmanın çok kapsamlı ve çok boyutlu bir yapısı olmasıdır. Sürdürülebilir kalkınmadan doğal kaynak rantına doğru çok güçlü bir nedensellik olmasının sebebi sürdürülebilir kalkınmadaki gelişmelerin doğal kaynakların daha etkin ve dengeli kullanılmasını sağlaması ve bu yolla doğal kaynak rantını artırmasıdır.

Tablo 3.7 Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları

Boş Hipotez	Z-bar	Olasılık
nr $\nrightarrow$ sd	1.666*	0.095
sd $\nrightarrow$ nr	2.770***	0.005
k $\nrightarrow$ sd	5.127***	0.000
sd $\nrightarrow$ k	4.058***	0.000
hc $\nrightarrow$ sd	13.058***	0.000
sd $\nrightarrow$ hc	9.306***	0.000
fd $\nrightarrow$ sd	6.986***	0.000
sd $\nrightarrow$ fd	6.337***	0.000

*Not: *** ile %1’lik, ** ile %5’lik ve * ile %10’luk anlamlılık düzeyi açıklanmıştır.*

Fiziki sermaye ile sürdürülebilir kalkınma arasında %1’lik anlamlılık düzeyinde oldukça yüksek çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Beşeri sermaye ile sürdürülebilir kalkınma arasında yine çift yönlü %1’lik anlamlılık

düzeyinde güçlü bir nedensellik mevcuttur. Bu durum geçmişteki beşeri sermayenin gelecekteki sürdürülebilir kalkınmayı tahmin etme gücünü göstermektedir. Finansal gelişme ile sürdürülebilir kalkınma arasında da %1 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik mevcuttur.

Sonuç ve Politika Önerileri

Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı (1972) ile çevre ile kalkınma arasındaki ilişkiye dikkatlerin çekilmesi ve Brundtland Raporundan (1987) sonra sürdürülebilir kalkınmanın ilk kez tanımlanmasından sonra kavramın önemini giderek artıran gelişmeler yaşanmıştır. Rio zirvesi ile sürdürülebilir kalkınmaya dair küresel politikalar gündemde yer etmişken Binyıl Kalkınma Hedefleri ile ilk somut hedefler koyulmuştur.

2015'te Birleşmiş Milletlerin belirlediği 17 maddeden oluşan sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle 2030'a kadar sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaya yönelik eylem çağrısı gerçekleştirilmiştir. Yoksulluğun azaltılması, çevresel iyileştirmeler ve kaliteli eğitim gibi geniş bir yelpazeyi kapsayan bu hedefler temelinde çevresel, ekonomik ve sosyal anlamda sürdürülebilir bir kalkınma anlayışını içermektedir. Avrupa Birliği Yeşil Mutabakat uyum süreci de çevresel alandaki bu gelişimleri destekler niteliktedir.

Sonuç itibarıyla günümüzde ülkeler özellikle ekonomik ve çevresel anlamda sürdürülebilirliğe odaklanmış durumdadırlar. Bu bağlamda hâlihazırdaki büyüme oranlarında olumsuz bir değişime gitmeden sürdürülebilir kalkınmayı sağlama hedefi taşımaktadırlar.

Bu doğrultuda ülkelerin sürdürülebilirliklerinin doğru analizini yapmaya yönelik Hickel (2020) tarafından oluşturulan ve model ve veri seti bölümünde içeriğine değinilen sürdürülebilir kalkınma endeksini ileri sürmüştür. Bu endeks ekonomik, çevresel ve sosyal anlamda çok katmanlı yapıların kalkınmayı nasıl şekillendirdiğini tartışmaktadır. Dolayısıyla bir ülkenin sahip olduğu doğal kaynakları nasıl yönettiği, ekonomi politikaları, beşeri sermaye, fiziki sermaye birikimi ve finansal gelişme düzeyi gibi etkenler sürdürülebilir kalkınma için doğrudan ya da dolaylı olarak oldukça önem arz etmektedir. Bir ülkenin üretimindeki en önemli girdi olan doğal kaynakların nasıl kullanıldığı ve ülkenin bu kaynaklara ne derecede bağımlı olduğu sürdürülebilir kalkınmayı ve uzun vadeli büyümeyi derinden

etkileyerek kaynak laneti hipotezini doğrulamaktadır. Dolayısıyla ülkelerin iyi bir sürdürülebilir kalkınma başarısı yakalayabilmeleri ve doğal kaynak laneti tablosuyla karşı karşıya kalmamaları için bu konulara derinden önem vermeleri gerekmektedir. Çalışmada bu amaçtan hareketle, belirlenmiş olan 22 ülkenin 1990-2019 panel veri setinden faydalanarak, sürdürülebilir kalkınmanın belirleyicileri arasındaki kısa ve uzun dönemli etkiler, ikinci nesil panel veri yöntemi olan CS-ARDL modelinden faydalanılarak 3 model üzerinden, etkileşim terimleri de dâhil edilerek, analiz edilmiştir. Ayrıca değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespitinde Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik testinden yararlanılmıştır.

Analiz bulguları, finansal gelişme ve beşeri sermayenin sürdürülebilir kalkınma üzerinde tek başına anlamlı bir etki oluşturmadığını, ancak bu iki değişken için doğal kaynak bağımlılığıyla etkileşim terimlerinin modele dâhil edilmesiyle anlamlı etkiler elde edildiğini göstermiştir. Bu durum beşeri sermaye yatırımlarındaki artışın, doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki negatif etkisini pozitif çevireceğini göstermektedir. Bir başka deyişle, panel setindeki ülkelere beşeri sermayesi yüksek olan ülkelere doğal kaynak bolluğunun sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi pozitifken, beşeri sermayesi az olan ülkelere doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi negatiftir. Dolayısıyla düşük beşeri sermaye düzeyinde Doğal Kaynak Laneti hipotezi geçerlidir.

Finansal gelişme ile doğal kaynak bağımlılığının birlikte etkisini ele alan etkileşim terimi modele dâhil edilerek ikinci model oluşturulup test edildiğinde, analiz bulguları, finansal gelişme arttıkça doğal kaynak bağımlılığının sürdürülebilir kalkınma üzerindeki negatif etkisinin pozitif döndüğü göstermiştir. Bir başka deyişle panel setindeki ülkelere finansal gelişme seviyesi yüksek olan ülkelere doğal kaynak bolluğunun sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi pozitif olurken, finansal gelişme seviyesi düşük olan ülkelere bu etki negatiftir.

Bu doğrultuda giriş bölümünde belirtilen araştırmanın hipotezlerine bakıldığında H_1 , H_2 ve H_3 hipotezlerinin geçerli olduğu görülmektedir.

Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi sonuçlarına baktığımızda ise değişkenler arasında çift yönlü nedenselliklerin olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu sonuç politika etkilerinin zamanlaması ve yönü açısından dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır.

Çalışmadaki panel veri analizi bulgularına dayanarak aşağıdaki politikalar önerilmektedir;

1. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin verimli kullanılmasının gerekliliği anlaşılmalı ve bu kaynaklardan elde edilen rantların etkin bir şekilde beşeri sermaye ve daha üretken sektörlerle kaynak olarak sağlanması gerekmektedir. Bu aktarımın sağlanabilmesi için gelişmiş bir finansal sisteme ihtiyaç vardır.

2. Doğal kaynak gelirleri üretken sektörlerle aktarılırken finansal gelişmeyle uyumlu hale getirilerek, finansal piyasalar aracılığıyla aktarılmalıdır. Buna ek olarak finansal sistemin çeşitli çevreci ve sürdürülebilirlik fonlarıyla sürdürülebilir yatırımları desteklemesi de sürdürülebilir kalkınma için olası olumlu etki sağlayacaktır.

3. Kredi sistemlerinin şeffaflığını, güvenilirliğini ve etkinliği artırıcı projeler ve süreçler geliştirilmelidir.

4. Sadece kentlerde değil doğal kaynak bakımından zengin kırsal alanlarda da dijital bankacılık, KOBİ destekleri ve mikro krediler gibi yöntemlerle finansal kapsayıcılık artırılmalıdır.

5. Geleneksel eğitim anlayışıyla sınırlı kalmak yerine finansal okuryazarlık, kaynak okuryazarlığı, yeşil ekonomi, sürdürülebilirlik gibi alanlarda da eğitimler verilmelidir.

6. Fiziki sermayenin doğal sermaye üzerindeki aşındırıcı etkisini azaltmak için çevresel olumlu etkileri çoğaltıcı ve olumsuz etkileri azaltıcı alt yapı ve üretim yatırımlarının teşviki sağlanmalı ve doğal kaynak kullanımı daha etkin bir şekilde yönetilmelidir. Ayrıca alt yapı yatırımlarında enerji verimliliğini artırıcı projeler teşvik edilmelidir.

7. Kaynak rantlarının yoğunlaştığı bölgeler ve kalkınmadaki bölgesel farklılıkların dikkate alınarak bu bölgelerde, bölgesel kalkınma stratejileri üretecek kurumlara yer verilmesi ve eşitsizliklerin giderilmesine yönelik çalışmalar yapılması gerekmektedir.

8. Çevresel sorunların artık küresel bir sorun haline geldiği ve tüm dünya ülkelerini ilgilendirdiği günümüzde, bu alanda uluslararası iş birliklerine yönelimin artması gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdulla, K. M. (1999). The state in oil rentier economies: The case of Bahrain. In *Change and Development in the Gulf* (pp. 51-78). London: Palgrave Macmillan UK.
- Acemoglu, D., Johnson, S. ve Robinson, J. A. (2005). Institutions as a fundamental cause of long-run growth. *Handbook of economic growth*, 1, 385-472.
- Afandiyev, E. (2013). Causes of Dutch disease and ways to deal with it: literature review. *Indiana University-Purdue University Fort Wayne*.
- Akbulut, B., Demaria, F., Gerber, J. F. ve Martínez-Alier, J. (2019). Who promotes sustainability? Five theses on the relationships between the degrowth and the environmental justice movements. *Ecological Economics*, 165, 106418.
- Alexeev, M. ve Conrad, R. (2009). The elusive curse of oil. *The review of Economics and Statistics*, 91(3), 586-598.
- Ali, Z. ve Noor, A. (2014). Impact of financial development on income inequality. *American Research Thoughts*, 1(2).
- Allen, C. R., Angeler, D. G., Garmestani, A. S., Gunderson, L. H. ve Holling, C. S. (2014). Panarchy: theory and application. *Ecosystems*, 17, 578-589.
- Amin, S. (1974). *Accumulation on a world scale: A critique of the theory of underdevelopment*. New York: Monthly Review Press.
- Auty, R. M. (1993). *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis*.
- Auty, R. M. (2001). The political economy of resource-driven growth. *European economic review*, 45(4-6), 839-846.
- Aydemir, C. ve Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 1-23.
- Ayres, R. U., Van Den Bergh, J. C., ve Gowdy, J. M. (1998). Weak versus strong sustainability.

- Badeeb, R. A., Lean, H. H. ve Clark, J. (2017). The evolution of the natural resource curse thesis: A critical literature survey. *Resources Policy*, 51, 123-134.
- Badia-Miró, M., Pinilla, V. ve Willebald, H. (2015). Natural resources and economic growth. *Taylor & Francis*.
- Barbier, E. B. (2005). Natural resources and economic development. *Cambridge University Press*.
- Baykal, H. ve Baykal, T. (2008). Küreselleşen Dünya’da çevre sorunları / Environmental problems in a globalized World. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9).
- Beblawi, H. Giacomo Luciani, eds. 1987. *The rentier state*, 2.
- Beblawi, H. (2015). The rentier state in the Arab world. In *The Arab State* (pp. 85-98). Routledge.
- Berkes, F., Folke, C. ve Colding, J. (Eds.). (2000). *Linking social and ecological systems: management practices and social mechanisms for building resilience*. Cambridge University Press.
- Biggs, R., Schlüter, M., Biggs, D., Bohensky, E. L., BurnSilver, S., Cundill, G., ... ve West, P. C. (2012). Toward principles for enhancing the resilience of ecosystem services. *Annual review of environment and resources*, 37(1), 421-448
- Bodea, C. ve Elbadawi, I. (2007). Riots, coups and civil war: Revisiting the greed and grievance debate. *World Bank Policy Research Working Paper*, (4397).
- Boschini, A. D., Pettersson, J. ve Roine, J. (2007). Resource curse or not: A question of appropriability. *Scandinavian Journal of Economics*, 109(3), 593-617.
- Boschini, A. D., Pettersson, J. ve Roine, J. (2007). Resource curse or not: A question of appropriability. *Scandinavian Journal of Economics*, 109(3), 593-617.
- Brambor, T. (2008, April). Oil and institutional change: Is there a resource curse. In *Conference of the Midwest Political Science Association*.
- Brinks, D. M., Levitsky, S. ve Murillo, M. V. (2019). *Understanding institutional weakness: power and design in Latin American Institutions*. Cambridge University Press.
- Brollo, F., Nannicini, T., Perotti, R. ve Tabellini, G. (2013). The political resource curse. *American Economic Review*, 103(5), 1759-1796.
- Brunnschweiler, C. N.ve Bulte, E. H. (2008). *The resource curse revisited and revised: A tale of paradoxes and red herrings*. *Journal of Environmental Economics and Management*, 55(3), 248-264.

- Cardoso, F. H. ve Faletto, E. (1979). *Dependencia y desarrollo en América Latina*. México: Siglo xxi.
- Chew, S. C. (2001). *World ecological degradation: Accumulation, urbanization, and deforestation, 3000 BC-AD 2000*. Rowman Altamira.
- Ciuriak, D. (2014). Diagnosing Dutch Disease. *Available at SSRN 2540108*.
- Clark, J. B. (1891). Marshall's Principles of Economics. *Political Science Quarterly*, 6(1), 126-151.
- Cleveland, C. J. ve Ruth, M. (1997). When, where, and by how much do biophysical limits constrain the economic process?: A survey of Nicholas Georgescu-Roegen's contribution to ecological economics. *Ecological economics*, 22(3), 203-223.
- Collier, P. ve Hoeffler, A. (2004). Greed and grievance in civil war. *Oxford economic papers*, 56(4), 563-595.
- Corden, W. M. (1984). *Boom Sector and Dutch Disease Economics: Survey and Consolidation*. Oxford Economic Papers, 36(3), 359-380.
- Corden, W. M. ve Neary, J. P. (1982). Booming sector and de-industrialisation in a small open economy. *The economic journal*, 92(368), 825-848.
- Costanza, R. (2020). Ecological economics in 2049: Getting beyond the argument culture to the world we all want. *Ecological Economics*, 168, 106484.
- Costanza, R., Daly, H. E. ve Bartholomew, J. A. (1991). Goals, agenda, and policy recommendations for ecological economics. *Ecological economics: The science and management of sustainability*, 525, 1-20.
- Çevik, S., Ay, A. ve Baoua, M. M. A. (2017, October). Natural resources revenue, fiscal policy and economic growth: Panel data analysis for Sub-Saharan Africa countries. In *International Conference on Eurasian Economies* (pp. 59-65).
- Daly, H. E. (1991). *Steady-State Economics Second Edition with New Essays*.
- Daly, H. E. (1997). *Beyond growth: the economics of sustainable development*. Beacon Press.
- Daly, H. E. (2005). Economics in a full world. *Scientific american*, 293(3), 100-107.
- Daly, H. E. ve Farley, J. (2011). *Ecological economics: principles and applications*. Island press.
- Dasgupta, S., Laplante, B., Wang, H. ve Wheeler, D. (2002). Confronting the environmental Kuznets curve. *Journal of economic perspectives*, 16(1), 147-168.
- Day, C. (2023). A history of commerce. *Growth*, 294, 22.
- Di John, J. (2007). Oil abundance and violent political conflict: A critical assessment. *The Journal of Development Studies*, 43(6), 961-986.

- Diamond, J. (1997). *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*, Vintage, 186.
- Doğanay, H. ve Altaş N.T. (1998). Doğal Kaynaklar. Pegem Akademi.
- Dos Santos, T. (1970). The concept of social classes. *Science & Society*, 166-193.
- Dunning, T. (2008). Crude democracy: Natural resource wealth and political regimes.
- Dzionek-Kozłowska, J. ve Matera, R. (2020). Which Institutions Are Really Needed to Reach Wealth? A Clarification of Acemoglu and Robinson's Concept. *Historyka studia metodologiczne*, 50, 377-395.).
- Ebrey, P. B., Ebrey, P. B., Ebrey, P. B. ve Ebrey, P. B. (1996). *The Cambridge illustrated history of China* (Vol. 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Edelberg, V. (1933). The Ricardian theory of profits. *Economica*, (39), 51-74.
- Ekins, P., Simon, S., Deutsch, L., Folke, C. ve De Groot, R. (2003). A framework for the practical application of the concepts of critical natural capital and strong sustainability. *Ecological economics*, 44(2-3), 165-185.
- Ekins, P. (2002). *Economic growth and environmental sustainability: the prospects for green growth*. Routledge.
- Erdkamp, P., Verboven, K. ve Zuiderhoek, A. (Eds.). (2015). Ownership and exploitation of land and natural resources in the Roman world. *OUP Oxford*.
- Faytong-Haro, M. (2025). Ecuador's Evaluation Ecosystem: An Opinion Article on Building Evidence-Based Governance. *Frontiers in Political Science*, 7, 1634314.
- Findlay, R. ve O'rourke, K. H. (2009). Power and plenty: trade, war, and the world economy in the second millennium.
- Forrester, J. W. (1971). *World Dynamics*—, Wright-Allen-Press, Cambridge. Mass.
- Frank, A. G. (1967). *Capitalism and underdevelopment in Latin America: Historical studies of Chile and Brazil*. New York: Monthly Review Press.
- Frankel, J. A. (2010). *The natural resource curse: a survey* (Vol. 15836, pp. 1-55). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Gelb, A. H. (1988). *Oil windfalls: Blessing or curse?*. Oxford university press.
- Georgescu-Roegen, M. A. (1976). Energy and Economic Miths.
- Georgescu-Roegen, N. (1971). *The entropy law and the economic process*. Harvard university press.
- Gimpel, J. (1996). Ortaçağda endüstri devrimi (N. Özüaydın Çev.). *Ankara: Tübitak*.

- Giugni, M. (2004). *Social protest and policy change: Ecology, antinuclear, and peace movements in comparative perspective*. Rowman & Littlefield.
- Gowdy, J. M.ve Carbonell, A. F. (1999). Toward consilience between biology and economics: the contribution of Ecological Economics. *Ecological economics*, 29(3), 337-348.
- Gowdy, J.ve Erickson, J. D. (2005). The approach of ecological economics. *Cambridge Journal of economics*, 29(2), 207-222.
- Günay, D. (2002). Sanayi ve sanayi tarihi. *Mimar ve Mühendis Dergisi*, 31(2002), 8-14.
- Güneş, H. H. (2009). İktisat Tarihi Acısından Nüfus Teorileri ve Politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 126-138.
- Gylfason, T. (1984). Lessons from the Dutch disease: causes, treatment, and cures. *Oxford Economic Papers*, 36(3), 359-380.
- Gylfason, T. (2006). Natural resources and economic growth: From dependence to diversification. *Economic liberalization and integration policy: Options for Eastern Europe and Russia*, 201-231.
- Haber, S.ve Menaldo, V. (2011). Do natural resources fuel authoritarianism? A reappraisal of the resource curse. *American political science Review*, 105(1), 1-26.
- Haldun, İ. (2013). Mukaddime, Cilt I ve II. *Yayına Haz. Arslan Tekin, İstanbul: İlki Kültür Sanat Yayıncılık*.
- Hartwick, J. M. (2017). Intergenerational equity and the investing of rents from exhaustible resources. In *The economics of sustainability* (pp. 63-65). Routledge.
- Hartwick, J. M. (2017). Intergenerational equity and the investing of rents from exhaustible resources. In *The economics of sustainability* (pp. 63-65). Routledge.
- Havranek, T., Horvath, R.ve Zeynalov, A. (2016). Natural resources and economic growth: A meta-analysis. *World Development*, 88, 134-151.
- Hazara, M. A. (2015) Value of the 'greed or grievance' debate for explanations of the initiation or conduct of civil wars.
- Hickel, J. (2020). The sustainable development index: Measuring the ecological efficiency of human development in the anthropocene. *Ecological economics*, 167, 106331.
- Hirschman, A. O. (1958). The strategy of economic development.
- Holden, E., Linnerud, K.ve Banister, D. (2014). Sustainable development: Our common future revisited. *Global environmental change*, 26, 130-139.
- Holling, C. S. (1973, November). *Resilience and stability of ecological systems*.
- Holling, C. S.ve Gunderson, L. H. (2002). Resilience and adaptive cycles.

- Hotelling, H. (1931). The economics of exhaustible resources. *Journal of political Economy*, 39(2), 137-175.
- Hotelling, H. (2012). *The collected economics articles of Harold Hotelling*. Springer Science & Business Media.
- Hull, C.H. (1954) *The Economic Writings of Sir William Petty*, Augustus M.Kelly, New York.
- Hunt, E. K.ve Lautzenheiser, M. (2015). *History of economic thought: A critical perspective*. Routledge.
- Hunjra, A. I., Azam, M., Bruna, M. G.ve Taskin, D. (2022). Role of financial development for sustainable economic development in low middle income countries. *Finance Research Letters*, 47, 102793.
- Isham, J., Woolcock, M., Pritchett, L.ve Busby, G. (2005). The varieties of resource experience: natural resource export structures and the political economy of economic growth. *The World Bank Economic Review*, 19(2), 141-174.
- Jevons, H. W.ve Jevons, H. S. (1934). William Stanley Jevons. *Econometrica, Journal of the Econometric Society*, 225-237.
- Jevons, W. S. (1866). *The coal question; an inquiry concerning the progress of the nation and the probable exhaustion of our coal-mines*. Macmillan.
- Kallis, G., Kerschner, C.ve Martinez-Alier, J. (2012). The economics of degrowth. *Ecological economics*, 84, 172-180.
- Karl, T. L. (1997). *The paradox of plenty: Oil booms and petro-states* (Vol. 26). Univ of California Press.
- Kavaz, İ. (2023). Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Verimliliği ve Geri Tepme Etkisinin Analizi. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(2), 49-73.
- Kaya, N., Çobanoğlu, M.ve Artvinli, E. (2011). Sürdürülebilir kalkınma için Türkiye’de ve dünyada çevre eğitimi çalışmaları. 6. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, 3(5), 407-417.
- Keskin, M. (2025). Traces Left in Financial History By The Dutch Disease And The Venezuelan Resource Curse.
- Keynes, J. M. (1937). The general theory of employment. *The quarterly journal of economics*, 51(2), 209-223.
- Koç, E.ve Aslan, M. (2024). Ekonomik büyüme ve beşerî sermayenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisi: Tükiye örneği. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3), 218-244.
- Korolchuk, L. V. (2021). Decoupling of economic growth from environmental damage: A theoretical aspect. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series “Economics*, 8(1), 37-45.

- Koşaroğlu, Ş. M.ve Erik, N. Y. (2016). Tarihsel süreç boyunca değişen petrol fiyatları; kaya gazı etkisi ve bazı öngörüler. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 119-143.
- Kula, E. (1997). *History of environmental economic thought*. Routledge.
- Locke, J. (2013). Two Treatises of government, 1689. *The anthropology of citizenship: A reader*, 43-46.
- Luciani, G. (1987). *Allocation vs. Production States: A Theoretical Framework*.
- Maddison, A. (2006). The world economy. *OECD publishing*.
- Mahdavy, H. (1970). The patterns and problems of economic development in rentier states: the case of Iran. *Studies in the economic history of the Middle East*, 428, 67.
- Marshall, A. (2013). *Principles of economics*. Springer.
- Martinez-Alier, J. (2002). The Environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation. In *The Environmentalism of the Poor*. Edward Elgar Publishing.
- McCormick, M. (2001). *Origins of the European economy: communications and commerce AD 300-900*. Cambridge University Press.
- McElroy, C. A. (2015). Technological dynamics and the resource curse: Between macro-economic policy and local corporate social responsibility (CSR). *The Extractive Industries and Society*, 2(1), 56-63.
- McLure, M. (2012). AC Pigou's Wealth and Welfare. *History of Economics Review*, 56(1), 101-116.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J.ve Behrens III, W. W. (1972). The limits to growth-club of rome.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J.ve Behrens, W. W. (2018). The limits to growth. In *Green planet blues* (pp. 25-29). Routledge.
- Mehlum, H., Moene, K.ve Torvik, R. (2006). Institutions and the resource curse. *The economic journal*, 116(508), 1-20.
- Mien, E.ve Goujon, M. (2021). 40 years of Dutch Disease literature: lessons for developing countries. *Comparative Economic Studies*, 64(3), 351.
- Mill, J. S. (2020). Principles of political economy. In *Forerunners of Realizable Values Accounting in Financial Reporting* (pp. 14-22). Routledge.
- Mütercimler, E. (2018). Coğrafi Keşifler , *ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti*.
- Neary, J. P. (1985). Real and monetary aspects of the 'Dutch Disease'. In M. Chatterji & P. Stoneman (Eds.), *Structural Adjustment in Developed Open Economies* (pp. 201-225). London: Academic Press.
- Neumayer, E. (1999). Weak versus strong sustainability. *Books*.

- North, D. C.ve Thomas, R. P. (1973). *The rise of the western world: A new economic history*. Cambridge university press.
- Ojakorotu, V. (2018). Resource control and conflict in Africa. *The Palgrave Handbook of African Politics, Governance and Development*, 367-385.
- Pan, R. (2011). Rebellion on sugarscape: case studies for greed and grievance theory of civil conflicts using agent-based models. In *Social Computing, Behavioral-Cultural Modeling and Prediction: 4th International Conference, SBP 2011, College Park, MD, USA, March 29-31, 2011. Proceedings 4* (pp. 333-340). Springer Berlin Heidelberg.
- Papayrakis, E.ve Gerlagh, R. (2004). The resource curse hypothesis and its transmission channels. *Journal of Comparative Economics*, 32(1), 181-193.
- Parmaksızoğlu, İ.ve Çağlayan, Y. (1976). *Genel tarih*.
- Pelenc, J., Ballet, J.ve Dedeurwaerdere, T. (2015). Weak sustainability versus strong sustainability. *Brief for GSDR United Nations*, 1-4.
- Perelman, M. (2002). The comparative sociology of environmental economics in the works of Henry Carey and Karl Marx. *History of Economics Review*, 36(1), 85-110.
- Perez, J. M. (2019). Greed and Grievances. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 6(3), 41-52.
- Pigou, A. C. (1920). *The economics of welfare* Macmillan and Co. London, United Kingdom.
- Ploeg, F. V. D. (2011). Natural resources: curse or blessing?. *Journal of Economic literature*, 49(2), 366-420.
- Prebisch, R. (1949). *The economic development of Latin America and its principal problems*. United Nations Economic Commission for Latin America (ECLA).
- Prebisch, R.ve Alburquerque Lloréns, F. (1989). *Raúl Prebisch*.
- Quesnay, F. (1894). *Tableau oeconomique*. Macmillan.
- Raworth, K. (2018). *Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st century economist*. Chelsea Green Publishing.
- Ricardo, D. (1821). *On the principles of political economy*. London: J. Murray.
- Robinson, F. (Ed.). (2005). *Cambridge Resimli İslam Ülkeleri Tarihi* (Vol. 3). Kitap Yayınevi Ltd..
- Robinson, J. A.ve Acemoglu, D. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity and poverty* (pp. 45-47). London: Profile.
- Rockström, J.ve Steffen, W. (2009). Noone, k. Persson, Å., Chapin, III FS, Lambin, E., Lenton, TM, Scheffer, M., Folke, C., H. Schellnhuber, H., Nykvist, B., De Wit, CA, Hughes, T., van der Leeuw, S., Rodhe, H., Sörlin, S., Snyder, PK, Costanza, R., Svedin, U.... Foley, J.
- Roll, E. (1954). *A History of Economic Thought: Rev. and Enl.* Faber & Faber.

- Røpke, I. (2004). The early history of modern ecological economics. *Ecological economics*, 50(3-4), 293-314.
- Ross, M. L. (2001). Does oil hinder democracy?. *World politics*, 53(3), 325-361.
- Ross, M. L. (2012). *The oil curse: How petroleum wealth shapes the development of nations*. Princeton University Press.
- Rostow, W. W. (1971). Sanayi Devrimi nasıl başladı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1-4).
- Rönnbäck, K. (2010). *Commerce and colonisation: Studies of early modern merchant capitalism in the Atlantic economy*.
- Sachs, J. D.ve Warner, A. M. (1995). *Natural resource abundance and economic growth*. NBER Working Paper No. 5398.
- Sachs, J. D.ve Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European economic review*, 45(4-6), 827-838.
- Sander, O. (1994). Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e, 3. Baskı, *İmge Kitabevi, Tarih Dizisi*, 5(2), 23.
- Say, L. (1888). *Turgot* (Vol. 5). George Rutledge and sons.
- Schmitter, P. C. (2002). with Terry Lynn Karl. *The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go*, 173-185.
- Schumacher, E. F. (2011). *Small is beautiful: A study of economics as if people mattered*. Random House.
- Schumpeter, J. A. (1934). The theory of economic development. Cambridge, MA: Harvard. *SchumpeterThe Theory of Economic Development1934*.
- Seidl, I.ve Tisdell, C. A. (1999). Carrying capacity reconsidered: from Malthus' population theory to cultural carrying capacity. *Ecological economics*, 31(3), 395-408.
- Singer, H. W. (1950). Comercio e inversión en países poco desarrollados: distribución de las ganancias entre los países inversores y los deudores. *El Trimestre Económico*, 17(66 (2), 232-251.
- Smith, A. (2024). 1776 An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. In *Foundations of Monetary Economics, Vol. 1* (pp. 223-295). Routledge.
- Smith, B. (2004). Oil wealth and regime survival in the developing world, 1960–1999. *American Journal of Political Science*, 48(2), 232-246.
- Smith, B. (2004). Oil wealth and regime survival in the developing world, 1960–1999. *American Journal of Political Science*, 48(2), 232-246.
- Solow, R. M. (2017). Intergenerational equity and exhaustible resources 1, 2. In *The Economics of Sustainability* (pp. 45-61). Routledge.
- Solow, R. M. (2017). Intergenerational equity and exhaustible resources 1, 2. In *The Economics of Sustainability* (pp. 45-61). Routledge.

- Sowell, T. (1962). Malthus and the Utilitarians. *Canadian Journal of Economics and Political Science/Revue canadienne de economiques et science politique*, 28(2), 268-274.
- Spash, C. L. (2020). A tale of three paradigms: Realising the revolutionary potential of ecological economics. *Ecological Economics*, 169, 106518.
- Steinkeller, P. (2021). International trade in Greater Mesopotamia during late Pre-Sargonic times. *Merchants, Measures and Money*, 173.
- Sterman, J. D. (2000). Business Dynamics: Systems thinking and modeling for a complex world. *MacGraw-Hill Company*.
- Stern, D. I. (2018). The environmental Kuznets curve. In *Companion to Environmental Studies* (pp. 49-54). Routledge.
- Tapio, P. (2005). Towards a theory of decoupling: degrees of decoupling in the EU and the case of road traffic in Finland between 1970 and 2001. *Transport policy*, 12(2), 137-151.
- Taşman, C. E. (2023). Petrolün Tarihi. *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 1949(39), 3.
- Telli, R. (2024). Beşerî Sermayenin İktisadi Verimliliğine Doğru: Daha İyi Yaşam ve Ekolojik Tehdit E7 ve D8 Ülkeleri İçin Önemli Mi?. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1751-1761.
- Topcu, E., Altinoz, B.ve Aslan, A. (2020). Global evidence from the link between economic growth, natural resources, energy consumption, and gross capital formation. *Resources Policy*, 66, 101622.
- Tucker, G. S. L. (1961). Ricardo and Marx. *Economica*, 252-269.
- Unies, N. (2007). *Indicators of sustainable development: Guidelines and methodologies*. UN.
- United Nations Environment Programme (UNEP) With a Foreword by Kofi Annan, UN Secretary-General. (2002). Global environment outlook 3: past, present and future perspectives. *Environmental Management and Health*, 13(5), 560-561.
- United Nations Environment Programme. International Resource Panel, United Nations Environment Programme. Sustainable Consumptionve Production Branch. (2011). *Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth*. UNEP/Earthprint.
- Usl, A. R. (2025) Democracy, Democratization, Institutions, and Inequality: Nobel-Winning Insights from Daron Acemoglu and His Collaborators.
- Vahabi, M. (2018). The resource curse literature as seen through the appropriability lens: a critical survey. *Public Choice*, 175(3), 393-428.
- Van der Ploeg, F. (2011). Fiscal policy and Dutch disease. *International economics and economic policy*, 8, 121-138.

- Van der Ploeg, F. (2011). *Natural Resources: Curse or Blessing?* Journal of Economic Literature, 49(2), 366–420.
- Victor, P. A. (2009). Herman Daly and the steady-state economy.
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system I: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.
- Weber, O. (2014). The financial sector's impact on sustainable development. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 4(1), 1-8.
- Welling, J. C. (1888). The law of Malthus. *American Anthropologist*, 1(1), 1-24.
- Wolloch, N. (2016). *Nature in the History of Economic Thought: how natural resources became an economic concept*. Routledge.
- Yandle, B., Vijayaraghavan, M.ve Bhattarai, M. (2002). The environmental Kuznets curve. *A Primer, PERC Research Study*, 2(1), 1-38.
- Yiğit, E. (1993). *Petrol sanayiinde gelişmeler ve Türkiye’de petrol talebi üzerine ekonometrik bir inceleme*. DPT.
- Zicchieri, A. (2016). Is rentier state theory sufficient to explain the politics of the UAE. *E-International Relations*.

Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Doğal Kaynak Laneti

Dr. Öğr. Üyesi Gamze Destek